This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

B 831,300

PROPERTY OF
University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 72

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

СА ЦРТЕЖИМА

У БЕОГРАДУ 1891

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На трошку и издавању Ис. Малетића

ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 72

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

СА ЦРТЕЖИМА

У БЕОГРАДУ 1891

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

DR
301
.S77
v.72

Ra Ćirić
10.13.54
7/161

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

1. Мачва, са нарочитим погледом на поплавне прилике. Од А. Алексића (Са цртежима на крају књиге) 1
2. Извештај одбору за науке историјске и државне о рукописима што је Ученом Друштву на оцену поднео д-р. Ђ. Мушицки. Од д-ра. Н. Крстића 106
3. Три рукописна документа. Приложио Н. Дучић архимандрит 184
4. Ко је писац књиге: Житије и сл. дјела государја императора Петра Великаго? Објавио Д. Руварац, парох земунски 193
5. Договор и одлука српских народних старешина и првака у Београду 1733. Саопштио Д. Руварац 201
6. Са̑пла̑к (тас*, сребрна чаша) од године 1569. Објавио П. Срећковић 211
7. Вучићев пасош и двострука аустријска политика 1842-е године. Од П. Срећковића 213
8. Материјали за историју Црне Горе. Од Марка Драговића. Прилог IV. Русија и Црна Гора од 1780 до 1790 . . 217
9. Теофан Живковић, православни владика горњо-каловачки (Некролог). Од Д. Руварца 298

М А Ч В А

СА НАРОЧИТИМ ПОГЛЕДОМ НА ПОПЛАВНЕ ПРИЛИКЕ

НАПИСАО

А. АЛЕКСИЋ.

УВОД

Под називом Мачве разумемо у главноме цео раван крај Србије између северног подножја планине Цера, између Дрине и Саве готово све до Шапца, и о овоме ћемо простору поглавито говорити.

У историјском, старијем времену готово се цео северно-западни крај Србије овим именом називао; кад-што улазио је у састав Мачве раван део босанске Посавине до ушћа реке Босне у Саву.

Сада ([1]) из административних разлога, поглавито због великог броја људства дели се Мачва у два дела. Већи, и то северни део образује срез мачвански или у кратко рећи Мачву, и јужни део придодат је брдовитој Поцерини, те се тако образује срез поцерски.

Облик земљишта.

Сва је Мачва равна. У њој нема не само планина него ни најмањих брежуљака. Неравност земљишта износи једва по два, три метра, и ту разлику налазимо тек кад сравнимо међусобно две удаљеније тачке. Отуда дакле равна Мачва.

Висинска разлика показује нам у главним потезима овај облик. Са Цера спирана је ваљада у току многих

([1]) Овако је било до скора, а сад је опет све спојено у један срез.

PROPERTY OF
University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 72

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

СА ЦРТЕЖИМА

У БЕОГРАДУ 1891

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На трошку и издању Н. Пантића

ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 72

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

СА ЦРТЕЖИМА

У БЕОГРАДУ 1891

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

DR
301
.S77
v.72

Dolai
3.54
161

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

1. Мачва, са нарочитим погледом на поплавне прилике. Од А. Алексића (Са цртежима на крају књиге) 1
2. Извештај одбору за науке историјске и државне о рукописима што је Ученом Друштву на оцену поднео д-р. Ђ Мушицки. Од д-ра. Н. Крстића 106
3. Три рукописна документа. Приложио Н. Дучић архимандрит 184
4. Ко је писац књиге: Житије и сл. дјела государја императора Петра Великаго? Објавио Д. Руварац, парох земунски 193
5. Договор и одлука српских народних старешина и првака у Београду 1733. Саопштио Д. Руварац 201
6. Са̑пла̑к (тас*, сребрна чаша) од године 1569. Објавио П. Срећковић 211
7. Вучићев пасош и двострука аустријска политика 1842-е године. Од П. Срећковића 213
8. Материјали за историју Црне Горе. Од Марка Драговића. Прилог IV. Русија и Црна Гора од 1780 до 1790 . . 217
9. Теофан Живковић, православни владика горњо-каловачки (Некролог). Од Д. Руварца 298

Мачвана. Шокци (римокатолици) били су досељеници из Босне или за време аустриско-турских ратова из Славоније.

У почетку овог столећа, пре и после нашег устанка, досељавали се у Мачву многи житељи са стране. У колико се сигурност у том крају и у Србији у опште осигурала и усталила, у толико су више њих долазили са стране, да овде своју будућност осигурају. Тако има Мачва насеобине већином из Ерцеговине. Глушце највеће је од ових насеобина. Граховачка мала у Глушцима опомиње нас на Граховце, који су се ту настанили. За тим има насеобина из Осата и из сребрничке нахије. Ови су заузели подножје Цера. Из Поцерине из Рађевине слазиле су многе породице и населиле су се у Мачви, но и ови нису се далеко од планине удаљили. Северни појас око Саве има доста дошљака из Срема. Црна Бара насеобина је из босанске Посавине.

Мачвани су по занимању махом земљорадници. Варошица у Мачви нема, изузимајући суседног Шапца и Љешнице. Готово у сваком селу има по 2—3 дућана и по двоје, троје занатлија, већином колара и ковача.

Имао сам прилике, да упознам готово све крајеве Србије, и могу слободно рећи, да Мачвани заузимају, међу свима прво место у погледу приљежног рада а тако и по количини. Могло би се још и више постићи, кад би задруге мање пропадале и кад би се поглавито успело, да им се даду боља, савршенија пољопривредна оруђа за рад и да се упуте рацијоналнијем раду. Тада би са мањим утрошком своје и сточне снаге садањи резултат постигли или би за исто време рада могли много више и боље постићи но што сада бива. Државна управа (министарство финанције и народне привреде) позвана је, да сама непосредно или преко помоћних органа, као што су н. пр. пољопривредна друштва, ратарске школа и т. д. допуни ову празнину.

У Мачви је као и у Морављу, густина насељености људства највећа у Србији. При свем тим што је Мачва још веома баровита, може се по видимоме рећи, да је народ телесно добро развијен, и здравствени односи могу се задовољавајућим назвати. На сваки начин било би здравље још много повољније, кад трулеж и испарење бара не би кужили ваздух.

Мачвани су, и мушко и женско лепо, чисто одевени, што им служи само на част а тиме помажу и здрављу свом. Зграде за обитавање прилично су угледне само не одговара ред и чистота куће њиховом спољњем, лепом изгледу.

Сама природа земљишта дели вегетацију Мачве у два појаса. Суви, процедни крајеви готово се — са малим изузетком — сви ору. Намењени су већином за усев стрмнине а остатак за усев кукуруза. Прастаре шуме лужникове и церове, које су до скора покривале ове узвишене крајеве, све су посечене. Где где виђају се мали забрани са осредњом и израслом гором, а већином само са младим шибом. Ливада овуда има врло мало. Утрине готово ни мало. Сваку је стопу земље разорао плуг, и за усев спремио. Воћњаци су већином у и око самих села, и заузимају приличне просторије. Шљива за сушење (мађаруше) и јабука за туцање и цеђење јабуковаче има по највише од воћа. Затим крушака. Лоза једва се где где виђа на малим просторима засађена.

Мачва извози многу храну и велику количину сувих шљива. Шабац је тржиште њиховим производима.

Сва су села била саграђена на овим процедним, узвијенијим деловима Мачве.

Овај први појас обухвата више од $^2/_3$ северног појаса Мачве, за тим ону узану бразду, која је између Саве и Засавице.

Други појас обухватају баре и низије, које вода често плави. Сав је овај појас или под вечитом водом, као што су разливи река, стараче и многе баре, или често вода плави неке крајеве, који су повремено суви. То су оне низије и благе, ниске греде, које деле поједине баре и њихова најближа околина.

Овај други појас карактерише се у овоме: са свим незнатан део овог појаса оре и засејава се храном. Већи део служи за попашу стоке. Овде догони сва горња Мачва своју стоку на исхрану. Баре и њихова најближа околина обрасле су бујном барском вегетацијом, нарочито трском, зуквом, шеваром, за тим локвањем и др. биљем. Неке греде засађене су вотњацима, који ређе с пролећа прозебу због испарења бâра и барског биља Велики је део ове низије још под прастаром растовом шумом, и служи за жиропању, али и овде се шума нагло сече и за многе ограде земаља управо сатире. Велика вода дигне и односи ограду, те после поплаве сече се шума за ту циљ по ново. Крај Доње Битве виђао сам растове од близу 2^m у пречнику, а налазе се уз пут многи пањеви, који до 3^m у пречнику мере.

Многе низије служе за усев конопље (ћетенке) и лана, а баре и блатишта служе за мочила, у која се потапа обрана конопља.

У барама има доста риба, али има крај бара сијасет змијурина. Свиње ију по барама и налазе много пужева, шкољака и глиста за храну.

Многе барске тице допуњују нам слику овог другог, барског појаса Мачве.

Нема сумње, да велика површина ових бара (воде) пливише, те је и клима у Мачви лети ладна а зими мало блажија од суседних крајева.

Овај се појас простири поглавито крај Засавице и Доње Битве, а местимице још и крај Саве и око Јереза.

У Мачви још није уобичајено, да се с јесени и с пролећа суво барско биље пали и тиме ствара поље за усев или за бољу пашу. Природа сама врши ову улогу. Ветрови и избујање нове трске обара стару, суву, и с пролећа чује се около бара јако шуштање, као да стока ломи трску. Трску још не употребљавају за покривање стаја, штала и наслона, јер нису Мачвани томе вични. Тако пропада знатна количина сировине неупотребљена. Зукву и рогоз врло мало употребљују за плетиво столица, асура и т. д. Ово би се могло проширити и створити сиротињи знатну привреду.

Садање привредно стање Мачве свело је сточарство готово на могући најмањи број. Утрина нема. Ово је поље засејано. Не сеје се детелина нити друго биље за исхрану стоке. С тога и држе стоке само онолико, колико је најнужније за теглење. Говеда су лепог раста, али веома мало има, и служи поглавито за орање и свожење стрмине на гувна. Коњи су једина теглећа стока за возове (кола), и њих ране зими искључиво сламом, јер сена нема или је скупо. Број оваца сведен је на незнатан број опет због оскудице испуста. Свиње гаје се поглавито у баровитој низији и по луговима, но и њихов број знатно је смањен, ма да страни трговци веома радо купују црне, мачванске свиње, нарочито палоцију. Али свиње су уједно опасан непријатељ насипима, који се крај бâра подижу ради предохране поплаве. Оне ију насип. Траже у бусену глисте, ровце и друге животиње себи за храну.

Саобраћај.

У ранијем одељку напоменуо сам правце главнијих путова, који су у почетку овог столећа најважнији били у Мачви.

О правцу путова и о прелазима преко река у старо доба и у средњем веку, није нам на жалост ништа познато и такова студија наших хисторичара добро би нам дошла ([1]).

Можда се ни у једном крају Србије не цени толико важност и корист добрих, каменом посутих путова као у Мачви. Глибовито равно земљиште отежава саобраћај, чим се мало окиша, а зими је путовање немогуће, ако није стегао јак мраз.

У новије доба саграђена су два главна пута у Мачви, који су доста добро шљунком посути. Један води из Шапца преко Слепчевића—Петловаче у Лешницу—Лозницу и зове се обично поцерски друм; други дели се код мајурске (сокине) меане од овог, и води кроз Богатић и Црну Бару на Дрину. Ово је мачвански и то главни пут (друм), јер се њиме служе готово сва села Мачве. Оба се ова друма доста добро одржавају, и могла би бити још боља, кад би се већа пажња обраћала па избор шљунка, ког бар у овом крају, нарочито у Дрини, у изобиљу има, па је избор лак.

Насип, који је грађен поред Саве из Шапца до Митровице--Засавице и од Равња до Црне Баре, да осигура Мачву од излива Саве, местимице је насут шљунком, али тако мало и редко где, да се може сматрати као и да није каменом насипат.

Из Црне Баре води један огранак пута до карантина Раче. Добро је насут каменом, али је у рђавом правцу

([1]). У бечким Mittheilungen der geograph. Gesellschaft за 1880 написао је професор из Граца Виљем Томашек преглед свију старих и средњовековних насеобина и путова по Босни и Ерцеговини, да тиме олакша Аустријанцима испитивање ових крајева. Том приликом напомиње, да је негде око Шепка. О неким старинама Мачве види при крају овог списа.

вођен, те га вода често проваљује па се служе обично старим, непосутим путем крај стараче и Дрине.

Прошле године просечен је и земљом насут пут из Шапца у Глушце у два правца. Главни је део, који води кроз села: Табановић, Причиновић, Узвеће у Глушце, и други крак, који води из Глушаца у Метковић—Белотић, и ту се везује са већ постојећим мачванским путем.

Намера је, да се до Глушаца доведени пут продужи до Митровице, и преко Битве већ је у неколико подизан земљани насип, којим ће пут водити.

Битву на десет места пресецају путови. У самом Дубљу три пута. Између Богатића и Белотића мачвански насип. Између Богатића и Метковића обичан колски пут. Тако исто између Богатића и Глушаца и између Глушаца и Раденковића. Између Глушаца и Ноћаја земљом високо насути пут; код Узвећа земљани насип и насип на Ширанима, који води из Шапца поред Саве за Митровицу. Једанаести пут прелази пресечки земљани насип рукав Битве, који се одваја к Засавици.

Насип на Просеци и други код Глушаца (за Ноћај) по свој прилици старијег су порекла. За први имамо повода то изводити отуд, што су Турци још 1813 год. туда покушавали да прођу, где их је пресрео и из утврђеног положаја одбио Змај ноћајски, Стојан Чупић.

Око 1848 год. оба су ова насипа обнављана, а не из нова саграђена, као што неки причају.

На пресечком насипу стајала су до скора два моста за пропуштање сувишне воде. Нестајањем шуме, која је поглавито за последњих 30—40 година немилице сечена и готово са свим истребљена, отежано је обнављање мостова. С тога су сада и та места земљом насута. Посљедице нису изостале. Поплаве, које учесташе, проваљују пресечки насип готово на оним истим местима, где стајаху она два моста.

Насип преко Битве код Глушаца већ је мање изложен навали воде. Већи део нагомилане воде отиче поред Ноћаја и Салаша и слива се у Саву код Чевриштије. За то је довољан мањи отвор на Битви. Четири има отвора (по 5^m) довољна су, да служи овде за пропуст битвене воде и незнатног долива, који јој долази за време поплаве из Саве и Засавице.

Насип код Узвећа по себи је низак и има одвећ малена два пропуста. С тога га велика вода редовно прелива и навала воде проваљује га.

Шабачко-митровачки насип нема према ушћу Битве моста нити другог каковог пропуста за воду. Он је овде навлаш затворен, да брани Мачву од улива савске воде. Но по што Мачва озго, код Црне Баре и Вишкупије није довољно осигурана противу улива воде, то она при свакој поплави проваљује насип према ушћу Битве, јер тражи одушку за одлив у Саву.

Сва су села међу собом везана обичним пољским путовима, којима је саобраћај само на сушном времену могућан. Чим се мало раскаљају путови, саобраћај је готово немогућан, и онда се сви, којима је могуће, држе само насипа.

Садањи насути путови ни приближно не одговарају свима потребама мештана нити потреби трговине.

Са гледишта трговачког важни су у главном ових пет путова:

Из Петловаче кроз Змијињак, Богатић, Глушце и Ноћај у Митровицу. Важан је поглавито за провозну трговину из Аустрије за Босну (Зворник, Сребрницу) и за извоз наш из Поцерине, Јадра и Рађевине за Аустрију. На овом путу имао би се из нова саградити пут свега 14—15 километара дужине, јер део од Глушаца до Митровице сматрамо већ као започет.

Да се обнови стари мачвански пут из Шапца преко Слепчевића на Дубље, Клење и Бадовинце за Бељину. Део до Слепчевића већ је насут. Овај је пут најпречи за трговину са босанском Посавином и три или четири села (Бадовинце, Клење, Дубље, Скрађане?) довео би у непосредан саобраћај са Шапцом. Овај је саобраћај села при рђавом времену са свим прекинут.

Код Бадовинаца могло би се с коришћу подићи преко Дрине пловећи мост, јер ту је сва Дрина (због аде Бујуклића) у нашим рукама.

Дужина од Слепчевића до босанске границе износи око 20 километара, где би ваљало нов насип саградити.

Још би боље било, да се овај пут скрати тиме, да не иде досадањим путем кроз Мајур—Слепчевић, него да се непосредно од Шапца (са моста на Камичку) кроз богосавачко поље на Слепчевић нов пут сагради. Тиме би ваљало за десетак километара дужи пут из нова градити, али овим би се знатно скратила веза Шапца са Бељином. Овим новим путом ишло би се од Шапца нашим земљиштем 30, и босанским 8—10. свега 38—40 километара. Сад се путује од Шапца до Раче 35 и од Раче до Бељине 21—25, свега 57—60 километара. Уз то ваља имати у виду, да садањи саобраћај преко Раче прекида сваки час и најмањи поводањ, док је међу тим поље до Бадовинаца и оданде даље преко Бујуклића аде до Стараче и до Бељине само највећим, ванредним поводњем преливено.

Кроз богосовачко поље за Слепчевић просечени пут био би уједно почетак оног друма, ког ваља Поцерином саградити на Богосавце, Липолист, Накуђане, Ново Село за Лешницу.

Од Лешнице (Н. Села) ваља пут насути за Црну Вару, у дужини од својих 20 километара. Овај је пут обележен и засађен воћкама 1835—1837 године. У но-

вије доба почели су га местимице да преоравају. С тога је од обичне своје ширине (23—24 ^{m}) сведен на многим местима на 2—3 ^{m}. Пут је важан за трговину, поглавито за прогон марве, која се извози у Аустрију, било преко Раче или на Митровицу.

Овај пут имао би уједно да служи и као брана од излива Дрине у Мачву. За то га ваља узвисити (насути).

О овом поменуо сам опширније у претходном чланку.

Насип (брâна), који је саграђен од Шапца поред Саве до Митровице, и местимице је продужен до Засавице, и опет од Равња до Црне Баре, подигнут је поглавито у циљи противу излива савске воде. Овај пут ваља местимице исправити па онда целом дужином од Црне Баре около Мачве (крај Саве) до Шапца насути каменом, да служи не само као брâна противу поводња, него још и за саобраћај колима. И о овом сам путу говорио опширније у претходном одељку.

Овако извршену путну мрежу ваљало би доцније где где допунити мрежом среских и општинских путова, те да свако мачванско село добије могућност саобраћаја у свако доба, па и кад се окиша. Месна и провозна трговина имала би тада саграђене саобраћајне правце, да окрене куда јој је воља.

Од среских путова два су најважнија, и то: из Црне Баре преко Бановог Поља за Раденковић, па на Пресеку за Ноћај—Митровицу. Дужина овог пута износи око 12 километара. Овим је путом од вајкада ишла трговина из Подриња за Митровицу, јер насип на Пресеци постојао је одавно, ма да није свакад у најбољем стању одржаван. Тек од кад се насип преко Битве код Глушаца поправио, скренула је трговина из Митровице—Ноћаја на Глушце, Богатић, Змијињак, Петловачу, Лешницу, јер туда је остао

и шири удобнији пут за прогон марве, а уједно је процеднији, сувљи, него ли онај крај Батра, Јоваче и Дрине.

Други сресни пут ваљало би саградити из Богатића на Метковић, Причиновић, Шеварице за Дреновац. Дужина му је око 30 километара.

Даљу допуну ове путне мреже могле би саме општине извршити, везујући суседна села општинским насутим путовима и са оближњим постојећим главнијим насипима. У томе погледу чиниле су неке општине покушаје, и успех је приличан. Тако је н. пр. између Клења и Богатића пут просечен и насут земљом. Добро се одржао и ваљало би га само каменом (шљунком) посути. Међу тим он и овакав, такав је сада, веома олакшава месни саобраћај и брзо се оцеди од кишњице.

Из Глушаца насут је такав исти пут до Битве, полазећи Богатићу.

Редко је село, у коме нису бар главнији шорови (сокаци, улице) насути бар земљом и ојендечени ради одлива вода. Ови су шорови већином делови главнијих путова, те тако и они служе за олакшицу саобраћаја и за лакши пролаз кроз сама села.

Као непосредну допуну саобраћајних средстава ваља у сагласије довести и сродне установе, као што су; пошта, телеграф, царинска надлештва и пловидбу, било за месну потребу Мачвана и Србије, било за везу са иностранством.

Пошта. Наше поште показују у опште врло незнатан приход државној благајни и малу услугу чине самој трговини и писменом саобраћају у опште поглавито с тога, што су њихови правци и служба на пошти шаблонски удешена, без претходне студије земљишта и груписаних насеобина, без обзира на месне и друге потребе. Кад би поште наше и њихове путне правце преустројили како ваља, и како географски положаји појединих предела заповедају,

извесно би већи био приход државној каси, а пошта би приступачнија била много ширем кругу, но што је данас, те би у саобраћај увукла и оне крајеве Србије, који још и сада живе са свим у мртвилу. Питање је веома важно и са културног, просветног гледишта, и ваљало би за то позвани да му много већу пажњу обрате. Лек је прост и јевтин.

Сад пролази пошта кроз Мачву у два правца. Подножјем Цера иде из Шапца за Лешницу—Лозницу и из Шапца средином Мачве за Богатић, где је среско надлежателство, и одатле кроз Црну Бару, Рачу, где се налази станица поштанска и телеграфска, па и ђумрук. Намера је сада, да се овај правац скрене и да иде пошта из Богатића (или из Белотића) за Митровицу.

Од поцерске линије не можемо захтевати, да другим којим правцем скреће. Она пролази само ивицом Мачве и служи поглавито да Подрињу донесе поште. Мачванска је поштанска линија више локална за месну потребу тога краја и ова би могла у неколико да измене свој досадањи ред, и да путује 3 пута недељно до Црне Баре, а три пута преко Белотића (Богатића) за Митровицу, на изменце, једног дана у једном, другог у другом правцу. Тако би са мало већим издатком и један и други крај задовољили и тада би 11 мачванских села стајала у непосредној вези са Шапцем и са осталим крајевима Србије, док сада само 7 села ову благодет уживају. Још би боље било, да н. пр. једног дана пође мачванска пошта из Шапца на Слепчевић, Скраћане, Дубље, Клење, Бадовинце, свега за $^1/_2$ дана; одатле да се враћа истог дана за Црну Бару (кроз црноб. Салаш) на Глоговац, Совљак, Богатић, Белотић, Штитаре, Мајур у Шабац, на конак. Пошта би прошла тога дана свега кроз 11 мачванских села. Другог дана ишла би пошта из Шапца на Мајур, Штитаре, Белотић (Богатић), Мет-

ковић, Глушце, Ноћај, Ноћ. Салаш, Митровицу свега за $^1/_2$ дана, па одатле враћала би се после подне на Глушце, Узвеће, Причиновић, Табановић у Шабац на конак. Прошла би дакле кроз 4 јучерања и 8 нових, свега 12 села. Дакле у два дана имала би 11+8=19 села прилике, да се користе поштом, а 4 од ових села до Богатића имала би сваког дана пошту. Сад међу тим, као што напред рекох, само 7 села имају везу за поштом.

У крајњем случају могла би се за први мах потреба мештана у неколико подмирити, ако свега два пута недељно пошта прође јединим и другим од овде споменутих праваца. Писмени писмоноше одвајао би у сваком селу, куда прође, дотични пакет и спустио би га у поштанско сандуче пред судницом, а одатле би повадио писма, која у сандуку нађе, и однео би их у Шабац ради даљег упута, где треба.

Код овако удешених поштанских праваца, мало села остају без поштанске везе. Ова би села могла лако удесити општинску пошту, јер нигде им није далека веза до поштанске линије.

Телеграф. Телеграфске жице воде оним истим правцем као и досадање поштанске линије. Једна за Подриње крај поцерског насипа, а друга кроз Богатић за Рачу, где се налази станица. Намера је, да и жицу скреву из Богатића (Белотића) за Митровицу. Тада ће среско надлежателство у Богатићу, које се по највише служи телеграфом, са свим изгубити ову везу. Колико је од Митровице далеко до капетаније, толико ће бити и из Богатића до Шапца. Тада ће морати среско надлежателство сав свој хитан саобраћај и споразум са окружним надлежателством и са суседним срезовима да врши штафетом преко Шапца.

Садање једино телеграфско надлежателство у Мачви, које је било код карантина Рача, није имало готово никаковог приватног посла. Појмљива је ова појава, ко по-

знаје тамошње месне околности. Да је пошта и телеграф у место у Рачи, смештен био у Црној Бари, извесно би имала оба надлештва, а нарочито пошта, доста посла. Тако исто радило би овако надлежателству у Богатићу.

Сад су — у Рачи — оба надлештва била с неруке. Удаљена од насељених места. Сваки дан има стотинама прилика за Шабац, па Црнобарци, Глоговчани, Совљачани и Богатинци, у место да шаљу своја писма и депешу на Рачу, шаљу их приликом у Шабац.

Телеграфску линију ваља дакле раздвојити и још коју нову станицу са малим трошком установити. Линија да води из Шапца у Богатић. Ту ваља отворити станицу. Практиканат или писар среског надлежателства или жена неког од њих може вршити узгред са малим додатком дужност још и поштара и телеграфисте.

Ова би станица имала поглавито много званичног рада, а уз то је средиште среза, где се многи свет слеже, па би се много чешће употребљавао и за приватни саобраћај, но што је до сада на усамљеној Рачи случај.

Из Богатића може се одвојити једна пруга за Митровицу, а друга за сада за Рачу (или за Црну Бару), а доцније за Бадовинце—Бељину. Обе ове пруге (Митровица и Рача или Бадовинце) имале би мало посла. У овим станицама могли би поштанску и телеграфску службу одправљати млађи званичници (практиканти или писари) ђумрука или њихове жене. Можда би корисније било, у овим као и многим другим малим станицама по Србији установити телефонске станице, те званичник не би морао да учи телеграфски курс.

Царинска надлежателства. Од ових остало би митровачко надлежателство и даље у дејству, јер је ту саобраћај редован и доста знатан, а сада ће извоз наш

још већи бити на овој скели, од када је железница до Митровице саграђена.

На Рачи је напротив саобраћај веома незнатан. Према Аустрији може се готово свести на нулу, и тешко је, да ће у том правцу икада бити знатне проодње.

Саобраћај на Рачи за Босну такођер је незнатан, и може се поделити у две групе. Путни саобраћај за Босну престао би овуда са свим, чим би се отворила веза са Босном на Бујуклића ади (на Бадовинцима). Трговина, нарочито са свињама палоцијом, која по кад кад скреће преко Раче за Босну, није стална и солидна. Она се удешава поглавито онда, кад се створе услови за лакше кријумчарење. Многе дринске аде и стараче веома олакшавају овакова предузећа.

Најпосле у Рачи може и даље остати споредан ђумрук, а други да се установи у Бадовинцима и ту да се обнови главни саобраћај са Босном, који је некада овде знатан био

Саобраћај на овом месту веома би олакшао пловећи мост на Дрини. Овај би се могао у толико лакше подићи, што је на томе месту сва Дрина на нашем земљишту.

Без сумње могао би се лако споразум постићи, да смемо и на Сави код Митровице пловећи мост подићи за саобраћај са Сремом. Да л' би пак ова веза код Митровице још за сада корисна била, сумњамо.

Пловидба. За сада је само Сава пловна и њоме плове пароброди. На жалост немамо још наших саобраћајних средстава. Друштва за пловидбу још не могу код нас да се оствaре, ма да има прилично повољних изгледа за успех.

Држава је позвана да се заузме и својим упливом да примора страна друштва, која нашом обалом плове, да регулишу и тарифу и план (распоред) пловидбе према потребама нашим, и за све ово да траже одобрење наших

државних власти, као што н. пр. бива у Аустро-Угарској. Тако бисмо приморали друштва, да пловидбом крај српске обале обухвате још многа места у списак својих станица, На Сави ваљало би за сада да пристају лађе још: код Ушћа, код Дреновца, код Мале Митровице и код нашег карантина Раче. Зна се, да прилика ствара потребу, те тако би се и мачвански крајеви служили паробродом, кога сад никако не употребљују, јер им нигде не пристаје уз обалу.

Нема сумње, да не ће много времена проћи, па ће и Дрином у први мах бар до Зворника пароброди пловити, те ће тада и забачени горњи крајеви Мачве ући у саобраћај са осталим светом.

Равно земљиште и путови, који се из дана у дан поправљају и множе, помогли су, те Мачва сама за се има више од 30% целокупног броја коњских возова (кола) у Србији. Сва су кола обично лака и добро окована, док коње већином босе терају по насутим друмовима.

Тако је дакле брз и лак саобраћај могућан, у ком правцу човек зажели, само ако мочарно време не смета. Тада држе се само насутих друмова. Дрина је близу и Сава има на неким местима шљунка, те тако је извршимо насипање и обдржање путова у добром стању. Само мало воље од стране надзорне и општинске управе, па је све лако извршимо. Доста возова (кола), близу је шљунак, а то су главни услови за остварење путова. Само оскудева Мачва грађом за грађење мостова. Нема довољно горива, с тога се готово ни мало не израђују опеке (цигле) и креп, а у равни нема ни камена. За то је грађење зиданих мостова и отежано. Куће граде се већином од чатме или довлаче циглу и креп из Шапца, Новог Села и Црне Баре или из Срема. Камен и креч довлаче са Цера или из Видојевице. Слама се не употребљује за пециво цигаља, ма

да се у Банату овим горивом доста добро градиво за обиталишта пече.

Хидрографија Мачве.

Хидрографија Мачве до сада је врло мало позната. Правац речних корита обично је само површно обележаван. Можемо дакле рећи, да у том погледу имамо доста новина да изнесемо.

Правилно снимљено земљиште, које сам ја извршио, саставио и свео сам у карту мање размере ради лакшег прегледа. Из ње можемо потпунце видети хидрографску мрежу тога краја Србије.

О изгледу Мачве и њене хидрографије за време поплаве и о границама, докле се излив воде простире, говорићу у засебном одељку „поплавне прилике Мачве“, који може служити и као допуна овом чланку о хидрографији.

Живе реке. Мачва има живих, текућих вода, које никад не пресушују. Ту долази: Сава, Дрина, Битва, оба Јереза и Камичак.

Повремене реке. Мачва има повремених речица, којима су извори слаби, и на дужој суши са свим усахну. Међу тим и њихово је корито обележено и стално. Служе већином за ливаде, јер су сваке године мање-више под водом, те усеви би потрулили. Горњи део саме Битве, за тим: Кутовица (Рашавица), Јовача, Батар и Журава могу се у ову врсту река рачунати.

Бусен на површини земље готово целе Мачве лако пропушта воду. Шупљикав је ваљада с тога, што је то нанос, па су у њему иструлиле многе биљке, које у некадањим баруштинама успеваху. Тај се слој насиса воде, и за дуго рани изворе повремених река. Но и само растење воде поглавито у Дрини проузрокује, те подземно

прокапује вода чак до вйсова у средини Мачве, те из њих се опет у низијама појављују извори.

Стараче. Налазе се напуштена, стара речна корита, која су тако рећи вечитом водом испуњена. Очигледно је, да и сада још подземни извори похтрањују ове реке, те с тога се и код њих опажа неки ток (одлив), као код живих река. Мачвани их и зову живим, текућим водама. Главни је представник ове врсте река: Засавица, коју зову местимице кад реком, кад баром; за тим Скеновача и Доња Битва.

Баре. Има још сијасет бâра у Мачви, које се могу у две врсте поделити. Једне су вечитом водом испуњене, дакле никад не пресушују. То су већином разливи Засавице и Битве или остаци савског разлива. Друге су такођер трагови и разливи ових истих река, али су већим делом преко године суве. Њих и сада сваки поводањ попуни водом и оне служе за одлив поплаве, те се тако многе земље па и села спасу од нагомилане воде, којој разливи отварају пут за лако и брзо отицање.

Кâље. У Мачви има још једна појава, која би се могла уврстити у одсек хидрографије. То су тако зване каље.

Кâље су највеће сметње на путовима мачванским и оне су тако учестале, да ваља збиљски о њима водити рачуна. Тако н. пр. у главном шору села Змијињака има око 15 каља. На путу из Богатића до Глушаца наилазимо их 5 пута; из Глушаца у Метковић 5 пута; из Богатића у Раденковић 10 пута и т. д.

На први поглед изгледа, да су каље мале локве, које пут пресеца, па су честим пролажењем кола издубљене усецањем узаних шина, којима су окована свака кола Мачвана. Ту се нагомилала вода и блато, па се већи део осуши само при дуготрајној, летњој жези. Иначе су готово целе године блатне, каљаве, и врло често са свим непроходиме.

Кад пажљиво посматрамо кàље, нарочито кад је кишовито, онда примећавамо, да су готово све кàље без разлике само делови врло благих удољица, које у виду река прикупљају кишњицу и сносе лево и десно у коју од суседних бâра. Овим се објашњава, што Мачвани кàље не обилазе, кад су на једном месту дукобо усечене. Кад би пут мало померили на једну или другу страну, морали би опет ову исту удољицу да пређу, и после кратког времена отворила би се и ту нова кàља. Тако би ишло у безкрајност.

Међу тим, где год су просечени и насути нови путови, пресецане су удољице, и кàље нестају. На низводној (доњој) страни нàсипа, вода брже отиче у суседну бару, јер не добија допуну из даљине. Горњи део удољице обично излива прикупљену воду у јендек крај насипа, и ако је овај правилно вођен, вода налази у неку страну одлив или усахне у земљу, по што се на приличном простору у јендеку (јарку) шири, те тиме и површину своју прошири. Тиме прилично испарава, а раширена на великом простору, лакше усахне у земљу.

Тако дакле просецањем нових путова са правилним јендецима све се више цеди околна земља од кишњице. Ово нам је добра напомена, да би уредно извршена дрежана у толико поузданије сушила блатишта и кàље.

Круглице. (Кругљаче, округлице, вртаче). У Мачви има још једна врста вôдâ, који спада у хидрографију. То су сталне, вечите баре, налик на мала језерца. Зову се круглице, јер су већином округле. Земља је местимице угнута у виду левка, и ту се накупила вода. Узгуће земље на овим местима по свој је прилици проузроковано слагањем или испирањем доњих (дубоких) слојева земље, те се и површина на том месту угнула. Честе поплаве и подземно пролажење воде по свој прилици је узрок испирању доњих

слојева земље. Вода њихова биће већином заостатак од кишњице или од поплаве, кад целу околину покрије. Околна се вода слива са виших тачака у оближње удоље, само вода из круглица нема куда да отиче, него ту затворена остаје. Ни ванредно сушно лето не може да их осуши, нити вода у њима усахне. Вероватно добијају у неколико хране и од живих извора, који можда у њиховом кориту извиру.

Највећа круглица налази се крај самог пута, који води из Метковића у Узвеће. Пречник површине воде може да пређе 200 мет., кад је мочарно време. Дубина је воде око 10.^{m} Њу пуни само кишњица и можда још и живи извори у њеном кориту, но ови морају да су веома слаби, јер лети вода позелени и усмрди се. Две мање и плиће круглице налазе се на путу из Богатића за Раденковић, које пуни с водом кишњица и излив воде (поплава), поглавито излив Дуге Баре и Раките. За време поплаве сво околно поље претвори се у непрегледно мôре.

У ред круглица морамо уврстити и пространу бару, тако звано Вировље код Раденковића. Облик површине Вировља види се из приложене карте. Затворено је са свију стране и дубина му је местимице при највећој суши преко 10 мет. Дно је глибовито као и код многих бâра поплавних низија Мачве. С једне стране улива се у Вировље сув јалак, тако звани Дирек. Њиме долази зими и при мочарном времену прилична количина воде из околине у Вировље, а туда и још на две риваче, које су у карти означене, слива се у Вировље непрегледна количина воде, која прелива Мачковац, Рибњак и богатински Луг. Ову поплаву поглавито кишњица проузрокује. Но по кад кад и Журава може да залије Рибњак, и вода тражи кроз Млакву и сува речна корита (кроз удољице) оток, било Диреком за Вировље или Дугом и Преком баром у Засавицу.

С доње је стране Вировље затворено нижом ивицом, те чим се у њ нагомила многа вода, одлива се вишак преко ове ниске ивице у оближње поплавно поље Битве, а тако исто, кад вода нарасте и прелије сво поплавно поље око Битве и Засавице, успор воде нарасте и улази у Вировље, па и Дирек постане од успора читавом реком. Са мало труда могла би се доња страна Вировља отворити, па да се са свим испусти вода.

Круглица (Јевтова бара) код Клења такођер спада у овај ред. Њој доноси повремена речица Жабар воду, коју она прикупља из ниских слојева земље над Клењем. Ова круглица губи се подземно у Јерезац, те тако посредно додаје своју незнатну количину воде Журави.

Вртлог више Шеварице залива водом поплава, која се у овој низији из суседне Битве често понавља.

Околно земљиште код округлица у опште редко да превазилази површину воде за 2—3 мет. Код Вировља местимице је обала и 10—15 м. над површином воде, а с доње је стране сува ивица једва 1.5 ^{m} воду надвисила.

Круглице служе лети као и многе каље и баре, које су близу села, као мочила за топлење кудеље (ћетенке). Најрадије топе кудељу близу куће и колебе или бар близу села, где могу чешће надгледати, да је нико не однесе. Мочила ова проузрокују веома непријатан смрад, који долази од трулежа кудељног дрвете.

Полоје, полојине, пљоште. Што су круглице у маломе, то су полоје у пространијем обиму. Простори од 50, 100 и до 1000 хектара са свим су равни, и ивичени су неприметним гребенима, који често сам 0.5 или 1 метар надвишавају саму полоју. Ипак су ове узвишене, неприметне ивице довољне, да бар за неко време задрже прикупљену воду, било кишњицу или излив околних река и бâра, те и сва полоја остаје кад дуже, кад краће време

под водом. Најпосле вода из полоја од чести усахне у земљу, а већим се делом одлива малим удољачама или некадањим речним коритима у низију у оближњу реку или бару. Кад су суше, путник и не примећава, да пролази пољем, које може по 0.5 до 1 метра да буде покривено водом. Тако се веома тешко могу изнаћи и обележити узвишеније, благе ивице, које окружавају полоју и удољице, којима вода може лако да отиче. Ко на против види ове полоје испуњене водом, има одмах пред собом јасну слику, и без великог труда може тад да обележи препоне и да определи доста поуздано, куда је најприродније отварати одушку полоји и њеном плавишту.

Ове су полоје већином или под шумом, те служе за жиропађу и за пашњаке стоци, као што је н. пр. Мачковац и богатински лу̑г; — или се засејавају само овсем, као што бива по Рибњаку и Пиљковачи. Редовне свакогодње поплаве и дуго лежање воде (често до 6 месеци) не дозвољава орање и сејање усева, нарочито шенице, који би на овој бујној, неисцрпљеној земљи врло добро успевали. Поједини покушаји ове врсте, кад су чињени и кад их случајно није вода уништила, веома су добру жетву дали.

Живи извори. Природних, живих извора у Мачви веома мало има. Таласање земљишта незнатно је, да би извори могли са оближњих висова храну добивати. Јерез је некако опасао подножје Цера, и прикупио многе изворе, те са његових огранака не могу да се продуже многе и снажне водене жице у ни̑зу Мачве.

После поплаве и у кишњим годинама може се у горњем слоју земље готово свуда по мало пијаће воде наћи, ако се мало мотиком закопа. Но то онда нису стални, живи извори, и усахну, чим се горњи наквашени слојеви земне површине оцеде. Чим настаје суша, нестају и ови слабачки извори.

На речним обалама, нарочито крај Дрине, Саве, Засавице и Доње Битве могу се готово свуда добри извори отворити, и готово сваки раденик отвора себи из јутра, кад на рад дође, нов извор, из кога тог дана воду црпе. Ови су извори већином цеђење воде доњих (нижих) слојева земље, које стрма речна обала пресеца.

Да се упознамо изближе са појединим водама Мачве.

Сава.

Река Сава тече северном и источном ивицом Мачве, те тиме је одваја од суседног Срема. На карти видимо, како чудновато кривуда савски ток. Образује велике окуке (кључеве).

Ово кривудање објашњава нам, за што местимице Сава радије поткопава и рони једну обалу, те се разлива по околини. Само по себи казује се, које су обале највише изложене тој опасности и где посебице ваља људска рука да помогне, да се даљем рушењу обала на пут стане.

Ма да је ток Саве на овом крају веома искривудан, то ипак не налазимо много мêста, где би оправдана била исправка (корекција) самог савског тôка у интересу осигурања њених обала. Можда једино место, где би се у неколико могла оправдати исправка савског тока, било би просецање рачанског кључа са аустриске стране, да се тиме отклони неприродан судар савске воде са Дрином, која се готово узводно улива у Саву. С тога су пловидби опасни рачански прудови (спрудови). „Да нема Раче и Орлаче — веле вешти крманоши Босанци — могла би свака баба да буде крманош на Сави.“

Али и ова исправка не би много користила, јер и нов састав (ушће) Дрине са Савом не би се много повољнији могао створити. Не би се помогло ни тиме, кад би се с наше стране ушће Дрине прекопало кроз Парашницу на Банов

Брод. Једва би што шта користило, ако би се Сава са Дрином сјединила код села Босута или још боље код аде ниже Равња. Одатле би доста правилан судар Саве и Дрине настао. Њихов састав могао би се овде под повољним, доста шиљатим углом извршити, а заједнички удар њихове воде налазио би пред ушћем повољан и дугачак правац савског корита до ниже Митровице, те би се у том правцу разредио и нанос дрински и савски, и удар воде постепено би ослабио, и код Митровице, одакле опет окуке настају, била би брзина воде већ ублажена онако исто као што је и сада и не би у даљим окукама налазила отпора и правила крвâр.

Остаје дакле, да се брижљиво чувају и обдржавају садање савске обале, а можемо их очувати, само ако њихова опасна места, која су изложена удару воду па се роне, осигурамо и ојачамо.

Настаје питање, не би ли корисно било, да Саву поново скренемо старим њеним током од Бановог Брода Засавицом и Битвом на Дреновац или на Шабац? Држимо, да би се то са коришћу и без многих жртава могло извршити. Користили бисмо се у многоме већ постојећим старим речним коритом, али бисмо и њих морали исправљати, да Сава на овом мом делу тока добије повољан правац без знатних кривина.

Тиме бисмо користили пловидби у опште, јер бисмо добили ново, правилније и чисто савско корито. Могли бисмо повољно спојити дринско ушће са Савом, те се не би око Раче образовали спрудови, који отежавају пловидбу.

Важно је, што бисмо тим начином ми на својих 20—25 километара дужине имали цео ток Саве, дакле обе обале, — у нашим рукама.

Нов ток савски кроз Мачву користио би нам још и својим згодним положајем, што бисмо могли лакше лево и

десно вештачки наводњавати земље, а тако исто лако бисмо оцедили баруштине с једне и с друге стране новог савског корита, сводећи их све у реку.

Без великих трошкова а са лаким изговором могли бисмо ову исправку извршити, само да претходно мало спремимо (прочистимо) ново корито. Сава и онако сваке године сама туда протиче, па кад јој се не би као сада, на пут стајало и кад би нашла у неколико спремно, прочишћено корито, она би се ту и устанила.

Ако не ћемо сву Саву овим правцем кроз Мачву да скренемо, онда би неопходимо нужно било, да бар један повећи прокоп (канал) овуда спроведемо, ради лакшег извршења сушења бара и наводњавања околних земаља, а уједно да се колико толико олакша саобраћај водом и овим занемареним а богатим крајем Србије.

Сава сама по себи нема шљунка. Она носи само ситан песак и шљам, и њиме образује своје обале. Излив Саве носи многе тиње (шљама), па тиме ђубри поплављене земље а уједно засипа тим начином велике удоље, у које се талог слеже.

Од ушћа Дрине на против налази се прилична количина веома лепог, чистог шљунка и крупног, зрнастог песка у савском кориту. То је нанос Дрине. Највише је нагомилан око саме Раче и ту је најкрупнији. На ниже све је ситнији шљунак. Грдна количина овога налази се још на острву ниже Равња. Одатле налази се до некле још само крупан песак, па око Митровице и он нестаје.

Код Митровице појављују се спрудови, образовани од ситних парчади опека (цигаља.) Има ових остатака толико много, да су велики спрудови од њих образовани. То су остатци старинских (римских) грађевина, које је, било људска варварска рука или зуб времена (ваздух и вода) раздробио.

Ниже Митровице настаје шљунак (згура) скамењене иловаче (Mergelchiefer) Највећи слојеви овога настају одмах код белог брега, одакле се оне и роне, и вода сноси ову врсту шљунка до ниже Чевритије и одатле још на више места до Шапца.

Бели брег (до савске обале) носи име своје од белих слојева овог шљунка, који ову обалу образују.

Ниже Шапца, нарочито око Орешца, појављују се опет велики спрудови чистог, лепог, дринског шљунка. Он је овде донешен још у прастаро доба, кад се је некада овде Дрина уливала у Саву, као што је већ у одељку напоменуто.

Брзина савске воде, ма да је знатна, ипак је слаба, да сама знатно и брзо подједа (поткопава) своје обале. С тога је за измену савског тока, која се местимице појављује често 20—30 и више година потребно. Код Равња морала је Сава у почетку овог столећа доста приближно у истом току тећи, као и сада. Доказ нам је шарампов на Равњу (на Засавици), који је затворао узани пролаз између тадање Саве и баре Засавице. И сада заузимају на томе месту те исте реке оно и онаково корито, као што су 1812—1813 год. заузимале. Иначе не би било ту теснаца и не би се имало шта затворати шарамповом, чији се трагови и сада добро познају.

Код Митровице морао је шпор више од 30 година дејствовати, док је колико толико одбацио удар воде са наше стране на аустриску обалу; толико је опет њихов шпор дејствовао док је пребацио воду на нашу обалу, на Киковачу. Сличних примера има још много.

Што пак Сава од Раче на ниже, нарочито на Бановом Броду и на Вишкупији јако дере нашу обалу и продире к Засавици, узрок је поглавито брз, нагао долив дринске воде. Ова је, а не Сава, одсекла тако звану дринску адицу

од кључа Парашнице. Томе помаже још и ровито па и ниско земљиште на Бановом Броду и Вишкупији као и облик (форма) самог кључа савског. Предео од Бановог Брода до Вишкупије нанос је новијег времена, којим је вода само у неколико засула стари савски ток, и није води тешко, да ово ровито, ниско земљиште поплâви и прорива, кад год са увећаном брзином навали. Ову брзину даје овде савској води поглавито Дрина.

Сава је сада пловна, но често по 2—3 месеца прекидана је пловидба због рачанских спрудова, кад вода опадне.

Но за Мачву као да Сава и није пловна река, јер она нема ни једну паробродску станицу, којом би се могла користити. Саобраћај обичних лађа готово је целом српском обалом, па и у Мачви уништен конкуренцијом пароброда. Није дакле чудо, што је крај овако велике, прекрасне пловне реке на српској обали овладала чама и мртвило.

Дужност је државне управе, да се постара с једне стране, да се отворају паробродске станице, где год је потребно, те би тако и Мачва 2, 3 станице добила; с друге стране ваља ићи на руку и помагати остварењу пловидбе нашом обалом, било оснивањем домаћег паробродског друштва или обичног лађарства, или обе ове врсте пловидбе спојити и помагати, као што се ова спојена пловидба с успехом на западу гаји.

Брзина и висина воде (опадање и растење) не бележи се с наше стране, ма да су то веома нужни податци за све хидротехничке радове, који се буду на води и око воде вршили. Ваљало би на неколико места у Мачви ово бележење што пре отпочети, а тај исти рâд прострети и на све остале реке наше.

Водомер, који је у сремској Митровици одавно постављен, ваљало би да нам служи за основу, на њему се

готово половину столећа бележи уредно и савесно стање воде.

У домашају Мачве нема у Сави камењара нити у опште камена гдегод близу воде, који би се могао за грађевине око воде употребити. С тога су и зидане зграде за становање, у Мачви велика реткост, и за њих доноси се градиво из Видојевице и са Цера.

На против доноси Сава и њене растоке из босанских и славонских шума многе кладе, које су пловидби веома опасне. Сваке године многе лађе страдају од наседања и удара о кладу. Кладе су уједно узроци и почетци образовању спрудова. Чим се негде устали (учврсти) клада, вода таложи око и испод ње талог, те тако спруд брзо постане и расте.

Воденице, ма да су веома корисне, опет се сматрају на пловним рекама као сметња, нарочито где нема закона нити надзорника река и извршилаца законских одредаба, као што је код нас, па воденичари произвољно мењају положај воденице и често стану на сред матице, па тиме сметају саобраћају. О ноћном осветљењу воденице и о другим правилима смотрености и узајамности нема код наших воденичара ни помисла.

Срећом за сада има на Сави према Мачви само десетак воденица, и оне рачунају више на ударну снагу дринске воде, те су с тога њих 5—6 близу њеног ушћа. Остале стоје више Митровице, где је Сава у стешњеном кориту мало живља.

Према Дреновцу и према Табановићу има на Сави повише воденица, а ниже Шапца до Београда има их са српске и са аустриске стране преко 50.

Дрина.

Ова дели Мачву од Босне, те тако образује на западу границу Србије.

По количини воде може се Дрина изузимајући Дунава и Саве сматрати као најбогатија у Србији. Дужина њеног тока и величина слива није толика, колико н. пр. Мораве. Али многи и богати извори херцеговачких, босанских и наших планина хране Дрину, те она са великом брзином сноси грдну количину воде к Сави. Дрина је регулатор Саве. Она веома много утиче на нагло растење и на гушћи талог, ког Сава добија.

До Ковиљаче тече Дрина мање више, доста скученом клисуром. Гдегде јој је само могуће, да кривуда и да образује плодне аде на једној или на другој обали. На против од Ковиљаче на ниже тече отвореном, широком равницом. Лево и десно може да скреће, колико јој је воља.

Дрина је карактеристична својим многим растокама нарочито у даљем току свом. Услед велике брзине тока она често мења своје корито. Напушта дакле местимице досадање корито, па продире новим током или по ново тече давно напуштеном растоком (Дрињачом, Старачом). Тако она образује аде, којих сијасет има у Дрини. Многе су аде (острва) с временом са свим избачене на сувоту, али назив „аде“ и сада још носе.

Постанак âда и многих разлива Дрина баш у доњем току њеном, мараји се већином приписати колико брзини њеног тока, толико исто, ако не и више, брзини Саве, која такође често и нагло нарасте, те тиме образује успор дринској води. Ова не имајући куда да отиче, удара сад по пољу лево и десно. Дели се у многе растоке. Наилази том приликом на удољита места; налази прёче правце у ровитом земљишту. Тако она себи местимице прокопа ново корито.

Успор Саве бива по кад кад још већи и траје по дуже. У том изузетном случају не задовољава се Дрина само разливом по оближњим пољима; она скреће у поље

и продире готово средином Мачве. Батар и Журава служе за сношење њене воде преким путем к Битви доњој Сави.

Овом задржавању дринске воде узрок је и са̂мо ушће Дрине. У место да она иде низводно и да се под повољним (шиљатим) углом састаје са Савом, тече она на против готово узводно у Саву. С тога се подбочи једна вода уз другу. Сама заокругљена слика рачанског (аустриског) кључа показује, да је он производ дринског наноса. Овде дејствује час јача Сава, час јача Дрина, те тако један или други крак тога кључа насипају и заокругљују.

Дрина је пре неколико година одсекла приличан део узвишеног земљишта српског, на ком је некада био градић (Рача) ([1]), те је образовала тако звану дринску адицу, на којој се и сада још познају бразде (међе) њи̂ва. Ова адица служи сада само за пашу, па и ту се дешавају често спорови, јер и аустриски грађани полажу право на адицу, коју им је бог воде као дарак донео.

Ма колико да је Дрина плаховита и нестална у своме кориту, ипак се може са приличним поуздањем тврдити, да промена и несталност њена остаје свакад у извесним границама, и не протеже се готово никад изван крајњих ме̂ђа, које су сада обележене лево и десно старачама. Овој сталности њеног корита у омеђеном простору има се приписати и то, што су њене обале. нарочито мачванска, доста ниске, те их прелије вандредна поплава, која би имала довољно снаге, да прорије ново речно корито, где год задре. Овако вишак воде отиче кроз равну Мачву и навала воде није само на корито ограничена. Зна се, да је за време Карађорђевог устанка било главно корито Дрине

([1]). За време аустриско-турских ратова у 17. и 18. столећу било је три тврђавице Раче. Једна, где је сада аустриска Рача; друга око садањег српског карантина Раче и око дринске адице; трећа опет према ушћу Дрине на босанском земљишту.

садањом старачом тамо, где се сада настаје Батар. Тако и садања старача са босанске стране, која Бујуклића аду од Босне дели, била је главно корито дринско. Данас се опет обратно Дрина приближила од Бељине ближе Бадовинцима, а од Батра удаљила се, и тече са западне стране салашке аде. Овакових доказа има свуда крај Дрине до Лешнице и Ковиљаче, а то је за хидротехничара важан факт, на који може он рачунати. То је у неколико напомена, да је у крајњем случају Дрини довољно онолико поплавно поље, које је обележено крајњим ивицама т. ј. старачама, и најмање толики простор мора јој се за преливање оставити.

Ма да Дрина носи грдну количину воде, ипак није пловна. Разливена је у многе растоке, а уз то, кад вода нарасте, њеном брзином наноси шљунак и песак, те образује спрудове. Често долажење воде мења овим спрудовима места; сели их са једног места на друго. Тој честој промени спрудова узрок су биле пређе многи врбаци и шибови, од којих су се одвајале кладе, и оне су обично биле почетак образовању спрудова. Сад су врбаци већином нестали, ма да су они знатно чували по себи ровите дринске обале.

Сада утичу на промену места спрудова у неколико воденице, а поглавито стараче. Имао сам често прилике, да посматрам дејство старача на оближњи спруд. Кад почиње да расте Дрина, попуњава стараче водом. Кроз коју старачу налази вода чист, отворен пут, она јури брже и удара у спруд, који се таман пре кратког времена ниже њеног ушћа образовао. Удар воде сноси често спруд у другу, суседну старачу, и њу попуњава шљунком или њена уста (њин излив) затвара. Друга се стара ојача, те чисти опет нанос пред својим ушћем и сноси га пред другу, трећу старачу и т. д. Тако је вечита промена. Нанос се често

групише у главном кориту. Често по две старачe, једна с лева, друга с десна ударају у главно корито, те тако се у неколико паралишу снаге, и талог пада на речно дно. Тако се могу спрудови и у самом речном кориту образовати и селити.

Од брзине, којом Дрина долази, зависи, дал и она носи само ситнији и крупан песак, или носи сам шљунак. За то виђамо један спруд после једне поплаве покривен само крупним песком, а после друге поплаве виђамо тај исти спруд само шљунком захваћен. На једном истом спруду виђају се често три четири разна степена наноса. Горњи (узводни), где је нај јачи удар воде, налази се крупан шљунак. Ситнија зрна не могу овде да противстану навали брзице. За тим настају пojаси ситнијег и ситнијег шљунка; за тим крупан песак и најпосле тиња.

Брзина вода велика је, и нема сумње, да би она своје корито знатно издубила и очистила од спрудова, кад би јој у томе човечија рука у току дужег времена малену али непрекидну помоћ указивала. Поправка излаза (ушћа) старачa; задржавање брзине воде у старачама направљеним седлима (поплетом насутим крупним шљунком); отворање омањих јендечића преко спрудова, који у самом речном кориту леже; натеривање воде у правилан ток нарочитим, омањим, јевтиним шпоровима; местимице облагати обалу или је чувати подизањем врбака, где је удар воде на обалу јак. Све ове и многе сличне радње нужне су, да се вода колико толико обдржава у њеном сталном кориту.

Ови радови захтевају многогодишњи, непрекидан рад и строги надзор реке и њиних обала. Издатци за све ове радове могу се незнатним назвати према користи, коју они чине.

Обале дринске већином су нанос саме реке, и по томе су местимице састављене из слојева шљунка; на другим ме-

стима су песковите или блатне обале. Но свуда су мање више обале трошне, и вода их лако подлока и рони, где год на њих навали. Где су врбаци и шибови подигнути, обала је њима добро учвршћена, те се ту не рони лако. У опште ова врста облоге најјевтинија је и по томе најбоља за одбрану обале од навале воде, нарочито у овим крајевима, где нема другог градива ни средстава за скупе грађевине.

Не би се смело вршити просецање кривина дринских на правац, јер би се тиме брзина воде знатно увећала. Уз то би успех оваковог предузећа био врло незнатан, ако се не би поглавито обале и корито подвргло непрекидном, строгом надзору.

Можда је једина исправка дринског тока потребна на самом ушћу њеном. Раније сам напоменуо, да је Сава око Раче искривудана и пуна спрудова. То долази од неприродног утока Дрине у Саву.

На карти види се, да она удара код Раче у аустриски рачански кључ, и често овлада оним левим, узводним краком, те задржава савску воду, а други пут опет овлада низводним краком, те рони и нашу и аустриску страну све до аустриског села Раче.

Па и ова исправка дринског ушћа имала би се извршити већином с помоћу водене снаге. Упутити Дрину више воденица спрам Црне Баре, да испира и односи спрудове из корита и лакат са босанске обале; то би био први рад, а доцније би она услед ове малене исправке и с помоћу навале савске воде само ушће своје удешавала природније, но што је сада. У томе могла би јој човечија рука местимице малу помоћ указивати, ако се потреба укаже. Нарочито ваљало би можда скресати само ћоше десне дринске обале испод нашег карантина Раче.

Због плаховитости Дрине тешко је задржати воденицу, да је поплава не однесе. С тога виђамо махом дринске воденице да су својине повећих задруга или ортака. Домови, који имају повише одраслих чланова у кући, држе обично воденицу на Дрини. Тако исто њих 10—15 чланова разних задруга уортаче се, па ортачки држе воденицу. Она је њихова заједничка својина, а кад навали вода, сви притрче у помоћ да је одрже.

Немају воденице на Дрини само житељи оних села, која су крај воде, него и удаљена села имају своје воденице. Тако налазимо па Дрини воденице, глоговачке, богатинске, дубљанске и т. д.

Са оваковом исправком могло би се можда с коришћу спојити просецање рачанског кључа на аустриском земљишту, те би се тако састав Дрине са Савом за читавих 5—6 километара од садањег низводно преместио. Иначе не би оправдано било просецање рачанског кључа.

Сад је Дрина само у малој мери пловна. Само Босанци спуштају са Љубовије и од Зворника у омањим лађама, које саме у Зворнику и Сакару граде, низ Дрину рâну и воће, нарочито суве шљиве, а уз воду враћају полу товарене лађе већином са сољу и еспапима, а у оскудним годинама и рâном.

Кад би се неколико досетина година водио бољи надзор над обалама и над коритом саме Дрине, као што је напред напоменуто, могла би се и сама пловидба знатно проширити, а вероватно би тада и пароброди нарочитог кроја могли пловити бар до Љубовије, ако не и до Бајине Баште, где је количина воде у реци још доста велика. Од каковог би значаја била пловидба овим, за сада готово непроходним крајевима Србије и Босне, лако је оценити.

Доњи ток Дрине нема стеновитих обала нити овуда има камењара у опште.

Кладе су такођер ређе, јер нестају у горњем Подрињу шуме, а брзина воде и честе поплаве рашчистиле су прилично Дрину од клада.

Воденица има на Дрини врло много, нарочито у њеном доњем току. Кроја су оног истог, као што су и остале пловне воденице на Сави и Дунаву, само су воденице Дрињаче примитивно израђене.

Брзина Дрине добро им је дошла и доста самељу, али лети ипак морају да се селе, или многе слабо или никако не раде, због слабог удара воде. Ни тада није удар мален, јер није много слабији од 1 ^{m} у секунду, али су воденице рђавог кроја и израде. Витао им је веома мален. Ретко да је шири од 4 ^{m}. Пречник је витла такођер око 4 ^{m}. Уз то су делови у воденици па и зупци дрвени и само у неколико одељени. Није дакле чудо, што овако скројена воденица не може добро да ради на малој води. Махом су воденице сграђене на две дупље (кладе издубљених грмова) а трећа такова клада држи витао.

Воденица са ширим и дужим витлом не гради се поглавито с тога, што би тешко било овакове воденице на великој води држати. Ударна снага на увећану површину била би толика, да се не би могла савладати конопцима, те би се тешко одржала воденица, да је вода не однесе.

Мало која воденица на Дрини привезана је конопцима уз обалу. На против све су утврђене за обалу плетеницама од прута, које цецкама (цецке) називају. Нису привезане за ленгер, него о колац уз обалу. То је узрок, што се трошна обала дринска свуда брзо руши, где год су воденице привезане. Нико се не стара о томе, да овај начин утврде забрани и да се замени утврђењем у самом кориту за ленгер (котву).

Као на Морави, тако и крај Дрине нема с наше стране стазе за извлачење лађа уз воду. Њиве ударају до саме воде. Ограде приватних имања силазе низ обалу. Врбаци и шибови местимице су тако обрасли обалу, да се не може проћи. Нико не крчи стазе.

Оно мало пловидбе, што сада још на Дрини има, служи се искључиво босанском страном, где је од вајкада већа пажња обраћана на реке и на речне обале. Знамо н. пр. да је за турско доба на Морави ношена сб лађама до Крушевца, а данас нема ни помисли од пловидбе у том крају. Тај исти нехат наш виђамо сада на Дунаву и на Сави.

Мачва испрекрштана је читавом мрежом старих, сувих корита речних. Многе од ових старача трагови су некадањег тока и разлива саме Дрине. Нека су корита можда у току столећа толико талогом испуњена или су само са горње (узводне) стране засута, да ни највећа вода Дрине не може више у њих да залије. Сада их употребљавају већином за орнице. Само кишњица пуни их повремено, али по што је плугом раздрта њихова површина, то и вода у њима брзо опет усахне.

Друга су речна корита остала ниска, па у њих залива поглавито Дрина, кад нарасте. Јовача и Батар толико су ниски, да их готово сваки поводањ Дрине залије, а Жураву могу да пуне водом само још ванредно високи и дуготрајни изливи Дрине, који се међу тим ређе појављују.

Јовача.

Северна и западна поља од села Црне Баре, нарочито тако звана адица при утоку Дрине и кључ Парашница ниже њеног утока толико ниско леже, да их обична поплава мање или више прелива. У тој низији има много

ривача као трагови старих растока. Јордан (Црна Бара), Старача (једна крај села а друга код карантина), Студена Бара, Парашница (бара) и Јасенова Вара најважније су. Дрина пуни по најпре Црну Бару (Јордан), курјачку бару и Старачу крај села, а из ових и из Дрине се опет вода разлива у Студену Бару, која опет налази одушку понајпре у Јовачу а за тим и у бару (старачу) Парашницу. Кад је Студена Бара пуна воде, али још није толико нарасла, да отиче у Јовачу, ипак из ње подземним слојевима прокапа вода, и приметно се нагомила у Јовачи. Но у том стању Јовача још не отиче. Она је само пиштевина (пиштољина) а не река.

Тек кад превали вода из Студене Баре па поплави широки простор ниског, равног земљишта, онда и Јовачи припадне знатна количина воде и њоме јури матица мал' не онако брзо као у Дрини.

Десна је обала Јоваче узвишена, и мало где да се вода с те стране разлива у поље. Тако је десна обала у домашају села Црне Баре свуда довољно узвишена. Ближе Бановом Пољу може Јовача мало да се разлива и преко десног брега.

Лева је обала на против блага. Готово и није ограничена, нарочито према Црној Бари.

Успор нарасле савске воде може да утиче, да поред села Црне Баре па Јовачом отиче већи део дринског излива. У том је случају Јовача веома брза и велика.

Горњи, благ, полојити део корита Јоваче већином је преко године сув. Ивице ору се, а сама удоља покривена је множином пужева, које је велика вода ту нанела и оставила. Налазе се малене (ниске) барске тривчице. Овај удољити део корита служи већином као утрина, јер се ту слива и кишњица, па би усеви потрулили. Свиње ију по том простору, јер налазе приличну рану у поменутим пу-

жевима а нарочито у глистама, којих у влажном бусењу веома много има.

Средњи и доњи део Јовача под вечитом је водом, и обе обале су овуда боље обележене (ивичене). С тога се и зове овај део Дубока Јовача за разлику од Горње, о којој је мало пре речено, да је сува. Дубока Јовача обрасла је бујном, барском вегетацијом. Веома широко, светло лишће локвања и другог биља покрило је су површину Јоваче. Разне барске птице допуњују слику овог краја.

На Јовачи је саграђена једна воденица, и то близу њеног састава са Засавицом. Пређе било је и више таковиx воденица на њој, али су напуштене. Воденице на Јовачи могу да раде само на уставу и то само за време поплаве и још кратко време по томе, док се слива вода са околних полојитих земаља у речно корито. Рачуна се, да воденица на Јовачи не може просечно да ради дуже од једног месеца. Она ради по кад кад и 3—4 мес. без прекида. али за то се опет после по неколико година воденично коло не окрене ни један пут. За 24 сата једва самеље овакова воденица 50—60 ока.

За Јовачу може се рачунати, ди је просечно сваке друге, треће године вода залије. Иначе добија воде само подземним прокапањем и можда живим изворима, који се вероватно у самом речном кориту налазе.

Преко Јоваче разапета су два моста. Већи део корита захваћен је на овим местима насипима (узлазима, навозима или рампама), док сами мостови само по 4 ^{m} распона имају.

Батар.

У почетку овог столећа и за време бојева нашег слобођења текла је Дрина садањом старачом, која тако звану

Салашку аду ([1]) дели од саме Мачве. Из ове се стараче одваја Батар. Западна ивица ове аде, куда сада тече Дрина, омеђена је била старачом. Ову месну измену тока налазимо код Дрине врло често.

Батар имао је некада свој почетак одмах испод села Бадовиваца. Дрина је кривудањем својим пресекла Батров тôк, те сада налазимо прâви Батар од саме стараче почевши, ма да и заоставши, горњи одломци старог корита носе исто име (Батар), које пређе ношаше.

Где се Батар од стараче одваја, незнатан је. Грлић му је једва 50—60 ^{m} широк и до 1.50 дубок. Зајажен је насипом од 0.50 ^{m} висине и 6—8 ^{m} ширине, којим води обичан пут за Бадовинце и Н. Село—Лешницу. Али мало за тим има Батар већ потпун облик савршеног, али сувог речног корита. Корито је дубље и обале су мало стрмије. Но по што овуда ретко кад протиче вода и онда она не дере обалу, то је све корито обрасло травом и служи за пашу све до испод села Совљака. Пољски путови произвољно прелазе преко сувог, речног корита, без икакове сметње. Ограде приватних земаља повучене су дуж и равноодстојно са самом обалом. У кориту засађене су гдегде врбице.

Испо̑д Совљака Батар носи на себи знаке баруштине. Најпре један део лежи бесплодан и без траве. Свиње ију по њему као и по Јовачи, и ту налазе пужеве а поглавито глисте за храну. Од Соботовца на ниже још је јасније изражен карактер баруштине. Вечито је блато, па мало ниже вечита вода. Избујан рогоз и барско биље допуњује нам бâрску слику. Овуда је прелаз преко Батра могућан

([1]). Ова се ада зове управо Бербина скела. Доцније звала се по имену својих притежатеља, по реду: Трифковићева ада до 1868; за тим Алавантићева ада, а од 1875 г. Салашка ада, јер су је тада купили сељани Салашани и међу собом поделили.

само на нарочито подигнутим, попречним, узаним насипима, који су једва за прелаз једних кола удешени. Пропусти (мали мостови) од 1—2 ^{m} распона једва у неколико олакшавају отицање обичне воде. За време поплаве преливени или порушени су сви ови и оваквови мали насипи. Простори корита у деловима од хектара и више засађени су густим врбацима. Ови врбаци служе појединима поглавито за набавку горива и за пруће за поплет ограде, али врбаци уједно отежавају протицање воде за време поплаве. Овим врбацима у самом речном кориту, као и насипима и оградама, који речно корито преграђују, имају се поглавито приписати многе поплаве околних земаља, које се не би у оној мери понављале и не би се тако далеко изван корита шириле, као што сада бива — да је речено корито чисто.

Од Нешковине започевши, Батар је закриљен вечитом водом. Површина воде и овде па све до ушћа Батра у Засавицу, покривена је локвањем и другим барским биљем. Испод села Бановог Поља избујала је на неким местима трска, рогоз, шевар и зуква.

Батар пресецају 2 главнија пута. Пут из Црне Баре за Бадовинце—Лешницу прелази грлић Батра обичним пољским путем, који је скоро пре 50 година обележен да се насипе, но и сад још стоји у првобитном стању. Главни мачвански насип прелази Батар између Глоговца и Совљака. Мост је овај 4 ^{m} широк.

У самом Глоговцу саграђен је сеоски насип (пут без моста) преко Батра, где он код школе просеца шор.

Баново Поље (село) просечено је Батром у два дела. Мост од 10 ^{m} распона спаја оба дела овог села. Део села на десној обали зове се „преко Батра“.

По предању народном и по народним песмама, Батар је за турско време па и у почетку овог столећа био плован за лађе зворникуше. По својој прилици ова је пловидба

трајала свакад само за кратко време преко године, поглавито за време поплаве. Тако су — по народном предању, — лађе из Шапца бродиле Јерезом па табановачким и дреновачким пољем и барама поред Шеварица за Битву до Глушаца, а одатлé поред Раденковића уз Батар или Жураву, како је кад могуће било, у Дрину па у Зворник. Тиме су лађе пут свој готово за половину скратиле, а уједно су се уклониле брзице и удара савске и дринске воде, који је за време поплаве главним речним коритом веома јак. Уједно су овим путем налазили готово свуда суву, леву обалу, којом су могли лађе уз воду вући, док је међу тим у то доба савска обала са свим поплављена и стазе за лађаре нема.

По предању народном пловиле су у старо (историско) доба Батром и Засавицом велики бродови. Изненадним одливом Саве на другу страну остале су неке лађе у Засавици и ту су подављене. То се место зове Лађине. Други су бродови бакарни подављени том приликом у Батру, где су се затекли у том времену, па за то се и зове доњи део Батровог тока Бакрени Батар.

Батром пролива, као и Јовачом, просечно сваке друге или треће године дринска вода, али не прави велики квар. У размаку пак од својих 25—30 год. могу и ванредни поводњи Батром да надру, и почиње тада неизмеран квар како земљи и усевима, тако и путовима, зградама, читавим селима па и стоци, коју у пољу затеку. Међу тим и кад не залије Дрина и Батар, али је кишовито, то се и онда слива кишњица у корито. С тога се сада готово само незнатан део горњег, сувог Батровог корита може употребити за орницу. Већином служи само за ливаде или за пашњак и за испуст.

Са Батром састаје се друга дринска растока Журава, која такођер само по каткад има воде. На том њиховом

саставу налази се воденица, а на Батру ниже села има још неколико напуштених старих воденица. Она прва на самоме саставу Батра са Журавом чини неизмерну штету. И она ради само на уставу, као и воденица на Јовачи. Зајажено је цело речно корито за љубав воденичара, који је затворио пролаз, да не би вода брзо отицала. Незнатна, сићушна корист једног спојена је са штетом стотине њих. Поља, усеви па и читава села страдају због ове уставе.

Журава.

И ово је једна растока Дрине. Она нема једно, опредељено, тачно изражено корито, где се од Дрине одваја и где је ова водом залије. На против има много места, где наизменце може дринска вода да залије у Жураву.

Одмах више Бадовинаца и испод села има сувих речних корита, којима обично Дрина улива у Жураву, но много ређе се повторава поводањ Журавом него ли Батром. Пролаже често по десетак година, да Журавом не тече дринска вода, док у истом времену, Батром већ 3—4 пута пролажаше. С тога је већи део корита саме Жураве све до испод мачванског главног насипа преоран. На том простору мало које место сувише је удољито, да се подуже задржи кишњица у виду локве. Такова места служе онда за пашњаке.

Од друма започевши, корито Жураве служи већином за пашњаке или за ливаде. Ни једног места у Журави нема, које би закриљено било вечитом, дубоком водом, као што н. пр. у доњем Батру, у дубокој Јовачи и у Засавици налазимо.

У ванредним годинама, обично у току својих 30 до 40 година понавља се, да у Жураву не залије Дрина око Бадовинаца, него залије много узводније, још више Лешнице, на тако званом Јаворићу. То бива онда, кад је Сава веома велика и тиме је образовала сталан, повисок успор

Дрине на ушћу, па уз то гурне још и јака вода Дрином. Ако овај долазак Дрине кратко време траје, прелива се вода само око ушћа дринског, те иде у Јовачу и у Батар или се можда још и око Бадовинаца разлива у Жураву. Ако долив Дрине траје дуже времена или ако се ньоме лед загуши, онда се напуни сав доњи ток Дрине водом и ова, поред доњих растока, одлива воду са Јаворића поред Лешнице и Н. Села, па тежи поред села Рибара и Прњавора чак близу под Змијињак и под Петловачу. Ту налази отпор од узвишенијег земљишта, а обично у брзо попушта притисак Дрине, јер њен долив и излив не траје дуго. Са свим мали део ове воде тече малим коританцем Криваче у Јерез. Та појава дала ми је понајпре повода, да говорим и о могућем прокопу са Дрине (од ушћа Јадра или Лешнице) кроз Мачву за Јерез и Саву ([1]). Прокоп би овај ишао доста приближно оном трасом, којом је некада морала Дрина тећи, кад се оно уливаше негде код или испод Шапца, о чему ћу у једном од идућих чланака поменути.

Маса разливене воде око Прњавора Петловаче или се разлива по полојима између поцерског друма па до Клења —Бадовинаца и пуни водом земљане слојеве благог виса Трабовца, те после из њега на све стране пробијају живи извори. И сама Битва овим путем добија највећи део своје воде; — или се нагомилана вода у виду реке разлива многим старим коритима поред Клења у Жураву. Тако тада Журава почиње од Јаворића и тече до Вановог Поља. Том приликом поплави она непрегледан велики простор и проузрокује неизмерну штету.

Узвишени насип (друм) кроз Мачву са малим пропустом на мостовима чини како на Батру тако и на Журави

([1]). Види „Годишњицу IV. и приложену карту са пројектованим прокопом са Дрине кроз Мачву за Шабац.

сметњу. Задржава воду; она се више насипа на непрегледном простору разлива због спреченог одлива, а испод насипа вода је много мањи простор ван корита покрила. Ово ваља имати на уму, кад год се праве узвишени (дигнути) насипи за саобраћај, да на важнијим старачама, па и на Батру и на Журави, треба повеће отворе на мостовима оставити, да се не спречава брз одлив воде, кад изненадно навали.

Само име Жураве показује, да вода овуда протиче само кад се жури, па налази уз пут сметње (успор), да коритом Дрине прође.

Журава нема само једно корито. Нарочито између Лешнице и Бадовинаца налази се читав низ сувих растока. Главно корито не може свуда да се разликује од рукаваца (растока). Свака од ових растока зове се Журавац, но ово име налазимо примењено и код растока Батра и иначе на неким местима у Мачви.

Жураву пресецају ови путови: обичан ненасут пут из Црне Баре за Бадовинце—Лешницу прелази преко многих растока Жураве без мостова. На обичном путу из Бадовинаца за Клење и из Клења за Црноб. Салаш попуњени су прелази преко сухог корита Жураве обичним насипом земљаним, те с тога се око Клења и задржава у Журави кишњица. Сеоски пут из Клења за Совљак без моста је а и без насипа. На мачванском насипу између Богатића и Совљака налази се на Журави мост од 5 ^{m} распона, а одмах за тим, на Журавцу, продужава се овај насип без моста. Из Пиљковаче (поље) води обичан сеоски пут за Совљак, без моста.

Воденица на Журави нема.

Битва.

Битва извире у самој Мачви и ту пада у Саву. По томе она целом дужином својом припада Мачви.

Карактерне црте ове реке деле је са свим природно у две половине. Код Глушаца је доста приближно њена средина а овде је и мёђа између карактерних црта битвеног корита. Горња је половина само повремено под водом. Сваки знатнији излив Дрине пуни водом баре и полоје између Рибара, Прњавора, Петловаче, Змијињака, Клења и Бадовинаца; натапа слојеве благог виса Грабовца, те на противној страни његовој избивају живи извори, па тим путем и Битвена глава код Дубља добија највећи део воде, који полако, тихо и прилично бистро отиче реком, под именом Битве. Грабовац добија подземним слојевима воду још и са огранака Цера, било да изливен, нарастао Јерез натапа своју леву обалу, одакле се вода у слојевима провлачи до Грабовца, или пробија вода са Цера испод корита Јереза ка Грабовцу. Вероватно је, да оба ова случаја са напред поменутим (трећим) натапају Грабовац, из ког и Битва истиче.

По томе дакле Горња Битва нема свакад воде. Глава њена и корито лети је суво. По што вода у Битви веома тихо отиче, то она и не дере дно свога корита, нити доноси шљунак и песак, те с тога је битвено корито обрасло лепим бусеном, и служи за пашу стоке, већином пак као ливада и коси се.

Значајно је, да и Битва може по који пут да буде мало замућена, кад долази. То обично бива онда, кад се јако излије Дрина, и подземни нагао притисак воде понесе собом из подземних слојева по мало, веома ситног песка и износи га на површину земље, у Битвену главу.

Битвена глава заокругљено је гротло и изгледа, да се цео овај простор за 2—3 ^{m} ниже слегао. Сл. показује нам облик Битвене главе и њен уздужни пресек.

У Дубљу одваја се од Битве један крак у десно и враћа се опет у саму реку. Овај крак зове се Битвић. Могло би се претпостављати, да је Битвић некадањи вештачки прокопани јаз или је ваљада некада долив Битве тако јак био, да је њена вода ван главног корита тражила одушку, и тако Битвић прорила. Има доста сигурних трагова (удољица), по којима би се могло претпостављати, да се некада Битвић протезао ниже села Белотића (Великим пољем) и силазио је у Поповицу, дакле посредством неких бâра и удољача у Јерез.

Горња половина Битве пресечена је путовима, и то: у самом Дубљу три пута: на овим путовима (шоровима) сграђени су мостови са доста пространим распонима, и битвена вода не налази овде отпора, кад придође. Мачвански насип пресеца Битву и Битвић између Богатића и Белотића. Отвор (мост) на Битви доста је пространа, али код самог моста налазе се још остатци уставе старе, већ давно нестале воденице. Ваљало би ову уставу отворити, да не задржава воду. На Битвићу нема моста, али вода њиме више и не протиче.

Још три пута прелази се горња половина Битве, и то: путем из Богатића за Метковић. Мост је овај једва задовољавнога распона. Путем из Богатића за Глушце, и овај је мост једва задовољавног распона. Путем из Глушаца за Раденковић, мост је довољно великог распона. Што ипак има и сувише улежане воде над овим мостом, криве су воденице.

До овог последњег прелаза преко Битве налазе се четири воденице на Битви, и то: једна у самом селу Дубљу, но она готово никад не ради, јер Битвена глава више не

даје онолико воде, колико је потребно за њено увијање. Воденица на самом насипу мачванском давно је већ развађена, као што сам напред споменуо.

Код самог села Глушаца има три воденице до пута за Раденковић. Оне заустављају воду. С тога суви део корита Битве налази се од њих започевши, под вечитом пиштољином, обраслом разним барским биљем и трулежем. И ниже овог пута раденковачког налазе се још две такове воденице.

Све ове воденице на Битви малене су. Немају довољног пâда нити имају редовне воде за млевење. Оне раде повремено и тада опет само на уставу. И ове бране (уставе) затвориле су битвено корито целом ширином, и свака кâп воде мора да прође кроз букву под воденични витао. Што не може да отиче, заостаје у виду баре и кужи ваздух.

Због овакове направе све воденице на Битви као и оне на Јовачи и на Батру спречавају слободан ток води, и проузрокују у горњим (узводним) крајевима поплаву. Штета само једне такове поплаве далеко превазилази вредност свију ових воденица, а поплаве се готово сваке године понављају и трају често по 5—6 месеци.

Привреда воденице на Битви иста је онолика, као што сам и за воденицу на Јовачи споменуо.

Ниже Метковића Битва одваја у десно један рукав, који је само у ванредним приликама водом попуњен. Зове се Мандача. Тече поред Глушаца и силази ниже овог села у поплавље Доње Битве.

Грабовац у кишовитим годинама даје воду речици Кутовици, која силази у Битву са два крака. Горњи јој крак зову Рашавица, а доњи Кутовица.

Од раденковачког пута настаје доња половина Битве. Ова има са свим други тип, него што има горња половина.

Горњи део Битве нема нигде шире корито од 10—15 ^{m} па и ово је већим делом преко године суво и служи као добра,пространа ливада. Горњи ток готово се никад не разлива ван свог корита; ретко се кад или врло замути и кад долази вода, никад није плаховита. С тога су се на њој одржале неке воденице и мостови на друмовима остали су неповређени. Прелаз може се свуда лако саградити, с тога их и има много у горњем делу.

У доњој половини Битве све је обратно.

Овде Битва готово и нема изражено, са ивицама тачно омеђено корито. Обале су јој већином веома благе, ниске. С тога је Битва овде широка при најмањој води до 20 ^{m} и дели се у многе разливе. Са њима скупа она захвата корито од до 80—100 ^{m} ширине, које се само при дугој суши своди на мало мањи (ужи) простор, али никад не пресушује. С тога је цео овај део корита готово бескористан. Није за пашу ни за кошење. Риба врло мало има и ова привреда далеко не може да накнади ону корист, коју би имали Мачвани, кад би н. пр. цео овај простор, који заузима корито Доње Битве и њених разлива, био употребљив бар као пашњак ако не и за кошење.

Доња Битва разлива се, и захвата тада често и по 5--6 пута шири простор но обично, јер се она тада сједињава са суседним барама и тада је веома плаховита, па и мутна — што оно веле — као орање. За то нема на њој воденица а и прелази су ретки и тешко се одрже. Очевидно јасна је разлика између горње и доње половине Битве.

По себи је природно питање, од куда је Доња Битва тако плаховита и широка, од куда тако мутна, кад јој њен извор не даје много воде, а знатних приточица нема?

Најпре да споменемо ово. Ниже раденковачког пута дели се Битва у два крака. Један (леви) тече готово се-

веро-западно к Засавици и улива се у ову код Пресеке, управо под Чупићевим шанцем. На самом ушћу битвеном у Засавицу била је воденица онаковог истог кроја, као што су и остале воденице на Битви. Ова је воденица имала изредан, јединствен положај, што је на континенту веома реткост. Она је могла радити одливом Битве, док је мала вода и ова тече у Засавицу, а после могла је радити и на обратној струји воде, кад Засавица придође и одлива поред воденице у Битву. Ова би воденица радила налик на оне, које се на морским обалама служе једним јазом приливом а другим јазом одливом мора, те тако раде без прекида.

Од кад су мостови на насипу пресечком затворени (засути), да не би кроз њих протицала вода Засавице у Доњу Битву и њену околину плавила, нестала је и сама воденица. Сад је редован одлив Битве у Засавицу у неколико, али не са свим спречен. Она и сада кроз насип и кроз набацано грање протиче, што се на самом месту врло лепо примећава.

Други, и то већи крак Битве тече источно. Ретки су случаји, где се једна река раздваја и улива у две разне водопађе, као што овде код Битве виђамо.

Пролази кроз 3 пропуста испод насипа глушачко-ноћајског. Мало ниже одваја она један знатан крак свој у лево под именом Скеноваче и тече к Сави. Сама Битва пролази кроз 2 пропуста насипа код Узвећа, па се ниже Шеварица дели у два рукава. Један тече правцем у Саву и зове се калвинска Рвѐница, а други скреће јужно, и ниже села Дреновца улива се у Саву под именом Бабиѣ или Ревѐница. Лети обично само овај рукав има воде, а онај први засушен је, чему је доста узрок и подигнути насип из Шапца за Митровицу, који треба да чува Мачву од савског поводња, па с тога на њему и нема овде моста.

Сад познајемо доњи крај Битве и можемо да одговоримо, од куда јој је она грдна количина вода, што у њеном кориту налазимо.

Битва никад не би доливом из свог извора и доливом незнатних приточица њених имала знатну масу воде, да јој ова за време поплаве не долази доливом из Засавице или управо из Саве, кад ова нарасте и обале своје прелије. Долив овај само кратко време, ретко дуже од 1—2 месеца траје. Али таковом поплавом прелије све околно поље, а траје после по неколико месеци, док се сва вода полако у овом рâвном земљишту слије лево и десно у удољице па у речно корито. Река добија дакле без прекида нову храну. Уз то долази, да доњи ток Битве има веома незнатан пâд, и полако вода отиче, а лети пресуши са свим њен крак, који право у Саву бије, и тада само Бабињем нешто мало воде отиче у Саву. Сва је заостала маса воде затворена као у неком језеру. Летња сушна препека своди воду у неколико на мање, али ни одлив Бабињем ни суша не може сву воду да исцрпе и испари, а већ стиже поново влажна јесен, и поводањ се опет у мањој или већој мери понавља.

Засавица.

Засавица позната је час као река, час као бара, како је где зову. Она одиста мења вид свој, те је с прáвом могу називати реком, где је налик на реку, а на другом месту могу је опет баром назвати, где је разливена и обрасла трском у виду бара. Оба села Горња и Доња Засавица без сумње носе име од ове реке.

Глава или зачетак је Засавице крај Саве, на простору између Бановог Брода и Вишкупије. Она не извире, него туда прелива Сава, кад нарасте, и попуни своја некадања корита; Широку Бару, Вишкупију, Рибњаку и

одатле настаје одлив воде за Засавицу. Кад је Сава малена, онда нема над земљом везе између воде њене и Засавице. Вероватно је, да доњим (подземним) слојевима ипак прокапа савска вода к Засавици, а имаће и у самом кориту Засавице много живих извора, који дају воду Засавици, да не усахне лети са свим.

Широка Бара са својим крацима лети је сува. Она одваја тада Рибњачу и воду у њој, која је подубока, те ова изгледа тада само као дугуљаста бара, којој би ваљало одлив отворити, било у оближњу Јовачу или на Широку Бару.

Крај села Равња, код тако зване Ђонлићеве мáле или Затрке, састају се баре Смрдуша и Дубока са Широком Баром, и одатле има свакад воде. Вода се протеже у ужем кориту у правцу к југу. Овај се правац зове Прекопац (Прокоп) и састаје се са већ познатом нам дринском растоком Јовачом. Да ли је ово вештачки прокоп или прокоп саме Саве, не може се рећи, а и предање о томе ништа не говори. Међу тим изгледа, да и овај Прекопац није ништа друго већ један крак старих разлива савских. Од састава Прекопца са Јовачом почиње име Засавице и траје све до близу Митровице, где се излива тако званим Богазом у Саву.

Засавица прима у себе више Раденковића Батар и Преку Бару (реку), а ниже Раденковића утиче у Засавицу један крак Битве и неке баре њене околине.

До Раденковића и Горње Засавице река Засавица прима воде са свију страна. За време поплаве сливају се у њу многе растоке, које су обично суве, а тако се и полији с лева и с десна у њу точе. Од Раденковића и Гор. Засавице па на ниже, њена се околина мења. Разлива се у многе растоке, те тако растура прикупљену воду многим барама и у разне правце. Од ње се у доњем њеном току

одвајају рукавци, који у виду сталних река односе њену воду у страну. Тако н. пр. Криваја сноси њену воду у Агину Бару, па у Саву готово код Чевритије (кроз Јевтов богаз). Новакуша са Угљаром сносе засавичку воду околишењем опет у Богаз код Митровице.

Сам овај облик показује нам, да је често навала воде озго (са Ванова Брода—Вишкупије) тако велика, да вода нема кад да отиче само једним коритом око Митровице у Саву. Вода тражи одушке на све стране. Једна огромна струја провали кроз Пресеку у Битву, те се слива у Саву мањим делом код Дреновца. Већи део ове воде обилази око Ноћаја, па Пељузом, Мољатовицом, Сврзијом, Скеновачом и другим барама јури у Агину Бару па у Саву. Друга струја разлије се од оба села Засавице до Ноћаја —Салаша, па јури к Митровици за у Саву. Тако дакле можемо рећи, да Засавица са три велика излива своја силази у Саву. Гре́да на којој су села Ноћај и Салаш, дели два излива засавинска, а тако звана Висока Греда десном обалом Скеноваче у неколико дели воду засавинских ба̂ра од излива ба̂ра битвених.

Кад поплава престаје, многе баре показују још трагове њеног дејства. Многе од ових ба̂ра исуше се у брзо и изливају се у суседна удубљена речишта. Друге су опет вечитом водом напуњене. Дуга суша може само да им мало смањи површину, али их никад не осуши са свим.

До састава Засавице са Батром па и мало ниже, до тако званог Преког пута, Засавица је незнатна речуљка. Корито јој је широко око 250—300^{m} па и шире, јер је бла́го, па му се ширина не може тачно омеђити. Али у том широком кориту нема ни до 60^{m} ширине под водом. Од Преког пута започевши, Засавица има већ потпун облик велике реке. Широка је колико и Сава. Вода је попунила све корито. Само не отиче или се бар ово без на-

рочитих опита и нарочито за то удешених справа не примећава, те у томе је разлика између Саве и Засавице. Са малом разликом, Засавица иде том ширином све до близу Митровице, и ту на један пут престаје. Тај затупасти крај њен зове се Ушће, а мало пре тога зову је баром Засавицом у место реком, као што је навише свуда зову. Где се Засавица растура у разливе (растоке), и где је дубље усечена, ширина још је мало мања. Тако је н. пр. на Лађинама.

Засавица не престаје бити реком код Ушћа, нити ту усахне у земљу, него се дели у богазе. Јендеци (јалаци, ровови) од 6—10^{m} ширине сносе њену воду к Сави. Велики је богаз најстарији и сталан. Он има дубоко усечено корито са високим обалама. Остали су богази производи поплаве, и после сваке поплаве вода отима мах равним пољем и барама, па час једним, час другим од ових богаза овлада излив воде, док други богази мање више сасуше. Некада је нај јаче и можда једино радио Велики Богаз са својим разливом, са Малим Богазом, па и сада није засут, само вода сада њиме мање пролази, кад је суша. Сада је Локвањски богаз нај јачи. Из Чешине Баре отиче вода кроз две баре, кроз Велики Локвањ и Мали Локвањ, и од ових бâра добија своје име. Он се улива у Коцов богаз, и из њега у Прâви или Митровачки богаз. У Митровачки богаз излива се и Велики Богаз Пре неколико година био је нај јачи Модрански Богаз, који се такођер уливаше у Кецов Богаз. Вода је засавичка текла у Модран па одакле у богаз.

Види се дакле, да велика вода може један или други од ових богаза да заспе, а други да прорије или издуби, те отуда ове промене.

Влачевица је без сумње некада вршила улогу богаза. Она је ваљада извлачила (односила) воду из Засавице и околних бâра, те отуда јој је ваљада име дато.

До Преког Пута Засавица је обрасла барским биљем. Широко лишће нарочито локвања, покрило сву површину воде. Од Преког Пута настаје трска и зуква, која је као шума израсла из воде. Сва је река њоме обрасла, и то се продужава све до самих богаза. Кроз трску и зукву просекла је вода уздуж реке проплане. Протежу се целом дужином реке чисти млазови, које није трска обухватила. Млазови изгледају као равноодстојне реке. Тим млазовима протиче вода, кад мало нарасте. Одлива воде не би могло бити због нагомилане трске, да нема ових отворених, чистих млазова.

По изгледу судећи, ови су млазови у једно знаци највеће дубине самог корита, и ја сам туда налазио дубине 6—8^{m} обично, а често и преко 10^{m}, док тамо, где трска избија, нема више од 1—2^{m} дубине.

Као год што је доњи део Засавице обрастао трском и локвањем, тако су и све баре около Засавице.

Слика саме површине Засавице и количина вода у њој карактеристична је. Кад Засавица не добија долива воде из Саве, дакле за време суше, њена је горња половина са свим незнатна. Речно јој се корито око Равња и Банова Поља истина никад не засушује, али изгледа као незнатна река. У то исто је доба доња половина од Гор. Засавице на ниже па до Ушћа, па и околне баре препуне водом. Знак је дакле, да се вода цеди на ниже, и ту не налази довољне отворе за одлив. Савски брег и крај Саве повучени насипи бране одлив воде, и сва вода мора да те́жи да се цеди само кроз веома тесне богазе. Богази су сви скупа узевши, узани, те не могу једновремено да сносе у Саву онолико воде, колико се из горњег тока њеног прикупља. Лети се често Митровачки Богаз са свим засуши или једва са ширином од 0.5 до 2^{m} тече у Саву.

Отуда дакле они многи разливи око Ушћа, Чешине баре и Модрана. Кад би богаз редовно бар са 10—15□^{m} профила воде текао у Саву, Засавице нестало би сасвим бар лети, и многи простори, које сада она и њене баре заузимају, били би сасвим суви и бар по кад кад употребљиви за попашу или за кошење, ако се неби смели због претње излива воде заоравати. Још би много пробитачније било, полагати већу пажњу на прочишћење Криваје, па њоме сносити засавичку воду на Јевтов богаз или Ведрилом, па Скеновачом на тај исти богаз извести, кад већ неће или не може да се положи мало више труда и трошка, па да се Битвом извуче засавичка вода на Дреновац.

На Засавици налази се само код Бановог поља један мост, који води кроз кључ Требљевино. Но ту је приватним имањем саобраћај за Равње затворен. Ђонлићев мост код Равња покварен је водом, а на његово место није други направљен, ма да би веома корисан био за везу саме Посавине са осталом Мачвом.

Воденица на Засавици нема.

Баре.

Као саставни део Хидрографије Мачве морамо рачунати и баре, које се у Мачви налазе.

Није нам намера, да набрајамо и описујемо све баре појединце, и неби много допринели њиховом познавању. Ми ћемо њихове карактерне црте у опште напоменути, а карта допуњује нам њихову слику и међусобну везу њихову.

Све баре у Мачви могу се у главноме у пет јата или група свести, и то овако:

Баре око Засавице сачињавају п р в о ј а т о. Оне леже на простору између села Горње и Доње Засавице с једне, Ноћаја и Салаша с друге стране. Ово су разливи саме За-

савице. Већина је њих под вечитом водом. Широке су и глибовите. Дубина им је ретко где преко 1— ^{m}, на сушном времену рачунато. Обрасле су већином локвањом и трском као и сама Засавица. Грёде, које их деле, веома су ниске. Ретко кад да 1 ^{m} превазилазе висину воде, и чим вода мало придође и кад се окиша, баре се лако шире, и покривају благе, ниске греде, па често читав овај појас претвори се у непрегледно море. Мало која од ових је грёда толико издигнута, и процедна, да се за сада може без бриге орати и засејати.

Греде ове нађубрене су многим наносом воде и трулежом биљака, те би веома плодне биле, само кад би се смеле засејавати од воде, која често по 2, 3 пута лети нарасте и разлије се већ и од самих кйша. Барска корита такође би веома плодна била, јер је троп у њима по 2, 3 ^{m} дебео, те би неисцрпиме орнице биле, само кад би се просушиле и од поплаве осигурале.

Друго јàто бâра налази се између благе греде, на којој су села Ноћај и Салаш; између тако зване Високе греде, коју међутим често вода плави, јер није одвећ висока и уздигнута, као што јој име каже; између Битве с једне, и Саве с друге стране. Бара Пиљуза крајња је са западне, а Скеновача крајња са источне стране.

Све баре овог јата показују нам се у међусобном, равноодстојном правцу. Ове су готово све вечитом водом испуњене, не пресушују дакле никад.

Ретко кад да ове баре залије Сава са стране од Митровице до Чевритије. Обичније је, да њима и целим овим појасем отиче вода, која између Банова брода и Вишкупије улије у Засавицу и из ове у Битву. Баре: Ведрило и Скеновача посредују по најпре везу ових бâра са водом Битве. Греде, које ове баре деле, веома су ниске, те их сваки поводањ плави, и цео овај појас претвара се тада

у непрегледно широку струју, којом тежи вода из Битве на пречац у Саву ка Белом брегу и Чевритији.

Тако звана Висока греда незнатно је узвишена над осталим земљиштем. С тога је велика вода обично прелије, и тада са овим појасем бâра спајају се још неке суседне баре на тако званим Ширинама, које се до доњег тока Битве протежу. И ове су баре дакле саставни део бâра другог јата.

Кривања везује баре првог јата са барама овог другог јата.

У треће јàто прикупљамо све баре, које се налазе на простору између Раденковића, Ноћаја и Глушаца. Један крак Битве протиче крај тих баре и отиче к Пресеци за Засавицу, но те баре нису остатци Битве и њеног излива. Напротив њих пуни само засавичка вода, кад на Пресеци провали и гурне ка Глушцима за доњу Битву. Тада је цео овај појас поплављен, а после поплаве остају многе баре, које ми у ово треће јато обухватамо.

Нема сумње, да су баре до скора у Мачви покривале много већи простор но сада. Виде се на процедним висовима, које сада поплава више не дохвата, јасни докази о томе. Сад на неким местима само маовина бујно расте међу травом, која покрива бусен или су читави простори плодне земље готово још без вегетације.

Без сумње сечење шу̂ма, које је последњих 50—60 година тако рећи немилице и нагло вршено, олакшало је испаравање бâра, те тако оне сада мањи обим заузимају. Просторије самог Китога дају нам најбољи доказ о овоме. Многа су места између Слепчевића, Белотића и Штитара још под ретком шумом, или су огољена. Трава још није могла да покрије бусен или је веома ретка. Пада нам у очи на овим местима необично црна боја блатишта, која су нагнојена трулежом барских биљака, које су туда не-

када веома бујне биле; на изменце расле и трулиле су вековима. По изгледу је бусен овај у свему онаки исти па и истог постанка, као што је житак троп у доњој Битви и по барама, у којима још и данас трули трска, рогоз и друго барско биље.

Ове баре у свему су оног истог облика као и баре првог и другог јата. Ретко која од њих сасвим пресушује. Нису дубоке а обрасле су бујним барским биљем. Корито им је благо без тачно обележених (омеђених) ивица, а благе, ниске греде деле баре једну од друге. И овде мало која греда да се оре, јер вода прети, да однесе усеве. Већином се поље око ових бара коси или служи за пашу марве као утрина.

У појас ових бара отачу се полоји: Рибњака, богатинског Луга и Мачковца, које и сама кишњица може често у читава мôра да претвара. Одлив ових полоја у баре посредују: Млаква, Дирек и Вировље с једне стране; Ножица, Мајсторица и Имнатовица с друге стране. Живица и Пашина — (Метковићка) — бара могу да сносе воду Мачковца или на једну страну Дугој бари или по кад кад и на другу страну ка Зеленим барама.

Првобитно ушће Битве у Саву било је без сумње садања Р'веница, која је прâво продужење саме Битве. Природа је ово ушће постепено засула, и Битви друго, ново ушће створила а то је садањим Бабињем.

Од Чевритије прави Сава велики савијутак ка сремском селу Јарку, где се излива и јарачки прокоп. Велика вода не може да се повија по овим и дугим окукама савским. Она прелије и онако ниске обале, па онда брзица тражи што преће правце, да сноси нагомилану воду час пре доле. Таково дејство воде видимо и ниже Чевритије. Сава гурне нашом страном преко пôља, и тече правцем

ка Дреновцу. Многе баре трагови су овог њеног дејства, и њих рачунамо у четврто јато.

Сава је овим својим бујним током кроз поља засула део тока саме Битве и њено прваше ушће затрпала је, те је овде остала само незнатна Р'веница, да као богаз извлачи нешто мало Битвине воде у Саву. Саму је Битву скренула, да Бабињем себи ново ушће ствара. Отуда је сада Бабиљ готово једино ушће Битвино. Ово дејство Саве у неколико је људска снага помогла тиме, што је насип за Митровицу затворио одлив Битве Р'веницом. Но ипак Битва по кад кад сама себи отвара пролаз овим насипом.

Овом четвртом јату морамо дорачунати и све оне баре, које се налазе између Шеварица и Дреновца, јер оне су истог постанка као и оне крај Бабиња. Кад Сава са Чеврнтије прелије пољем и тече барама и самим Бабињем ка Дреновцу, онда притисак њене водене греде уставља Битвину воду, која из Засавице долази. С тога нагомилана Битвина нода удољицама удари у десно, поплави сав простор између Шеварица до Дреновца, и тако силази на пречац у Саву ниже Дреновца.

Овакова иста појава морала је некада бити ниже Глушаца. Битва је без сумње некада одма ниже Глушаца и око Узвећа скретала пољем Бубањем, па је Анђелијином и Преком баром, затим Јовачом и Доловима морала протицати, и силазила је негде око Табановића у Јерез и Саву. Сад је та веза прекинута и корита су ова попуњена наносом, да их вода са стране Битве више не залива. Само кишњица их пуни, и оне служе за прикупљање воде из оближњих полоја, те је и сада сноси Јерезу.

Бунари, подземна вода. Сваком поплавом, нарочито кад Дрина излије или расте, имамо прилике да видимо, како и површина бунарске воде расте заједно са Дрином и са њоме опет опада. Излив Дрине замути бу-

нарску воду, и у Богатићу н. пр. пијемо тада тако густу (мутну) воду, као да је речна; кад је и ова мутна за време поводња. Из многих бунара можемо тада воду захватити (црпети) руком, јер бунар је пун до горе. Опадање Дрине повлачи собом уједно и опадања воде у бунарима. Ову појаву можемо правдати опет оном нашом предпоставком, да је већи део садање Мачве нанос Дрине. Кроз слој шљунка и песка може вода брзо да прокапа. Чим Дрина расте, притисак воде удара подземно кроз шљунак и песак и појављује се у брзо чак у бунарима н. пр. у Дубљу и Богатићу.

Ову појаву морамо имати у виду, јер нам може често користити или штетити у нашим хидротехничким радовима, како се на њу будемо више или мање обазирали.

Риболов. Мачвани веома радо једу рибу и предпостављају је сваком другом јелу; а и воде су честе с тога је и риболов у Мачви прилично развијен, само се још најпримитивнијим начином врши.

Лов рибе у живим рекама (у Сави и Дрини) сасвим је незнатан. Томе је узрок, једно, што нема правих аласа, или рибара од заната, који би за ту циљ набављали нарочите справе (чамце, велике преће и т. д.); а друго, што је сада и на Дрини онако исто несигуран сваки рибар, као што од вајкада беху на Сави, јер на њих пуцају аустриски финанси, без обзира, дал су половину Саве или Дрине препловили или не. Чим опазе, да се који чамац мало подаље од наше обале крене, оспу на њ пушкама, те обично се враћају сви возари из чамаца рањени кући, и нико није у стању, да узима аустриске финансе или наредбодавце за овакову повреду пограничног права на одговор, или да тражи и накнаду за осакаћене. Напротив добија сваки финанс нарочиту новчану награду за сваког рањеника или убијеног, па то им је мамац, да пуцају и на оне људе,

који на нашој половини Саве и Дрине плове. Многе тужбе Мачвана, подизане код ниже власти, осташе без резултата и преписка овог рода повлачи се по неколико година. Није дакле чудо, што наших рибара на пограничним рекама више и нема, док се међу тим аустриски рибари шире по нашој обали ловећи рибу, без да их за то ко год казни или од њих што наплаћује у име риболова.

Наши су рибари сада спали на лов у Засавици, Битви и по другим барама, а за ту цељ не треба им велике вештине ни спреме. Готово сваки сељанин занима се овим примитивним риболовом, кад нема другог важнијег посла, а мало их је, који се само тиме занимају.

Рибарима је овима највећа брига, да пусте воду, па номе и рибу из оближњих река у Засавицу и у баре. Није дакле чудо, што рибари жељно исчекују поводањ. Тада они навлаш просецају насипе и отварају уставе, да воду пусте у полоје и баре, ако није случајно сам по себи попустио навали воде ослабљени насип. Зато је и повика на рибаре, јер само они, који редовно живе овим занимањем, интересовани су, да проваљују насипе, без обзира на то, што ће тиме поплавите хиљадама хектара ораће земље, са које често није дозрео ни скинут усев.

Само хватање риба бива на прост начин. У Засавици и Битви препречили су на многим местима реку (бару) целом ширином. Побили су један колац (летву) до другог, тек колико да по мало вода пролази. Ове су летве често 5—6 ^{m} дугачке, 6—10 ^{cm} у четврт. Њима праве на брзици или на средини реке, где је дубина, кошеве, у које риба залута, па нема куд да изађе. На брзици могу у место таквог коша да запну вршку (вркару) или бубњеве, плетене од прућа или прође затегнуте на обручевима. По 2—3 пута дневно обилази рибар и прегледа, да ли је у кошу или у вршкари пало колико риба.

Ове бра̂не слабо су саграђене, с тога се оне могу одржати само докле је слаба вода. Чим јача, бржа вода навали, проваљује бране, и тако нема сметње одливу воде. Штетне би биле ове бра̂не, кад би се чврште саградиле, као тако зване Гарде на Ђердапу код Си̂па (на Дунаву), да их навала воде не може лако кренути.

На сваки начин рибаре и њихов начин лова ваља подврћи надзору, и неправилности њиохвог рада (просецању насипа, отварању устава и т. д.) ваља свом законом строгошћу казнити.

Поплава и њене границе.

Питање је по најпре, од куда поплаве у Мачви?

Из пред наведеног знамо већ, да је Мачва по себи равна и доста ниска. Знамо, да има по њој многих ривотина и трагова старих речишта. Знамо и то, да су на ивици Мачве плаховите реке Дрина и Сава, и да једна у другу удара и често једна подупире (подуспорава) воду оне друге реке, па тиме смета брзом и правилном одливу воде. Није дакле чудо, што овако подуспорена вода једне или друге реке прелије своје обале, разлива се и налази лак одлив кроз Мачву старим речиштима и разливима, којих у том крају много има.

То исто чини и Јерез, кад га висока вода Саве подупре, или кад бујне летње кише падну, у Јерез више воде са стрмих планина придође, но што његово плитко корито са малим падом може да обухвати и сведе у Саву. Тада и Јерез прелива своје обале. Залива у околне пољоје а пуни и нека напуштена речишта.

Ра̂ван Мачве има неколико повећих удољитих места, тако званих пољоја (пљошта), у којима се нагомилава кишница; образује читава језера, и само се полако кроз не-

колико мањих олука цеди у суседне баре и реке, или вода у њима остаје често по неколико месеци, док не усане или док се не испари.

Из овога видимо, да у главноме са четири стране може да се створи поплава Мачве или појединих крајева њених. Дрина прелива своју десну обалу. и разлива се по западном крају Мачве. Сава прелива местимице своју десну обалу и плави један део Мачве. Пуни водом поглавито удољу Засавице и доње Битве. Јерез разлива се у лево и десно, и плави околину свога доњег тока. Кишница и талог ваздуха у опште, пуни полоје, који се по средини Мачве налазе.

Слика на Листу I. показује нам просторије, које су којом реком плављене.

Излив Дрине. Дрина сваке године по неколико пута придође. Свака дужа киша сноси са стрмих, већином огољених планина нагло воду у Дрину и она нарасте. Ну ово се још не може назвати поплавом. Дрина се у овом стању разлива само по најближој удољи њеној. Прелива ниске обале и аде, али не скреће далеко у лево и десно по пољу. Ширина тог њеног обичног излива мери по 2—3 километара. Све ниже земље, које су у том појасу, преливене су, но из воде виде се многа узвишенија места, тако зване грêде, па и врбаци, и личе, да су острва дринска.

Кад ово стање воде дуже траје или ако је и Сава мало придошла, може око Раче да се нагомила дринска вода, те прелива низију око Црне баре и силази у Јовачу, па њоме даље за Засавицу.

И ово стање још није опасно. Дрина и Сава заједнички могу у том стању да прелију само мали део Мачве и то већином низије и удоље, које служе као утрине за испуст стоке или се ретко кад ору и засејавају. Излив

воде није нагао (брз) и не простире се далеко од обала. С тога и стока, која се случајно по пољу налази, има куд да се уклони. Поплава чини штету, али та је још малена па и сношљива. Дрина је — веле Мачвани јако придошла, или нарасла, али разлив је умерен, те с тога се још не зове поплавом или поводњем.

Дрина у овом стању плави преко 1.500 хектара мачванских земаља.

Дешава се, да Дрина расте, па затекне и савско корито већ пуно воде, или се Сава излила из свог корита. Дринска вода налази дакле пречагу, која јој не дозвољава онако брз одлив, као што она из планине јури. Дрина дакле нагло испуни своје обично поплавно поље, па ако долив њен и даље траје, прелива своје обале и разлива се по пољу. То је поводањ дрински.

Дрински поводањ јавља се у више видова. У главноме можемо два такова вида рачунати.

Први, то је обичнија поплава, која се просечно у година једанпут повтовара. Постанак и дејство њено састоји се у главноме у овоме:

Дринска вода долазећи наилази на отпор изливене Саве. Најпре се сасвим природно нагомила и расте водени стуб на и више самог ушћа Дрине, а сљедећи доливи воде пуне позадне делове корита. Још даљи долив воде прелива обале, и Дрина плави околна поља. Она захвата сада многе просторије, које обична, свакогодња велика вода Дрине не плави. У првом реду разлива се сасвим природно тамо, где налази ниске обале и стара речишта, и плави по најпре низије и речишта и баре ближе ушћа Дрине, као што су н. пр. Студена бара, Старача код Црне баре, Парашница (речиште); за тим Батар. Дрина продужи у овим необичним приликама долажење или растење кроз 2—3 дана у застопце, те тако дођу на ред да се залију

водом постепено и сва речишта, која су близу Дрине или се од ње одвајају, а налазе се на простору до Бадовинаца, па се њима разлива вода ближе средини Мачве.

Овај вид поплаве може се у главноме овако карактерисати: Долажење воде не траје дуго, с тога не може да попуни све низије око њеног доњег тока, нити може у расточице да одваја сувише много воде. Зато је за време ове врсте поплаве Дрина у заједници са Савом у стању, да прелије само поља око села Црне баре. Кључ Парашница преливен је готово сасвим, и вода проваљује код Црне баре насип, који води Бановом броду, те отиче у Јовачу. Над селом Црном баром Дрина разлива се по Мачви само речиштима а нигди готово не прелива дужом сву своју обалу. Изгледа дакле, као да кроз Мачву теку само неке реке и на томе своди се сва поплава; изузимајући поплаве самог ниског Посавља, које је махом под водом. Овакова поплава проваљује обично само насипе за отицање воде у Јовачу, али не проваљује свакад и насип ниже Ванова брода до Вишкупије.

Простор, ког овај вид поводња захвата, већином је необделан, дакле под вечитим блатиштем, или су ливаде или најпосле само за сејање кукуруза намењен. Поплаве ове дешавају се обично или под зиму или рано с пролећа, те усевима мало шкоде. Штета је прилична, и у толико осетљивија, кад затекне необране усеве на пољу.

Неће далеко од истине бити, ако рачунамо, да такова поплава саме Дрине захвата око 1.500 хектара земље.

Сасвим другог је изгледа други или онај ванредан поводањ. Он се истина јавља тек сваке 25—30. године, али његово дејство оставља страховиту пустош за собом, те с тога је његова штета тако рећи неизмерна. Постање поводња ово је: Предпоставља се по најпре доста високо стање Саве, тако, да је она поплавила сву низију око њених

обала. Кад у томе навали и Дрина, па долажење њено сада не траје само 2—3 дана као обично, већ по недељу дана и дуже, онда поплава Мачве има сасвим други вид. И сада вода попуни најпре доњи део свога тока и прелије обале, али нагло долазећи вода брзо пуни и сљедеће делове дринског корита. Око ушћа њеног прелива се вода сада у много већој мери. Плави и оне крајеве, које при првом, обичнијем поводњу није дохватала. Па пошто нови, непрекидан долив воде нема куда брзо да отиче, то Дрина прелива своју десну обалу не само на речиштима, као у првом случају, већ целом дужином. Тако се сада не разливају по Мачви само водене струје у виду појединих река и речне мреже, већ навали слој воде у ширини од 15—20 километара (од Љешнице до Црне баре) и 0.51 ^{m} дебљине. па као бујица брише све, што пред собом нађе. Људи и стока, који се по пољима затеку, немају куда да се спасу. С тога виђамо људе, где спасавају живот пузањем уз дрво, и ту по неколико дана, често и без рâне, пробаве. Струја воде плави и односи поједине зграде (колебе, штале), што по пољима налази. Села су саграђени на узвишенијим гредама без сумње с тога, што су њихови житељи патили од овакових незгода. Тако исто свози се и стрмнина на узвишеније греде. Где се гувно затече у низи, ту су и стогови жртве поплаве.

Срећа је још велика, кад ова поплава удари доцкан с јесени или рано с пролећа, те не уништи и све усеве, нарочито стрмнину. Кад удари овакова поплава рано с јесени, она налази кукурузе још не обране, па их поплави, или затече народ у брању кукуруза, и вода тако нагло навали, да немају Мачвани кад, да превуку обрану рану, која је у хрпама нагомилана. И оно, што вода на стабљици затече, већином потруне. У то доба стрмнина је давно сређена, и вода може само нека гувна да подлије или да однесе.

Дође ли поплава мало касније с пролећа, она убије стрмнину. Шљам је на многим местима затрпа; на другим местима овлада жутило, па доцније рђа и главница. И тада је неизмерна штета. Срећа је још, ако није доцкан, да се поплављена поља преору, и засеју овсем или кукурузом. Кукуруз ће обично те године страдати од неког црва, који се после сваке поплаве необично много множи и подгриза младу стабљику, те се кукуруз усуче и угине.

Поплава оставља нарочуто у пољима, засејаним стрминама, видљиве трагове. Она или доноси из горњих, дринских предела семе или наводњењем својим помаже, те бурно расте и множи се дивља слачица, која се на њивама затекла. Доста је, да виђамо после сваке поплаве поља од неколико стотина хектара обрасла густом, китњастом слачицом и дивљим маком. Жут ситан цвет слачице прекрилио је поље, и стрњика под њоме угине. Где је струја воде била јача, виђамо гушће млазеве слачице. Тако би могли већ и по самим овим млазевима бележити струју поплаве још и онда, кад ње давно више нема. Слачица је још веран сусед јендека и путева, јер су и ови махом њоме обрасли.

Гди год се човек крене после овакове поплаве, свуда виђа трагове ужаса и несреће, на сваком кораку чује се кукање и јадиковање Мачвана. Једноме је подављена стока, другом однесена воденица. Многима је обран кукуруз са хрпе однесен. Поплављена су села. Раздрти и порушени путеви, мостови водом однесени. Хиљадама и хиљадама парчади земља остало је без ограда. Вода је ваљада милијонима врљика и проштаца однела. Још се чује на све стране необично шуштање воде. Цеди се из поља у оближња речишта и у баре, па проузрокује необично шуштање. Ови остатци и трагови поплаве су већ довољни, да нас опомену на ужас, који је сам поводањ учинио и на ону црну, тужну и страховиту слику, која Мачване

снађе, кад им дође незвани, опаки гост. Чисто ми се кожа јежи, кад се сетим оних дана, кад видох прву мању и другу необично велику поплаву Мачве. Кад год пролазим тим крајевима, сећам се оних живих али страховитих слика. Сећам се, како сам лако са чамцем прелазио преко друмова, преко ограда, њива где сада пешке пролазим и ограду прескачем. Ишао сам тада из села у село само чамцем, јер друкче није могуће било. Ужасне слике! Страховите успомене!

Кад сам видео Мачву у овом стању, веровао сам народном предању, да су некада пловиле лађе из Зворника Дрином до близу Љешнице, па одатле Јаворићем у Жураву и њоме у Засавицу и доњу Битву, па у Јерез за Шабац, или из Љешнице поред Богатића, Глушаца и Ћаја за Митровицу. Ова иста слика била је пред мојим очима, само не беше лађара, који би се том згодном приликом користили, јер лађарство је код нас сада сасвим пропало.

Ова ванредна поплава оставља још и друге трагове за собом. Сви су бунари у Мачви поплавом замућени, и одма за тим, кад вода опадне, морају бунари да се чисте, јер се у води виђају многи црвићи, које је без сумње притисак дринске воде из доњих слојева и можда из подземних бара и влажних слојева земље истурио у бунаре. (1)

Поплавом као и дуготрајном кишом наквасе се земни слојеви виса Грабовца, и из њега се појављују за неко време многи извори. Из тог истог узрока ниче после оваковог квашења по Грабовцу и у Сибиничином долу папрад, и то је Мачванима знак, да ће кукуруз на тим пољима добро родити, јер очевидно и кукуруз у овом пешчаном и иловном наносу може добро да успева, док добија доста влаге оздо.

---

(1) Мачвани говоре махом буран у место бунар.

Ова поплава у свези са изливом Саве свакад проваљује и прелива цео насип од Црне баре па до Равња, и највеће две струје јуре, од Дрине Јовачом и на Жилави граб— Затрку—Ванов брод а од Саве између Банова брода и Вишкупије, сливају се у Засавицу толико, да она неможе своју воду да испушта само тесним богазом код Митровице и провалом насипа на Киковачи у Саву, већ проваљује и прелива насип на Пресеци, и целом ширином од између Раденковића и Ноћаја јури вода необично брзином, па се дели у две главне струје. Једна тече Скеновачом и другим барама ка Чевритији (на Јевтов богаз), а друга низ Битву. Битва се опет и њено поплавље дели при крају у два правца. Један удара правцем у Саву, те уз пут проваљује и насип, који води за Митровицу, а други крак разлива се у многе баре, и скреће усљед јаке навале савске воде јужно, те се с обе стране села Дреновца улива у Саву и у њено поплавно поље, које се протеже до Табановића, дакле до Јереза.

У овом стању, Дрина може да поплави до 3.000 хектара земаља у Мачви.

Излив Саве. Сава се излива свазе године бар један пут, т. ј. с пролећа обично и по два пута, дакле с пролећа и с јесени. Излив Саве такођер није свакад опасан по Мачву. Њено обично изливање преко обала може да прелије само малене просторе, и то низије, које се већином од Чевритије до Шапца протежу. Овај излив Саве не прелива насип, који је подигнут од Шапца к Митровици као друм и за обезбеду од поплаве. Она не прелива ни на Вановом броду и Вишкупији у Зазавицу. Само нарасла површина савске воде врши притисак, те подземним слојевима прокапа вода и појављује се у Засавици као живи извори. Но ови извори и овај долив незнатни су, да би око Засавице поплаву проузроковали. Она испуни

само своје корито и изукрштају се баре по низи, но Засавица још не проваљује насип на Пресеци, те и не прелива у Битву. За то Сава у овом стању не чини велику штету Мачви. Једва да су неколико стотина хектара водом поплављена, и то су већином утрине и ливаде.

Али у размаку од 10—15 година може Сава да се разлије преко својих обичних граница, било да је она сама по себи нарасла доливом горњих, босанских и хрватских река, било да јој сама Дрина у томе помогне. Кад сама Сава нарасте изван обичних граница поплаве то још није по Мачву тако опасно. Са мало помоћи може да се одржи насип на Вишкупији. Сава поплави само кључеве: Парашницу и Бјсут. Малој Митровици прети, да је поплави, но куће су у суботи. Само ниске авлије и улице као и околне утрине су под водом. У овом случају још би вршила устава на митровачком богазу добру услугу, да не пушта савску воду да се разлива по полоји и по барама око Засавице, но та је устава давно напуштена, и вода улази. У Засавици приметно се види дејство овог уливања Саве на митровачком броду чак код Раденковића, и тим се начином само због овог богаза 2—300 хектара плаве, што неби било, да је богаз затворен сасвим или бар уставом. Успор донде потиска воду у мртвој Засавици. Сава прелива и ниже Митровице до насипа митровачко-шабачког, но ретко кад и то на мало места проваљује сам насип навалом своје воде. Тек од Чеврнтије до ниже Шапца она је прекрилила поље, и овај крај личи на море. Сава плави у овом стању свега преко 2.000 хектара земаља, и то: утрине, ливаде и орнице готово подједнако.

Са свим је друкчије дејство овако изливене Саве, ако јој јо и Дрина помогне. Тада се садањи насип на Бановом брду и Вишкупији никако не може одржати. Вода улива широком струјом у Зазавицу. Ова по најпре јурне свом

снагом к Митровици и прелије ову варошицу о зади. Све су куће тада у води. Житељи се иселе у сремску Митровицу. Део Салаша ноћајског такођер је под водом. Тек кад навала Засавице провали и прелије пресечки насип, осећа Митровица малу олакшицу. Вода сад јури низ Битву Дреновцу и Чевриншји. Навале ове воде траже одушке, те тако преливају и проваљују готово целом дужином насип, који води из Шапца за Митровицу. Иначе неби нагомилана вода могла отицати, те би и узвишенији део Мачве плавила.

Тако су сада око 10.000 хек. земље осетили опако дејство поплаве, међу којима се налази знатан део орница.

Излив Јереза. Са свим другог је карактера излив Јереза. Бујне кише могу са Цера да натерају воду, те Јерез доста брзо нарасте. Од са свим незнатне речице образује се плаховита, пространа река, но у равници већ није више бујна, вода се полако и тихо шири по равни около ниских обала Јереза, те поплави сад онај део Мачве, који се Китогом назива. Могли би без велике грешке рећи граница је Китогу, докле вода разливеног Јереза допире. Поплава Јереза у толико је штетна, што ова захвата многе орнице, и често по неколико месеци остаје вода по многим равницама, које би се за усев прекрасно употребити могле. Сад су то или пашњаци и ливаде, или стоје још проређени лугови, те жиропађом колико толико накнаде сељанима штету, што не засејавају овај простор. Вечите баре и мочила — у селу Змијињаку такођер су излив Јереза и његових приточица и прокапање из Штрковца и са огранака Цера подземним слојевима.

Јерез плави око 3000 хектара земље.

Полоји. Дуга киша и снег могу да упливишу, да знатан део Мачве за дуго, често и до 6 месеци лежи под водом. Равван Мачве има неприметних удоља (полоја), који се напуне кишњицом, и одатле се споро изливају само на

неколико богаза. Средина Мачве највише пати од оваковог поводња, који може до 3000 хектара да прелије. Највећи су простори: Рибњак, Богатински луг и Мачковац, све на северној страни Богатића. Готово сваке су године ови полоји мање или више под водом. С тога су они или не засејане и служе поглавито за испуст стоке, или се по кад кад засејавају само овсем, који после поплаве може још на време да се засеје и да сазре, а он не иструне, ако би га за неко кратко време вода прелила.

Излив Битве. Горња Битва готово се и не излива изван својих обала, ако је који од суседних полоја (Мачковац, Богат. луг) не залије водом. Излив доње Битве проузрокован је изливом Саве и Дрине, с тога је тамо и напомењен.

Колику штету проузрокује поплава?

У Мачви не бележи се, као што је оно обичај у Морављу, колику је штету која поплава учинила. У Морављу зађе полиција из села у село, и пописује, колико је н. пр. зграда и водeница порушено и однесено, колико стоке подављено, колико усева ливада и т. д. уништено, па се означи и вредност целе ове штете. ([1]) Тако се тамо после сваке поплаве зна, колика је штета учињена бар приватним сопственицима имања.

У Мачви никад није до сада вршен овакав попис, и на моју молбу и препоруку, наредило је окружно начелство шабачко, те је пописана први пут штета, коју је поводањ с јесени 1881. год. у Мачви починио. Овим пописом није ни десети део штете оцењен и пописан, о чему сам се на лицу места и сâм уверио,

---

([1]). Види о овоме у мојој књизи „Морава, њено садање стање и т. д. Издање Српс. уч. друштва Глас. II. реда број XI.

Пописом је нађено, да је штета износила преко 50.000 динара; али ту није урачуната и штета од много хиљада наднаце за прибирање излупаног али не однешеног прошћа, да се све ограде изнова подигну и штета, нанесена друмовима, мостовима и т. д. — Кад би се све то узело у рачун, штета би превазишла десетоструку нађену суму.

Шта је до сада рађено за осигурање Мачве од поплаве?

Да л' и шта је у овом погледу чињено у најстарије доба, као и доцније, не можемо казати; историјски податци о томе нису нам познати, а и остатака на самом земљишту има тако мало, или је неизвесно, из ког су времена, да их не смемо као факта ни употребити. Из неких трагова старих грађевина можемо само претпоставити, да је некада нешто рађено у цељи осигурања од поплаве али кад и како, не знамо. Заоставштине само су незнатни одломци некадањих грађевина, и не можемо им определити облик и пространство.

Али кад узмемо у обзир, да је негде око садање сремске Митровице био стари, пространн римски град Сирмијум; да је у њему била култура у опште на високом ступњу, онда не можемо веровати, да није и околина осетила повољан утисак ове културе. Ако не сва околина, оно је бар по где што чињено у цељи усавршавања земљорадње и у цељи обезбеде од неповољних утицаја баруштина на здравствене односе Сирмијума.

Ако је још у то доба текла Сава старим током, дакле од Бановог брода садањом Засавицом и Битвом за Дреновац, и ако је Сирмијум саграђен или растурен био по многим острвима, тако рећи на делти, која је тада туда била, као што г. професор Панта Срећковић на једном месту

намоминье, (1) онда би смели средину Сирмијума преместити у садању Малу Митровицу, или у мâлу „Мајур“ села Салаша Ноћајског. Крајње ивице Сирмијума могле су се према томе простирати. северно, у Срему до иза сремске Митровице; источно до Криваје или Пељу̂зе или до Скѐноваче у Мачви; јужно до Ноћаја, дакле до Ведрила—Пресеке. Западно до иза села Вел. Засавице.

Веома сам склон, да верујем, да су многе садање баре и друга сува речна корита трагови некадањих прокопа, који служаху можда за културне, рецимо за земљорадничке и индустриске цељи. Њихов међусобни паралелан правац, одмерена одстојања и т. д. дају нам повода за ову претпоставку, за коју међутим никакових хисториских факата немамо. Разуме се, да су доцније учестале поплаве и месне измене речних токова морале упливисати на неке измене ових бâра, на њиове правце и међусобну везу.

Из тог су времена без сумње насипи (брâне), од којих се остатци и трагови налазе у дубљанском потесу крај Јереза. Ове су бране могле служити за предохрану излива Јереза, да не плави велике просторе.

Насип на Пресеци, који је служио поглавито за комунакацију, имао је задатак, да бар у неколико стане на пут одливу воде из Засавице у Битву, кад прва нарасте доливом из Саве и Дрине. Овај насип, као и онај преко Битве код Глушаца из новијег су времена. Можда су тек у прошлом столећу постали. Вероватно је из тог времена и Прекопац (Прокоп), који сноси сувишну воду Дуге баре и околних полоја, кад су кишњицом наливене, ка Глушцима у Битву, ма да у Богатићу и у Глушцима предање вели, да је овај прокоп (2) од памтивека, дакле веома одавно про-

(1). Види „Рад“ за 1881. г.

(2) Зову га Прекопац.

копан. Овакових старих прокопа има на више места, али су кратки па и незнатни.

Последњих 40—50 година чињени су већи покушаји. У новије доба делателност је у погледу обезбеде од поплаве увећана. Док се у први мах задовољаваху, да у више маха обнављају само насипе на Пресеци и код Глушаца, рађано је у последњих 10—15 година с једне стране потлавито на обезбеди од улива Саве у Мачву, а с друге стране неке су баре оточене у оближње живе воде.

Тако је једне јесени (186°/, год) повучена тако звана брана, готово око целе Мачве, од Црне баре започевши, па крај Саве све до Шапца, а одма затим сљедећег пролећа повучен је насип са јачим профилом на целој тој дужини, само мало даље од бране и у пречим правцима. Овај је насип висок и јачег профила. Ова два предузећа показују нам, колика је грдна снага народна утрошена око њих, да се морамо дивити енергији и дурашности, како оних, који су их пројектовали и њихово извршење настојавали; — нарочито техничкој управи, која је тим послом руковала, припада свака хвала; тако и самом извршиоцу —народу—, који је том приликом доста теглио, припада свако признање.

На жалост и једна и друга брана није ни приближно извршила оно, што се желило њима да постигне.

Морамо признати, да готово сва одговорност за неуспех пада на оне, (¹) који су толики огроман рад на народ у један мах свалили. Нису узимали у призрење број раденика, који им на расположењу стоји, и количину рада

(¹). Поглавито на управну власт, на полицију, код које се сујета задовољавала тиме, што се хваљаху, како умеју за кратко време да постигну и савладају тако огроман рад, који би други разложни људи одуговлачили кроз више година.

у пројектованим бранама, те би се уверили, да се од саразмерно маленог броја становништва тражи, да за неко врло кратко време постигне и изврши оно, за шта је много већа радена снага, или бар дуже време рада потребно. Последице овог не срачуњеног времена и снаге нису могле изостати.

Прва је брâна по себи била врло слабог профила и ниска је. Није имало смисла, што је и подизана.

У место пројектоване друге бране од 8^m јачине и 1.80 до 2.5^m висине, већином је израђена само $5—6^m$ јачине, и око 1.5^m висине. Има многих места, где је ова велика брана једва $3—4^m$ јака била. Кад се узме још у обзир, да је на пространству од неких 60 километара подизан насип од својих $48—50^{km}$ дужине, а кад је на целој тој дужини једновремено рâд отпочет, а само је један једини инжињер са 3—4 полициска чиновника надзиравао раденике, онда је појмљиво, да је надзор био недовољан. Пошто је на сваког раденика пао несразмерно велики терет, довијало се сваким начином. Не само да није прописана јачина насипа извршена, него је на многим местима смањена. У место да је употребљена само земља за насип, уметате су грдне кладе и пањеви, јер насип већином ишаше кроз шумовите крајеве, па су кладе само засуте земљом.

Тако је на брзу руку постао насип, али овакав какав је сагрђен, није могао против стати навали воде. Сваке је године вода без великих тешкоћа проваљивала насип час на једном, час на другом месту. После сваке поплаве ривотине су само овлаш насипане и поправљане.

Због оне прве мале и због друге, слабо сагрђене брâне добили су Мачвани уверење, да се ништа не може постићи грађењем брâна (насипа). „Све ће вода опет онако исто раскопати — веле они —, као што је на досадашњим двема бранама у више махâ показала.“

Ваља сад само озбиљним, добро смишљеним грађевинама око воде, дакле фактима, неверицу народа разбити.

И према Засавици подизане су местимице мале бране, да би тиме стали на пут заливању њене воде у оближње удоље и стара, сува, речна корита. Нарочито око села Гор. и Д. Засавице чињене су овакови покушаји. Профили ових брана равни су профилу првој (малој) брани крај Саве, и изгледа, да су овде прилично одговориле потреби, јер нигде нису крај Засавице изложене непосредном удару воде, већ и свакад негде у кўту подизане, где је плитак излив воде и удар њен незнатан.

Чињено је нешто мало и за цеђење бара. Тако је на Богазу код Митровице сазидан мост за пропуст воде засавичке после њеног долива. Тај је исти мост имао и брану (уставу), да се забрани улаз савске воде кроз Богаз, док је Засавица још малена. Овакав исти пропуст са уставом сазидан је ниже Дреновца, на Бабињу, куда треба сва Битвина вода да се источи у Саву.

Ни један ни други мост није одговорио задатку из више разлога. Ако се хтео одвратити улаз савске воде у Засавицу и у Битву, требало је устава да буде на спољној страни. Онда би навала савске воде налазила отпора о уставу, а да не улази и подилази под сам свод моста, и тиме да га квари. Устава овако удешна, имала би за собом масу целог моста као потпору, те неби лако провалївала. Али виђамо на пропустима, да је сасвим обратно удешено.

Да је пропуст на Богазу и онај на Бабињу имао само овај задатак да врши, т. ј, да чува позадност од улива Саве и да испусти из бāра прикупљену воду, пошто Сава опадне — онда би само за тај задатак њихов распон довољан био, а тако исто и њихова висина. Али оба ова моста имају бар за сада много већи задатак, те с тога су недовољни

Мачва није довољно осигурана озго, да оданде не улије савска и дринска вода. С тога се са те стране пуне све баре, па и Засавица и Битва толико, да треба повелике отворе спремати води за одлазак, а да се не заустављa око мачванског насипа, и да га том приликом не продире, тражећи одушку к Сави. То је узрок, што је често Мала Митровица са још многим селима у Мачви у опасности. Њима не прети толико опасност од разлива Саве из самог корита, него им прети поглавито она вода, која између Црне баре и Равња, нарочито на Бановом броду и на Вишкупији улије у некадање, старо савско корито, па јурне кроз Мачву, и озго прети Митровици и другим селима. Ова прикупљена вода не може мирно да се слије у Саву код Митровице само кроз пропуст на Богазу, него прорива насип. С тога је на Киковачи насип (пут за Шабац) проривен после сваке велике воде. Пошто и та одушка још није довољна, вода прорива (проваљује) на многим местима насип од Киковаче до Чевритије, или где не може да га у брзо провали, она прелива преко ниског насипа и спира га још већма. Отуда провале насипа према ушћу Битве. Нагомилана вода не може да отиче Бабињем, већ гурне правце у Саву и разрива насип. Ту исту појаву виђали смо на великој води свуда до Шапца.

Разуме се, да хидротехничар мора рачунати, да навала воде на насип Митровачко—Шабачки никад не може и не сме доћи кроз Мачву, и по томе да је узводна (унутарња) страна овог насипа од навале воде обезбеђена. Али да ово одиста буде, ваља Мачву озго обезбедити од разливања дринске и савске воде, па онда ће мали пропусти довољан бити, за испуст барских вода и кишњице у Саву.

Око Горње Засавице с успехом су оточене (цеђене) неке баре, и сада не досађују пољима. Њихова је вода пуштена у оближњу реку Засавицу. Ово је напомена, да би се

овакови радови и код других бâра с успехом и са веома незнатним трошковима могли извршити. Овим начином могли би се и многи полоји поплаве и дугог лежања воде ослободити.

Поглавито између 1864 и 1872. год. вршени су сви најтежи радови овог рода, било из нова сграђени или водом порушени, па поправљени, и заслужују сваку похвалу, ако не са своје довољно добре израде, оно бар због величанствене идеје и множине (количине) рада, која је у том времену извршена. Тако од Банова брода до Вишкупије, први је насип вода однела јер се сурвала обала савска заједно са насипом, који је на њој подигнут био 1872 год. При завршетку новог (другог) насипа подигнут је на Бановом броду и велики крст са натписом у славу довршеног рада, али није учињено ништа за осигурање саме обале. Она се руши и даље и дошла је већ на неким местима опет до насипа, ког је на више места продрла и није ни после постављања крста штедила Мачву од поплаве.

Увиђало се, да напред споменутим радовима ни приближно није извршено оно, шта се желило постићи. Мачвани су у више маха тражили од министарства грађевина, да им се у том погледу учини помоћ. Учестане поплаве последњих година огорчале су им живот у вечатој води.

С тога су ових последњих десетак година неколико комисија упућиване у Мачву, да проуче тамошње поплавне прилике и да даду мишлење, како да се томе на пут стане. И ја сам био учасник такове једне комисије (с јесени 1881.).

Сљедећег сам лета (1882 г.) одређен био министарством грађевина, да снимам и у главноме да нивелишем поплавни део Мачве и да на лицу места проучим уједно и саме поплавне прилике што подробније, како би се према томе могли саставити пројекти за најнужнија извршења, а грађа да служи за даљу штудију нових грађевина и радова,

који се у том погледу имају да израде у претпостављеној цељи осигурања од поплаве.

Нужно је још да напоменем, шта је до сада обично рађено у име надзора и предосторожности за време поплаве и после ове.

Може се слободно рећи, да са незнатним изузетком у том погледу није ништа рађено. Не зна се, кад вода долази. Нико није по дужности или по положају свом намењен, да се брине, да сазнаје долажење и падање воде. Нико не обилази, обале, насипе, пропусте, уставе и друге грађевине крај вода, да се у очи предстојеће поплаве увери о њиховом стању. Нико не води надзор над овим грађевинама за време саме поплаве, нити се налази довољан број раденика на расположењу, који би чували насипе, да их нико не просеца навлаш, као што сада обично чине рибари, да се баре напуне водом и рибом; са неколико раденика могло би се благовремено поправити, ако је мала оштета, а тако и обнављати и ојачати ослабљена места постојећих насипа; нити ко разглашава по селима у крајњем случају предстојећу опасност и несрећу, да би народ могао благовремено истерати стоку из ритова и удоља и да спрема за спасавање, шта се још спасти може.

Полициска власт, на коју је поред многих ненадлежних дужности и овај терет пао да изврши, или сазна само случајно, да вода нагло расте, или то сазнаје од суседних надлештава тако рећи у последњем часу. Ова опет сматра, да је извршила свој задатак, ако расписом јави кметовима, да вода долази и да буду на опрези. Изузетци у овоме тако су незнатни или по себи недовољни, да их није вредно ни напоменути. Међу тим има два три случаја, где је крај воде народ са самом натегом предупредио, да му бар обична поплаве не учини штету. Боље удешени, сми-

шљени радови ове врсте могли би стати на пут и највећим поплавама, и веома би ретки изузетци били, кад би ипак вода негде отела маха и поплавила неки крај. Можда би се ове појаве једва једном или два пута у столећу повториле или не би.

Како да се осигура Мачва од поплаве?

Из предходних чланака видили смо, какову несрећу проузрокује само једна поплава у Мачви, а поплаве су сада учестале, било зато, што су шуме посечене у планинама, или пак и с тога, што последњих 10—15 година спадају у ред ванредних, односно количине влаге и поплава, које се столећима понављају.

Напоменули смо, са којих страна улива вода у Мачву и које реке доносе ту воду, па нам је тиме већ у неколико дат правац, којим ваља да пођемо, ако хоћемо да савладамо или да учинимо бештетну ову непогоду. Према томе поделићемо и овај преглед наш у главноме у четири одељка, и то: Осигурање Мачве од поплаве дрином; осигурање од поплаве Саве; осигурање од Јереза и истакање или цеђење воде из полоја и бара.

Осигурање Мачве од поплаве Дрином. Кад се доња Дрина разлије преко својих обала, она се шири како са стране Босне тако и у Србији. Ма да је висина земљишта с обе стране доста подједнака, ипак тежи главна маса воде у Мачву, и њоме тражи, да на пречац сиђе у Саву.

Нема сумње, да је одлив дринске воде морао отицати у Саву више босанским земљиштем, дакле Бистриком па више села Броца у Саву. Нарочито је овакав одлив могао бивати, кад је Сава у ниском стању. Скретање Дрине овим правцем кроз Бистрик, могло је проузроковати поплавито

обртање земље око своје осе, а уз то и ветрови нарочито кошава. Обоје заједно могли су дејствовати, да дринска вода, докле се још није излила преко својих обала, удара већом снагом на леву обалу и њу подрива.

Но навала Саве морала је враћати дринску воду из овога правца на ниже, те је сада код Раче виђамо, где се у Саву улива.

Сада Дрина, кад прелије обале, тежи више кроз Мачву, но у Босну. Очевидно је тамо мами само земљиште, које се благо спушта од Дрине ка Богатићу. Уз то долазе још и многа стара сува речишта, кроз која вода лако пролази низ брдо. Вероватно мора бар у неколико и обртање земље упливисати, да се сада вода што лакше и брже разлива у десно, у Мачву. Док је Дрина још у своме кориту, вода је њена као у затвореном суду, те с тога је обрт земље баца на леву обалу или на леву страну суда. Кад на против Дрина прелије своју обалу, морамо замишљати, да водени стуб или слој за један часак мирно стоји. Земља се под њиме обрће, и тиме баца у неком малом растојању (у одсецима) у напред меку масу воде, јер нема више да је надвиси десна обала, јер је она поплављена. Отуда ваљада они вали, којима се Дрина нагло шири по Мачви и ваља се као греда у напред, да им гогово ништа живо не може умаћи, а једна греда, један вал сустиже други.

Сам правац дринског тога у многоме решава, на којима ће местима она по најпре обалу прелити. Нарочито велики лактови њених кривина, као што су н. пр. она четири од ушћа Јадра до према Н. Селу. Вода се у њима дугим околишењем задржава, те не отиче брзо у само дринско корито. Међутим у самом дринском кориту (у правцу) јури вода своме снагом. Тим притиском својим пуни озго лакат у десно, а доле неда да и брзо вода из рукавица

сиђе у само корито. Нагомилавање ове воде приморава је, да поједа (руши) десну обалу и да тражи излаза у поље, ако ту нису обале одвећ високе. Обично су тада ниже обале или су само обичне висине, и ублизу ових лаката настају обично стара речишта, јер су обоје трагови старих праваца Дрине и њених растока. Даје се дакле свакад предвиђати, где је највећа вероватност, да ће Дрина залити у Мачву.

Сасвим би узалудан посао био, хтети ове кривине Дрине исправљати. Довољно ће бити, ако код неких опаснијих овакових окука, којима не тече главна маса дринске воде, бар у неколико препречимо или отежамо улаз велике масе воде. Ово се може најбоље извршити средством седла и омањих и ниских шпорова, које ће и најобичнија вода, кад дође, поплавити, и нанос свој око њих наслагати. Тако би дакле сама вода постепено у неком времену ојачала овај првобитан шпор, који не би сасвим затворио старачу, али не би дозволио, да вода у множини скреће у страну. Од Ковиљаче до Раче једва ће на двајестину места ваљати овим начином отклањати воду од удара у обалу Мачве.

Саме обале кривина ваља обложити, или још боље и јевтиније, врбацима (шибом) осигурати, да вода не руши много обалу.

Од прилиле $^1/_4$ или $^1/_5$ целе дринске обале од Ковиљаче до Раче (дакле 12—15 километара), ваља овим начином осигуравати од рушења. Но један је део новог простора већ осигуран овим начином, те и то ваља одржавати и допунити.

Тако је исто важно, све ивице наших већих ада дринских осигурати шибом с оне стране, где их вода дере. Ове аде, добро осигуране, врше у неколико услугу неке бране. јер и оне одбијају приличну навалу, те вода не може свом снагом да удара непосредно на саму Мачву.

У интересу је обдржавања обале као кориту реке још и питање о воденицама. Њима ваља опроделити места, од којих се не смеју никако кретати и премештати, нити захватати реку, да тиме што јачу струју воде управе на воденицу. Тако исто ваља им безусловно закратити утврђење (привезивање) воденице за обалу, него да се ленгером у самом кориту утврде и држе.

Дубити негде корито, држим да за сада није потребно. Кад би располагали са обема обалама Дрине, веома би корисно било, да и са једне и с друге обале натерујемо саму воду, да себи корито дуби и чисти, и за једно десетак година показао би се већ приметан успех у томе.

Све до сада побројано не служи непосредно за осигурање Мачве од излива Дрина. То су само неке малене предохране. Поглавита је потреба, да се крај Дрине повуче добар насип, (назовимо га насипом дринским) и то са малим прекидањем од Ковиљаче до Раче (60 километара дужине). Насип овај бранио би тако звано Лозничко поље као и Мачву од поводња.

Просечно 2—3 километара од Дрине удаљено, ваља подићи јак насип, који би се сматрао као права одбрана Мачве и лозничког поља од поплаве. Дрини остао би по томе простор с наше стране 2—3 килом., и толико са босанске обале за поплаву, кад се излије из свога корита. Овако пространи простор довољан је, да спроведе сву масу воде у Саву, без јаког успора и отпора о новоподигнути дрински насип (брану). Један део овог насипа служио би уједно и као пут (друм) и служио би за везу Црне баре —Бадовинаца са Н. Селом—Љешницом.

Земљиште је од Ковиљаче до Раче равно. Таласање на приметном одстојању не превазилази нигди 0.5 ^{m}. Само где би насип прелазио преко старих речишта, ту би као при прелазу преко јарка наилазио на удуљеност од 1,1 5

и 2 ^{m} од осталог земљишта. Но пресеци свију ових јаруга скупа неби изнели у дужини око $^{1}/_{10}$ од целе дужине Ковиљаче—Раче.

Барометрички изнађена је разлика висинска на овој равни, и она се благо спушта к Сави, од прилике оним истим падом, као што и површина Дрине по дужини пада.

Анероид показује нам све висинске разлике земљишта у домашају не далеко од Дрине и то:

Шепак 120 ^{m}
Мост на Љешници 114 ^{m}
Поље лешничко (ка Дрини) 103 ^{m}
Бадовинци биће 92 ^{m}
Прњавор 93 ^{m}
Рача 81 ^{m}

Овако је обележено на аустр. ђенерал-штабној карти.

Немамо истина детаљан уздужан профил нити довољно нивелационих тачака за састав овог профила, но ово спада у прибирање подробнијих података, а не у ову претходну студију, која је више намењена, да упозна читаоце са карактерним цртама земљишта у главним потезама, па према томе и да правдамо оне идеје, које овде као пројекат износимо. И за саму ту циљ нису нам ни потребни подробни уздужни профили. Пошто је, као што напред рекох, земљиште готово равно, да се на мањем простору, н. пр. на 100 ^{m} дужине, и не примећава разлика, то нису овде ни попречни профили нужни. Довољно је, да обележимо у главноме типове попречних пресека насипа, и ови ће се са незнатном изменом свуда применути моћи на овом равном земљишту.

Правац самог насипа ваља развијати према главном правцу саме Дрине, и њиме обухватити и сва села, да се заклоне од поплаве. Села су и до сада била доста сигурна од поводња, само је кроз Бадовинце, Салаш и Црну бару протицала велика вода неким старим удољицама (речиш-

тима). Но кад се насип, подигне с наше а временом и са босанске стране; кад се даље временом и Сава с обе стране буде ограничила, да само известан простор плави, а не докле хоће, као што је сада, онда се има очекивати, да ће површина дринског поводња у неколико, можда и до 0,50 ^{m} садање највеће стање воде надмашити. Тада би она извесно плавила већи део ова три села, што мало пре наведох.

Од доброг избора самог правца насипа зависи много лакше или теже орджавање насипа, а уједно насип овај у многоме може да регулише ток и одлив велике воде, а да не штети насипе и да не тежи, да их провали. С тога су јако угнути углови штетни, јер се у њима задржава вода и она тежи туда да провали насип. Најбољи нам је пример насип рачански и насип преко Јоваче код Црне баре. Тако исто штетни би били јако искокни угли, који би били изложени јачем удару воде. На приложеној скици II. слика доста је приближно обележен правац, којим би ваљало овај дрински насип подићи.

Тада Дрина обично надвиси своју обалу до близу 0.5 ^{m}. Само у удољачама (речиштима) вода има 1,1.5 до 2 ^{m} висине. Према томе рачунамо најмању висину насипа 0.5 ^{m}. Додајемо му толико за сигурност против могућег доцнијег вишег стања вода од садањег, и 30—50 ^{cm} за усвојени вишак над највишом водом, то можемо, рећи, да ће насип дрински (у просеку) готово свуда 1. до 1.50 ^{m} висок бити.

Правац овог насипа и дејство, које врши поводањ Дрине на Мачву, условљава, да ваља уједно упутити како Штиру и Трбушницу, тако и Јадар, Жичу и Лешничку реку, да се много низводније уливају у Дрину но сада, те да успор дринске воде од њиовог новог ушћа може да допре до рâвна лозничког поља и Мачве па да их залију водом.

Технички надзор, подела рада.

Садање поплавно стање Мачве захтева велику и дуготрајну радњу хидротехничара. Радови око сушења Мачве одмицали (напредовали) би споро, али постојано и сигурно. Радови инжењера протезали би се тако рећи у бесконачност. Деле се у главноме у две групе: Сушење Мачве и културно уређење Мачве за савршенију земљорадњу.

Прва врста радова простирала би се својих 10, 15, па и 20 година и састојала би се понајпре у подробном снимању земљишта и његовог облика; за тим предузели би се радови, којима би се поглавито осигурала Мачва од нових, повторних излива воде. То је управо одбрана од поплаве. За тим следују радови, који се поглавито своде на цеђење постојећих вечитих бâра. Њихова би се вода оточила, а раније подигнуте бра́не одвраћале би воду, да поводањ не залива баре поново. За тим следовало би цеђење полоја (удоља), које кишница попуни водом. Припремили би се, да се вода не може дуго у њима задржавати, кад дође; бринуло би се о цеђењу неких бâра, које ће можда још неколико година добијати воду, било подземним проливањем кроз пропусне слојеве шљунка и песка, било пак од живих извора. Са овим последњим не ће бити тешкоће, кад се једном баре осигурају од долива с поља и кад се једном барска вода оточи. Тада ће се видети све главе извора, где избијају, и ухватиће се у засебна корита, да се у оближњи одвод (прокоп) сведу.

Доцније настаје исправка и допуна већ подигнутих хидротехничких грађевина, у колико се искуством на самом месту показало, да је потребно. Једновремено би се приуготовљавали радови за другу половину, за вештачко наводњење земаља, које би се готово за сву Мачву могло

с успехом распрострети. И у тој цељи морале би се већ подигнуте хидротехничке грађевине поправљати, да оне поред осигурања од воде и поред одвода сувишне воде, упоредно дозвољавају још и наводњење земаља.

Према овакој природи радова и према њиховом обиму, не може се од редовних, окружних инжењера захтевати, да они ове послове врше. Они су својим текућим занимањем у округу толико оптерећени, да једва само њих савладати могу. Већи окрузи, као што је н пр. и шабачки потребују често више од два инжењера, те да се само редовни послови савладају.

Овде само узгред напомињем, да је потребно, да се у Србији установи у министарству грађевина нарочито хидротехничко одељење, које ће имати у своме подручју неколико хидротехничких одсека (инспекција), који су по Србији распоређени.

Овим секцијама спадало би понајпре у дужност технички надзор свију већих река, а уједно би прикупљали грађу за студију и за вршење потребних исправака (корекција) река и објеката на њима и около њих. Њима би спадало у дужност и извршење потребних хидротехничких радова у опште.

Такова једна секција имала би да се образује за шабачки округ или управо за Мачву, јер поглавито овај део шабачког округа понајвише пати од воде. Поплавни део савске долине од Шапца до Ушћа незнатан је према просторији Мачве. Седиште ове секције ваљало би да буде у Шапцу. Сама секција могла би се одмах или тек после неколико година делити у два одсека. Један за надзор река и за веће хидротехничке радове, поглавито у цељи регулације река, осигурање од поплаве, а друга за тако звано културно инжињерство. Овај последњи одсек водио би бригу поглавито, да уклони све сметње, које су земљо-

радњи на досади (месне баре, које кишњица пуни, да се одводе; живи извори и речице да се не на личну, него на општу циљ употребе и т. д.); тако исто да стварају установе (водоводе, резервоаре за прикупљање воде, канализацију за вештачко наводњавање и т. д.), које су земљорадњи од користи.

У току првих 5—6 година имао би први одсек више посла. С тога би број особља у овом одсеку био већи. Доцније, кад се главнији послови посвршују, ограничио би се овај одсек поглавито на надзор и на незнатне исправке постојећих грађевина, за то би настала већа радиност у другом одсеку.

Први одсек треба од прилике три инжињера за редован, сталан надзор доње Дрине и Саве. Један би простирао надзор свој над Дрином на простору од Ковиљаче (Смрдан-бање) до Бадовинаца, са седиштем у Лозници или у Љешници. Други са седиштем у Црној Бари за надзор Дрине и Саве од Бадовинаца до Митровице (до Киковаче). Трећи, који је уједно шеф или инспектор, надзиривао би Саву од Митровице до Ушћа. Седиште би му било у Шапцу. Два или три млађа инжињера помагали би им, да сви скупа радећи, што пре сниме подробно све поплавно земљиште шабачког и део подринског округа, са потребном нивелацијом терена, сондирање река и бара, мерење брзине воде и осталих података, који су им потребни за израду подробних пројеката и за њихово извршење. Ово млађе особље употребило би се још и за надзор при извршењу појединих радова, који се протежу на дужем простору, па их с тога не би могао сам собом надзиравати и руководити инжињер одсека.

Ради уредног бележења дневног стања воде поставили би се нарочито водомери, а уједно да се означе лица, која би савесно бележила дневно стање (падање и растење) воде.

За бележење стања воде могу се употребити: телеграфисте, поштари, полициски и ђумручки чиновници, директори карантина па и латови. У најгорем случају и писмени сељани, нарочито за то погођени. Ма које од ових лица да буде одређено за овај посао, ваљало би да добије неку новчану накнаду (додатак) од прилике 100—150 дин. годишње, те да се марљивије брине за тачност извршења поверене му дужности.

Водомере ваља поставити на Дрини: код Бајине Баште или Рогатице, код Љубовије, Зворника, на Шепку, код Бадовинаца и на Рачи. На Сави: на Рачи. код Митровице, Шапца и на Ушћу. На Засавици: код Равња (код ђонлићевог моста); код Горње Засавице (више Старог шпора); према Ноћају (код ушћа Криваје или код Црквине на Лађинама) и код Митровице (на тако званом Ушћу или у Чешиној Бари). На Битви: код моста Богатинског (код старе воденице); на насипу код Глушаца; на узвећком насипу и негде око раздвоја Бабиња од Битве. На Јерезу: на мостовима код Дуваништа, Петловаче, код Белотића, Штитара и негде близу Шапца (око Табановића).

Редовно бележење вршило би се поглавито на водомерима дринским и савским. На осталима бележило би се стање воде, док је најниже — или редовно — тек по кад кад, а кад удари мочарно време или кад стане долазити Дрина и Сава, онда би се бележило сваког дана стање воде у унутарњим мачванским рекама и барама, да се види, колику храну добија њихов слив од кишњег талога, и да ли и колико добија подземним доливом из нарасле Саве и Дрине. Том би се приликом бележиле и промене висине воде у бунарима.

На Дрини и на Сави могли би се на згодним местима нивелисати и обележити попречни профили целе поплавне долине њихове, да се од времена на време мери брзина

појединих слојева и тиме да се определи количина протичуће воде код разног стања (висине) воде. Овакова мерења имају се поглавито брижљиво вршити, кад је вода највећа.

У доцнијим годинама, кад се доврше главнији радови хидротехнички противу поплаве, могао би се надзор Дрине од Ковиљаче до Раче или до Равња поверити једном инжињеру, а другом надзор Саве од Раче (или од Равња) до Ушћа. Тада би места млађих инжињера заменили инжињери културни, који би по већ прикупљеним податцима вршили свој део рада. Раније извршени снимци земљишта и нивилација и њима би користила и не би много дангубили, да ово сами поново врше.

На оним местима, где су водомери постављени и још на 2—3 места у Мачви (у Богатићу, Слепчевићу или Змијињаку) ваљало би установити метеоролошке станице за прибирање података о промени топлоте, о појавама природним и о количини талога (кишњице), ради упоређење ових појава са поплавама, као и за упоређење са подобним метеоролошким податцима са осталим крајевима Србије и са осталим крајевима наше земље у опште.

Шта ваља чинити за време поплаве?

Као у многим тешким приликама, тако је и за време поплаве наш народ остављен себи самоме, да се помаже и довија како зна, те да се невоље ослободи или бар од изненадне штете уклони и сачува. Покушавано је у Морављу и неко је време доста брижљиво вршено, да узводне полициске власти и команде покретних мостова депешом извештавају низводне власти, да вода нагло долази, нека се и народ спрема, да га несрећа не снађе. У томе до-

бијају житељи низводних крајева прилике, да благовремено уклоне из поплавног појаса све, што се спасти може, те тиме се и штета знатно смањи. Сада се опет и у самом Морављу обраћа мања пажња оваким извештајима, а у домашају других река у Подрињу, у тимочкој Крајини, у Колубари и т. д никако или бар врло се ретко и примењује овакова достава. Није дакле чудо, што је имање житеља око већих река знатној опасности изложено и свакогодишње поплаве прождиру знатне суме. Те би се штете могле уредним и благовременим извештајима знатно смањити. Ваља то само законом или бар административним путем ставити некоме у дужност, ко се има и о томе старати и подвргнути га одговорности и казни за случај закашњења или не извршења те дужности. Готово без икаковотрошка, само са мало већом строгошћу, постигла би се знатна услуга целој земљи и појединцима.

Са таковим извештајима стоји у тесној вези и сам надзор за време поплаве. Није довољно, ма како и ма преко кога доставити народу, да опасност прети. Ваља сами органи државни да свом озбиљношћу то саопште и да настоје, да се што савесније обнародује.

За време саме поплаве и пре ње ваља како техничко тако и административно особље да врши строги надзор над свима подигнутим грађевинама крај воде, које служе за обезбеду од поплаве. Ваља се на лицу места уверити, да ли су још сви насипи неповређени и у добром стању, Да ли су отвори на пропустима затворени, да рибари не прокопавају насипе ради пуштања воде у баре. Ако се какова неисправност нађе, ваља је што пре исправити и утврдити.

Са наступањем саме опасности настаје све озбиљнији и непрекидан надзор. У колико поводањ расте и опасност већма прети, ваља и енергију за обезбеду све већма раз-

вијати. Надзорни инжињери имају сваки за се извесни одсек да обилазе и надгледају. Где се потреба указује, ваља са околним житељима, који им наизменце на услузи стоје, ослабљени или пролокани насип поправити или ако се увиђа, да се штета уклонити не може, ваља оценити на ком месту ваља одушку отворити, те да штета остане опет што могуће мања. Под надзором инжињера одреди се и ширина отвора као и начин обезбеде, да се не шири даље но што је нужно. Затворање и отварање капија на пропустима (бранама) врши се такођер по оцени и по упутку инжињера.

Ако нема довољан број инжињера на расположењу, ваља их при предстојећој поплави из других крајева Србије набавити.

Само у том случају, кад се за све време докле траје навала воде, води брижљив надзор свију грађевина око воде, може се штета и опасност са свим отклонити и предупредити или бар на најмању меру смањите, те да штета не буде општа и пространа.

Који су нови закони и прописи потребни за олакшицу извршења обезбеде противу поплаве за вештачко наводњавање?

И сада, код постојећих закона, може се већи део потребних радова вршити, једно с тога, што грађански закон у неколико напомиње олакшице, којима се може вршилац послужити, а друго опет за то, што је поплава општа невоља Мачве и Мачвани сви из реда пристају драговољно, да припомогну извршењу благодетних грађевина, које ће опет поглавито њима користи доносити.

Употреба народне снаге (кулука) за извршење општекорисних грађевина (путова, мостова, насипа противу поплаве, прокопа за одлив воде, засађивање шуме и т. д.) могуће је и врши се на основу постојећих закона, а у новије доба олакшано је, да може народ ако хоће кулук да замени прирезом, па да грађење путова повери неком предузимачу. Тако је исто дозвољено, за подобне радове експроприрање општинских и приватних земаља, само је штета, што се у том случају не даје бар колика толика накнада, било у новцу или у земљи. Путеви и друге разне грађевине корисне су за све, па за то није право, да се и терет не дели саразмерно на све, него често један жртвује своју последњу њиву, да се множини помогне, од којих многи можда за ту установу ни педаљ земље не жртвује. За то ваља закон у овоме допунити, како правичност захтева.

Закон тај за подобне експропријације олакшава само узимање земаља, кад је рецимо пут или насип противу поплаве проглашен као опште користан, дакле као окружни или сремски пут. Ну не чини подобне олакшице, где је грађевина потреба само једне или неколицине општина. Њих већ ставља у положај као појединa, приватна лица, и приморава их на откуп земаља по погодби. Ово законско наређење узрок је, што н. пр. многи полоји око Богатића нису оцеђени. Прокоп за одвод њихове воде ишао би до некле и кроз атар глушачки или бановљански, а тима се не допада, да туђој општини дозволе спровод воде, јер не служи и њиховој потреби. Ту исту сметњу имали су и Узвећани и Метковљани са Причиновљанима; и друга села наилазе на исте сметње.

На сваки начин ваља законодавац и овде олакшице да чини, и само нека одвоји чисто спекулативна предузећа — па ма она и општинска била — од правих потреба, те да само последњима олакшицу чини, а прве

да уврсти као чисто приватна предузећа, за које се не може олакшица чинити. Кад би н. пр. нека општина хтела да наврати воду у цељи, да подигне себи воденицу или рибњак, сматрали би као предузеће спекулативно и лично. Ако хоће пак да спроведе водени пут (прокоп), или да оцеди бару, која не покрива само велике површине земаља него кужи још и ваздух; где хоће да удесе наводњење земаља не једне баште, него целе општине, ту би ваљало на сваки начин чинити све могуће олакшице, као год и тамо, где општина гради општинске путове у свом атару или до суседних села, јер су то све опште корисне установе.

ИЗВЕШТАЈ

одбору за науке историјске и државне српског ученог друштва о рукописима, што је друштву на оцену поднео преко г. Витковића

Др. Ђорђе Мушицки.

Прегледао сам и прочитао рукописе, што ми их је поверио одбор за науке историјске и државне српског ученог друштва, и подносим овим свој извештај одбору о тим рукописима.

Сви рукописи, што ми их је г. Витковић предао, били су завијени у два засебна пакетића. У једном су разна приватна писма; и за ова г. Витковић вели, да их г. Мушицки са још две књиге поклања српскоме ученом друштву. У другом пакетићу налазе се писмени састави, даље преписи неких докумената, који се тичу наше новије историје; а и нека писма, која такође имају везе с догађајима у Србији од 1842 и 1844. год. По чем међу појединим рукописима нема никакве унутрашње свезе; то ћу и ја у извештају о њима говорити оним редом, како су сложени.

I.

Најпре ћу говорити о писмима. Ово су све већином оригинална писма писана владици Мушицком. Има само два оригинална писма, што је Мушицки писао проти Емануилу Прици; копије од два писма, што је Мушицки писао

Копитару; и концепат писма, што је Мушицки писао некоме великом господину у Русији.

Међу писмима оригиналним, што их је Мушицки од разних лица примио, налазе се: писма од Терлајића, од Павла Шафарика, од Вука Караџића, од Копитара. од Гершића, од Михаила Витковића, и од Бенецког.

а) Писма Терлајићева.

Ових писама има на број девет. Осам писана су Мушицкоме, а девето некоме проти, и са свим је приватно. Сва су писма писана у Русији, и то у Петрограду, где се Терлајић бивљаше као професор историје. Прво је писано 7. Јуна 1804. Мушицки је онда био протођакон; последње писано је 15 Јула 1810, кад је Мушицки био тек архиђакон. — Писма су ова писана језиком словенским; рукопис је читак, у неким писмима може се рећи леп. Из истих писама увиђа се велика и жарка љубав Терлајићева према своме народу. У писму своме од 1. Априла 1805 жалећи се, што му пријатељи не пишу узвикује „О сладчајши роде! Никто на знајет всеја цјени својего отечествија кромје живушчаго в дали од него долгоје времја“. Он оде у Русију — у Петроград, за професора опште историје „à l' Institut Impérial pédagogique“, као што сам назначава адресу своју у првоме писму; — али ма колико да беше одличан за њега тај положај, и ма да је он као професор био добро награђен; туговао је ипак за српством, и теретно му беше бављење у Русији. У свакоме писму разбира он за народне ствари, за књижевност, за поједине људе, и догађаје и т. д. Занимљиво је увидети из писма, да је у 1804. писмо из Карловаца у Петроград путовало више од месец дана (од 29. Фебруара до 4. Априла).

Из првог писма Терлајићевог, писаног 7. Јуна 1804 год. увиђа се, како су ондашњи наши књижевници жалили, што је Терлајић отишао у Русију, што су држали, да се у томе одласку налази губитак за нашу књижевност. И можда су имали и право. Јер из тог истог писма увиђамо, да је он у времену одласка свог у Русију, имао написану Граматику до глагола; и драму под насловом „Всеблаг, или ретки супруг“ у пет чинова. Ти рукописи остали су у кући „јего превосходителства г. Балога“. Терлајић је желео, да му се та драма пошље давши слободу својим пријатељима, да је препишу и употребе. Где ли се ти рукописи налазе? — Из писма од 23. Дек. 1804. видимо, да је Мушицки обећао описати Терлајићу „дјела наших Сербов“ т. ј. устанак српски; али као што према другима тако ни према Терлајићу Мушицки није одржао своју реч; ма да му овај пише, да му је као професору историје нужно, да те догађаје знаде. Ну он није историк, што тражи обавештења о српском устанку, но Србин, жарки родољуб, који се о свему интересује што се тиче српскога народа. — У писму од 25 Марта 1805. пише Терлајић, да је не давно дошао тамо Тургењев (Александар Ивановић), који је био у Карловцима, па „превосхваљаја устројеније ваших училишча, и твоје настављеније в славјанском јазиције“, Терлајић је молио Мушицког, да му пошље тачан извештај о устројству, желећи да о томе нешто напише у ком руском повременом спису. — Из писма од 12 Дек. 1807 увиђа се, да је Мушуцки питао Терлајића, да ли допушта, да се нешто од његових рукописних дела печата? Рукописи ти налажаху се тад у Терлајића, који овлашћује Мушицког, да уради што за добро нађе; примећавајући, да би „Сеоске разговоре» требало довршити по његовој мисли. За „Первоје настављеније в Енциклопедији права“

Терлајић мисли, да не може бити за Србе важно, а тако исто и његово „Мњеније о способје преподават всемирнују историју“, па за то оба та састава да треба оставити до његово'а повратка међу Србе.

Пријатно је човеку да чита ова писма, из којих се види велика љубав према народним стварма, које су загревале ондашњу генерацију.

б) Писма Павла Шафарика.

Писама Шафарикових има на број осам. Седам писана су пок. Владици Мушицкоме; осмо је писано по свој прилици г. Др. Ђорђу Мушицком. Првих седам писана су у Новоме Саду у времену од 14 Октобра 1819 до 16 Марта 1826. Осмо је писано у Прагу 10. Дек. 1837. Писма ова писана су немачким језиком; и у свакоме од њих говор је о књижевности у једном или у другом погледу. Тако у писму од 14 Окт. 1819 моли, између осталог, Шафарик Мушицког, да му пошље збирку својих ода, те да их употреби за декламовање; јер је Шафарик тада био професор у новосадској Гимназији. Шафарик у том писму између осталог каже: „Дакле опет ступисте на стару ставу славе! Тако се скрива неко време испод стене бистар и жуборећи извор, да се после тим бистрији појави.“ Из писма од 7 Јуна 1823 дознаје се, да је руски цар Александар I, враћајући се из Вероне у Русију свратио у Пилзен; и ту је у ауденцији примио неког професора чешког језика и чешке књижевности, питао га о стању чешке књижевности, и обдарио је професора брилијантским прстеном. — У писму од 16. Јуна 1826 захваљује Шафарик Мушицкоме, што му је послао 41. предбројника на његово дело, које је баш тада излазило. Трошкови око печатања износили су суму од 1800 форината

бечке валуте. Шафарику су били потребни новци, да те трошкове исплати, јер — као што пише — печатња неће да изда печатано дело, док јој се и последња пара не плати. Писмо ово Шафариково показује, с каквим су се тешкоћама борили и књижевници као што беше Шафарик, и то при штампању дела, као што је «Geschichte der Slavischen Litteratur.“! Најзначајније је за нашу књижевност писмо Шафариково од 10 Дек. 1837. У том писму Шафарик исказује своје мисли о томе: како треба да се напечатају појетски састави пок. Мушицког? Шафарик одобрава, да се печатају у хронолошком реду, али је одсудно противан, да ортографија буде измешана, но препоручује, да буде једна иста. „Die Mahnen des Verewigten würden Ihnen zürnen für diese Harlekinade (разнолику ортографију). Nein, lassen Sie den Geist des Verewigten in einem einfachen, ganzen, aus demselben Stoffe und von derselben Hand gefertigten Gewand, seiner würdig, erscheinen; nicht in einem bunten Lumpenkleid. Kurz, Sie müssen bei den Gedichten eine und dieselbe Orthographie von der ersten bis zur letzten Zeile consequent durchführen, wenn Sie nicht eine todte Geburt zur Welt bringen, wenn Sie nicht Ihre Leser vom wirklichen Lesen und Genuss der Werke verscheuchen, und für immer fern halten wollen(¹) Шафарик саветује даље,

(¹) Сенка покојникова срдила би се на вас због овог пајацлука. Не, дух покојников нека се заодене одећом простом, читавом од једне материје и од истих руку израђеном; а не шареним прњама У кратко: ви треба да проведете доследно једну исту ортографију од првог до последњег ретка; ако не желите, да донесете на свет мртво дете; ако нећете, да читаоце од правог читања заплашите, и за свагда удаљите.»

да у случају, ако се жели, да се покаже, да се и велики дух Мушицкога борио са писменима, то да се на крају књиге напечата нешто из прозаичких састава и писама Мушицког; „Nur die Erzeugnisse des grössten serbischen Dichtertalents, — наставља Шафарик — seine unverwelklichen Poesien, sollen Sie dazu nicht missbrauchen"(¹). Говорећи о мишљењу, које је онда међу Србима владало, као да је питање о ортографији за цео народ српски ствар врло важна, Шафарик ово каже: „Мене обузме свагда бол и љутина, кад год погледам на књижевно стање у Срба. Народ је добар; али народ је дете; он жели и чезне пре свега за моралном, хришћанском, разумном образованошћу. А шта му раде вође његове и учитељи? Његове вође и његови учитељи, — међ овима на првом месту књижевници — са врло малим изузетком, или су полуобразовани и полуучени лудаци, старкеље, и педанти; или слаба оруђа у рукама лукавих, или у рукама софиста: они ево кроз пуних педесет година желе распрама о ортографији и граматици свој народ да образују и да га усреће."

Mutatis mutandis не може ли се с пуним правом и на наше време применити прекор ученога Шафарика? Онда су биле ортографско-граматичне, а данас су социјално-политичке распре, које по моме мишљењу много сметају нашем напретку и развитку.

Ма да сам у доста пространом изводу саопштио садржину Шафарикових писама, ипак мислим, да би од користи

(¹). Само не треба на то да употребите производе највећег српског песничког дара, и његову неувелу поезију."

било, да се та писма печатају, а особито да се печата ово последње писмо, у ком је реч о прештампавању дела Мушицког.

в) Копије од два писма Мушицкога, писана Копитару.

Оба ова писана су језиком немачким. Прво је писано 16. Октобра 1811. у манастиру Раковцу; а друго је писано 10. Марта 1816. у манастиру Шишатовцу. Повод је овим писмима сам Копитар, који се, као што ће се видети на другом месту, обратио био митрополиту Стратимировићу с молбом, да га упути на неког Србина, који би му могао давати извештаје и обавештења о српској књижевности. Стратимировић је на тај посао одредио Мушицког, који у своме писму од 16. Окт. сам вели, да му је препоручено да буде Копитару захтевани дописник.

И заиста писмо од 16. Октобра 1811 више личи по својој садржини на извештај литерарни, но на приватно писмо; и за то је баш ово писмо врло значајно за историју ондашњег стања наше књижевности, која се тада налажаше у првоме почетку своме.

Мушицки у томе писму јавља Копитару између осталог. да му посредством митрополитовог секретара, Беницког, шаље неке књижевне производе. Ево тих производа: 1. Избране басне из дела Доситејевог; 2. Три еклоге; 3. Осам ода, и међ овима две у рукопису; 4. Рукописни предлог своје збирке за српску књижевност; 5. Преглед српске књижевности (јамачно опет у рукопису). И ово су све састави Мушицкога. Осим тога послао је Мушицки Копитару: 1. Песму „О избављенији Сербији“, од Обрадовића; 2. На смрт Рајића, од Стојковића; 3. Цвјет на гробу Рајића 4. Рјеч на смерт графици од Бранковић, оба састава од Хранислава; 5. Славопјеније

Александре Павловне, од Терлајића; 6. Плутарх, од Ивановића; и 7. Палмово листвије, од Живковића.

Мушицки јавља Копитару, да је своје „избране басне“ извадио из Доситијевог дела последње године свога правничког курса у Пешти. Он је у Августу 1806, кад се Доситије бавио у Карловцима, показао му тај извод, који се Доситију допао. За еклоге вели Мушицки, да су једине, што их тада имађаше српска књижевност. За тим говори Мушицки о својим одама спомињући, да су извесне оде написане по хорацијевом метру; и да се тиме одликују од свију песничких производа српске књижевности. Пошто је Мушицки о прозодији по готово читаву расправу написао, прелази да говори о мотивима своје оде посвећене „Сјени Доситија Обрадовића.“ „На гробу његовом, колико ми је познато, нема надгробна камена, а тело његово лежи с лева од врата београдске цркве — старе јер десно лежи тело неког јунака. Али моја патриотска фантазија представила је, као да је тај надгробни камен већ подигнут једно за то, да пред целим народом покаже онај прости натпис, за који је Доситије желео, да муга неко од његових сународника на гробној плочи изреже, и којег натписа другу половину „„он је свој род љубио““ данас би сваки добри син народа и без напомене песникове са благодарном руком написао на доситијевом споменику, — а друго за то, неби ли неког патриоту побудио, да подигне овај споменик, на ком би путник горњи натпис читао“ Мушицки прича даље, да је он за иста у својој намери у неколико и успео; јер чим је своју оду прочитао грађанину карловачкоме, сликару Стевану Гавриловићу, који је један од највећих доситијевих поштовалаца, он је изјавио, да

ће о свом трошку оду печатати, и обећавао је поднети трошак, да се оствари Мушицког план о подизању споменика. То је писао Мушицки 1811. године. Пуних 70 година прошло је од то доба; али Доситије ни до данас не доби споменика! За иста, ми не умемо да поштујемо ни наше одличне људе за њихова живота; ни спомен њихов после смрти; — јер у противном случају не би и данас још не испуњене биле онако скромна жеља, као Доситијева, да се сахрани код Хајдучке чесме у Кошутњаку; и као Бранкова, да вечни санак борави у црној земљици на Стражилову, јер ће му та земљица бити лака. — Но пређимо на даљу садржину писма. Мушицки пише: „Моје мисли хоће још да се позабаве с натписом. Велика беше Доситијева љубав према својим сународницима; она је у њему порасла до ентузијазма. Он је оставио у Трсту своје пријатеље, и напустио талијанску угодност живота, што ју је имао; и похитао је у Београд. Пре но што је прешао и видео несрећну, али лепу Србију, — матер јунака — спевао је у своме одушевљењу у њену хвалу лепу песму пуну младалачке фантазије и снаге.“ Мушицки наводи, да та песма до тада још не беше печатана, да су је само њих неколицина познавали, а Мушицки је добио ту песму, написану руком Доситијевом на празном листу једне лепе књиге, коју је Мушицком дао, као залогу пријатељства и у спомен на 28 Мај 1807. по ст. к. кад су се по шуми крушедолској шетали, и ту песму узајмице читали. Мушицки шиље — Копитару копију те песме; а ја налазим, да заслужује, да је овде испишем за случај, ако се не би цело писмо Мушицког печатало. Ево те песме:

„О може ли ко на свету, као ја знати;
Како је лепа наша Сербија мати.
Свак би жив зажелио у Сербију доћи,
Нити би кад помислио опет натраг поћи.

Онде би свак рад био за дуго живити.
Да се оном красотом може надивити.
Моје перце залуду сав свој труд полаже,
Нит ми краснорјечије у том што помаже;
Какова је Србија, ко знати жели,
Кад ју види, чути ће, што му срце вели.
Чудиће се како му од радости скаче,
Какве ли га сладости онамо одвлаче!
О вовјеки моје миле гусле јаворове
Ево ја сад моје пасем овце и волове;
За то ја вас нећу више о клин обешати,
Нити ће вас паучина од сад покривати.
На полицу ни на греду нећу вас метати,
Нити ћу вас спред очију и када сметати.
Лепе ћете ви пастирке примамљиват на се,
Да и оне чути даду с вама своје гласе.
На похвалу и на славу српски витезова,
На забаву и весеље сви стари кметова,
И на сладост и на радост млади девојака,
С којим' ћу ја пјевати од јутра до мрака."

Нека буде овде примећено, да се у препису овом нисам послужио правописом, како је песма написана.

Из овог писма Мушицког даље још и то увиђамо, да је неке његове оде превео у прози на немачки језик Глиша Гершић, професор у карловачкој гимназији, и директор школа у округу сремско-славонско-хрватском; а по том преводу да их је у стихове ставио Андрија Халицки, професор немачког језика и немачке књижевности на пештанском универзитету. У таквом преводу мора да су оде Мушицког биле и печатане, јер Мушицки у писму спомиње. да су на тај начин његове оде постале познате Немцима.

Извод из овог писма постао је и сувише дуг; за то прекидам даљи говор с тим, да сам мишљења, да се ово писмо Мушицког напечата.

Друго писмо Мушицког Копитару писано је $^{10}/_{22}$ Марта 1816 из Шишатовца. И у овоме писму има ствари, које су важне за познавање ондашњих наших књижевничких односа. У почетку писма извињава се Мушицки, што тако дуго није писао Копитару. Неред, који је нашао у манастиру, у који дође, беше узрок његовоме ћутању, јер му зададе посла врло много. Економске бриге беху узрок летаргији, у коју западе његова литерарна радња. „Ја ћутах, болело ме је с дана у дан све више и више, што не могу да задовољим свога пријатеља, најбољег пријатеља српске књижевности, чије хердерево перо чини чуда. Ваши прекори били су ми врло повољни, ваша питања важна, ваша саопштавања занимљива, ваше пријатељство беше замене почаст. Ништа прекорног не налажах у вашим пријатељским и племенитим дописима. — Не сумњичите на мене пријатељу, не поплашите се од мене по оном хорацијевом „hic niger est, hunc tu caveto“; (¹) ја сам црн само по мантији. Ћутање моје причињавало је мени више бола, но вама. Истом се сада опорављам.... Tanto molis erat sacrum secernere chaos“. „Толико је муке требало, да се рашчисти светињачки хаос.“ После овог увода Мушицки говори, шта је све радио и претрпео за то време, што је ћутао. На измаку 1811 год. угледаше света његове оде „Сјени Доситија Обрадовића“ и „Витковићу“. Кад је Мушицки те оде Стратимировићу, или као што Мушицки каже „моме мецени

(¹) «Овај је црн, чувај га се».

с дршћућом руком показао, и кад их је он прочитао," забранио му је (8. Јануара 1812) да версе пише, јер Стратимировић није их нашао за достојне, да им пева песме његов протосингел. При тим речима — вели Мушицки — он — Стратимировић — викао је и беснио. Мушицки за тим паде у немилост; и претрпе разна кињења.

У Мају 1812 поче Мушицки да предаје грчки језик богословима, својим слушаоцима. Но остале колеге толико су биле томе противне, да подговоре ђаке, да не долазе на часове. Мушицки се жаљаше митрополиту, али узалуд, а он кад то види, напусти предавање.

Те исте године Мушицки је о школском распусту походио манастире: Ораховицу, Лепа Вина, Пакру, Војловицу, Месић, Златицу, Сенђурађ, Бездин и Ходош; свуда је побележио старе српске књиге, и добио је на поклон по неке дупликате. Вративши се с пута морао је да даде изјаву, коју је требало Цару показати, да ли пристаје, да буде катихета у српској препарандији (приуготовничкој школи за учитеље) у Св. Андреји. Стратимировић је био зло расположен према тој школи; он је био противник Несторовићу, главном школском надзорнику, и препарандија у Св. Андреји подигнута је по предлогу Несторовићевом, који се стараше, да се што боље унапреде српске основне школе. Мушицки ма да се није примио понуђеног му места; опет је поново пао у немилост, јер је Стратимировић сумњао, да је он у договору и споразуму с Несторовићем. Мушицки вели „Свештенство, и велики део народа сумњичили су на ове нове установе као на средства да се олакша унија". Нека је овде напоменуто, да је после за катихету у тој препарандији наименован свештеник сомборски Павле Атанацковић, који доцније закалуђеривши се, оставио је у народу леп спомен као новосадски владика Платон.

Да би оправдао Мушицки свој навод, — слабост здравља — за што се не прима катихетства, мораде да иде у „пустињу“ т. ј. у манастир (Шишатовац). Њему је тешко било раставити се од богате и одабране библиотеке, и од свакидањег књижевничког саобраћаја. Кињење, јед, зловоља беху му пратиоци. 21. Нов. 1812 дође у манастир, који нађе у страховито запуштеном стању. Зграда, 40 хвати дуга, беше по готову без крова изложена киши, па ипак завист, пакост, и клевета подизаху свој глас, да ће јадни манастир пропасти под управом белетристе. Но Мушицки је посрамио своје противнике; и он то с радошћу јавља Копитару.

Стратимировић се одмах у почетку показао као неки противник Мушицког. Већ 1805. 4. Дек. забранио му је писати стихове, па и читати их, јер ће га истерати из двора. У 1809. 28. Фебр. кад му је Мушицки поднео две српским језиком написане оде; једну генералу Дуки, и другу самом Стратимировићу, кад је добио орден, Стратимировић је с презрењем бацио оде, и забранио му је, да их печата само за то, што су писане српским а не славенским језиком. „Други треба, рече он, да пишу простим српским језиком, а ја треба да пишем славенским. Risum teneatis amici. Комплиментом, који можда хтеде мени да учини, показао је мало поштовања своме матерњем језику.“ Заиста, читајући све ово, не можемо а да не зажалимо на зле прилике, у којима је живео. Тим злим приликама треба да припишемо, што нам од Мушицког није остало више драгоценог књижевног блага.

Писмо ово није довршено. Последње су му речи ово: „Сад нешто важније. Наш Вук fruitur docto otio“. Почем су ове копије преписане руком, као што ја мислим, г. Др. Ђорђа Мушицког; добро би било, кад

би се могло сазнати: да ли се налазе у њега сами оригинални концепти од тих писама; те да се ове копије с оригиналима упореде, и печатају. Но ако се и не нађу оригинали, ипак ова писма треба да се напечатају. Но почем су писма написана немачки, то треба да се размисли, да ли да се напечатају у српском преводу, или онако, како су написана.

г) Писма Вука Караџића писана Мушицком.

Ових писама има на број 29. Прво је писано у Бечу на Митров дан 1817; а последње такође у Бечу 28 Фебруара 1833; и тако ова писма обухватају време од шеснаест година с примедбом, да између појединих писама често има подужи прекид у времену. Тако између прво писма и другог писма протекло је по готову две пуне године (од Митрова дне 1817 до 10. Окт. 1819), а између седмог и осмог протекло је три и по године (од 27 Окт. 1821 до 24 Марта 1825). Највише писама има из године 1828. и то на број 9. Из године 1827. има 4; из године 1826. 3; а из осталих година има по два или само по једно писмо. Судећи по садржини може се узети за извесно, да је Вук и пре 1817. писао Мушицкоме; и штета је, што су та писма изгубљена. Једно је писмо без датума; и ма да има од њега пет листова, опет за то фали му у среди бар један лист; који биће да је хотимице упропашћен, да не би како дошао у ненадлежне руке. Писма су једно на друго добро сачувана осим понеких, којима су крајеви искрзани; али се главна садржина и из тих писама може да прочита.

Писма Вукова значајна су не само по лицу, које их је писало, и коме су писана; но и по садржини њиховој занимљива су, а ја држим да су баш и важна за историју

наше народне образованости онога времена. Из ових писама сазнају се гдекоје појединости о ондашњим књижевним радовима, које из других извора једва да се могу сазнати. Уз то та писма осветљавају животописе и Вука и Мушицког, који и пошто је метнуо на своју главу царском милошњу добивену епископску митру, није престао бити предмет мрзости и гоњења за неке, при свем томе, што га је народ до обожавања поштовао. Писма ова дају нам лепу слику тесних пријатељских одношаја, што су постојали међу та два наша књижевничка великана, између Вука и Мушицког; који ма да су тако различни били по својој образованости, умели су да се узајамно познаду и поштују. Данашња генерација као да не зна за такво пријатељство! Мушицки је био човек опрезан, у неку руку оклевало, и Вук га због тога жестоко укорава; не би ли ма за инат јаче прионуо за књижевнички рад. Кад се сетимо шта је Мушицки пропатио, морамо га бар у неколико извинити; али међу тим остаје истина, да би он у нашој књижевности оставио био још много сјајније име поред своје велике научености, поред својих огромних и разноликих знања, и поред тога, што је и дању и ноћу радио; да није толико оклевао; и можда, да је био смелијег, одважнијег карактера. И Вукова и Гершићева писма (о њима ће бити говор ниже) показују, да Мушицки није имао доста ни одважности, ни самосталности. Живео је међу људма, који га нису, или што је горе, који су га зло разумели. Наилазио је на тегобе у свима својим предузећима; и тешкоће које би други са по муке савлађивао, њему су горчиле живот. Према таквим приликама њему су били потребни пријатељски савети, и пријатељи, и он их је имао у Вуку и Гершићу.

Ди би се видило, од коликог су значења писма Вукова, ја ћу нека да покажем у изводу.

У писму писаноме на Митров дан 1817 Вук назива

Мушицког „Пречеснѣйшій Господине, мени любезнѣйшій и высокопочитаемый.“ Захваљује му на „оди Магарашевићевой“, за коју Вук вели, да је између „найлѣпши“ Мушицкових ода (¹) Том приликом Вук овако говори Мушицком: «Како бы было, да вы садъ томъ приликомъ печатате у едно све ваше одбраніе оде (т. е. кое вамъ не могу шкодити)? Я мыслимъ, да бы то было за васъ врло добро: нека виде пріятельи (на свою радость) и непріятельи (на жалость и печаль) да вы ниесте ошть умрли, ни пропали, и да поредъ лугића ни есте лиру заборавили, и род любити престали. — Гласъ народолюбца, и ода Телемаху и на Соч. (иненија) Державина, и ост. сила бы вамъ чести и код овы садашньи ципора и (²) преосвящены учинило.“ Вук даље саветује Мушицком, да би при печатању требало да поправи језик, и колико је могуће очисти од славено-сербскаго езыка „да бы Србскимъ Стихотворцима (садашньимъ и потоньимъ) служіо за примѣръ и вашъ езыкъ, као мысли (духъ и срце)“.

Као што се из овог Вуковог писма види, Вук се у њему служи старим правописом. У писму Вуковом из Беча од 6. Октобра 1819. видимо већ јоту. Из истог писма увиђа се, да нису престале Мушицког патње, које су отпочеле још кад је послат у Шишатовац; јер Вук вели, разумио сам на моју жалост и несрећу нашега рода, да се ваше стање није поправило, него још да се позлиједило“. Вук храбри Мушицкога, „ваши зло-

(¹) Значајно је у овој оди, што Мушицки вели за Цара Франца, и Цареву Матер Каролину, да «већ пјесме наше, драги Георгије, Франц и Каролина читају.»

(²) Једна реч не може да се прочита, јер је писмо издерано.

твори ништа вам не могу учинити без своје штете, и без ваше чести. Највећа каштига, коју би вам могли дати, служила би вама на чест, а њима на безчестије. Ви само треба да будете немарни, и да чувате своје здравље, а прије, или послије, ми ћемо запјевати „Нам бызьи олсун.“ (¹)

У писму од 23. Нов. 1819 говори Вук о Добровском, и овако га описује: „Виђео сам Добровскога, и читав смо се један дан разговарали и инатили! То је најлепше, што ја у њему нијесам виђео погурена, буцмаста, и трбушаста вратра, него сува, висока, и здрава старца, какови само по Ерцеговини старци од 66 година могу бити. Бре знате, да би још могао у Шумадији кладе прескакати, па још с барјаком у десници руци.“ Вук је желео, да Мушицки одом поздрави Добровскога, али да се чува „русизма“.

У ово од прилике време писао је Вук Мушицком једно дугачко писмо, које нема датума, али и по садржини његовој може се судити, да је писано на измаку 1819 или у 1820. години. Мушицки је у манастиру Шишатовцу направио разне дугове због зидања и због разних оправака манастирских; и с тога је имао многе неприлике. Најпосле би одређена комисија, да ту ствар извиди. У комисији је био владика Путник, и земунски прота Ивановић. Обојица су Мушицког пријатељи. С тога и пише Вук Мушицком; „Не бојте се, не плашите се, кад највише грми, најмање кише пада. Путник је једно добар и паметан човек, и друго ваш пријатељ, а тако мислим и за проту Земунскога,

(¹) Значи од прилике „Нека буде наша слава.“

а трећи био који му драго, ви дуга на своја плећа не узимљите више ни крајцаре.... Намастиру се лакше одужити, него ли вама.... А вама је то једини начин, да се примите књижества, па ће те онда и образ освјетлати, и непријатеље посрамити, и новаца добити. Дајте словенску Граматику, дајте српску литературу, дајте ваша стихотворенија; па ето онда свега. Онда ће вам и мало и велико по народу српскоме пјевати „Нам бызьм олсун". А сада је баш за вас вријеме, да изиђете на позориште српскога књижества, да ову епоху утврдимо, и темељ књижеству да поставимо, већ је вријеме, а видите да нема никога, него све којекакви ђаци и ципори, видите ли како ваш пријатељ Витковић жељу своју пише; да онаквоме списатељу треба фиргаз, докле гођ не научи склањати имена, и спрезати глаголе, и по српскоме синтаксису састављати разговоре." Вук у том писму наговешћује, да ће послати Мушицком „зубату и срдиту рецензију на глас народољупца", која је песма угледала света у 1819. г. бр. 44 тадашњих српских новина, које су у Бечу излазиле. Ту је рецензију Вук и послао мало доцније Мушицком. Вредно је чути, шта Вук пише о ондашњој читалачкој публици српској. „То је ваша једина и највећа погрјешка, што ви једнако сањате о некаквим читатељима благоображеним, о некаквом публикуму, о некаквој благоображеној части нашега народа, о некаквом вкусу, и — (већ не смијем више, зашто сам се расрдио), а не видите да су то све пуки ципори. Данас у цијеломе нашем народу може бити да би се тешко нашла три човека, који

су кадри о оваквим стварма управо судити, као што треба, него најпре питају, ко је написао, и шта вели о њему тај и тај; па онда по томе суде. Ми смо Платони и Аристотели у данашњему народу нашему, ми треба све ципоре ове да презремо, и да пишемо за благодарно потомство, које ће бити чисто од садашњи будалаштина наше благоображене простоте; које неће питати, ђе се ко родио, и како је ишао, и како се носио, него ће гледати оно, шта му је оставио, и по ономе ће судити о нашим умовима, и о срцима.“ Штета, што се писмо ту прекида; фали му у средини један или два листа. Овакав говор могао би био одважнијега човека но што беше Мушицки, покренути да одсудно пође новим правцем писања; али Мушицки, гоњен због тога већ, што је и онолико српски писао, колико је писао, не смеде да се одсудније држи савета Вукових. У овом писму саветује Вук Мушицког, да дође у Беч, јер би за њега то „било особито нужно и полезно;“ „а видили бисте, вели Вук и Добровскога, и Копитар то жели — а овђе за кост и за квартир не бисте ништа плаћали. Може ли бити што од тога? То би било за вас пренужно и преполезно“. У истоме писму Вук јавља Мушицком, да „Копитар већ није шкриптор, постао је custos још прољетос“; пита за своје портре. је ли још у животу? и јавља, да портре слијепца Филипа још добили нису. „Здравствујте, и добрствујте, и мужајте ся — с овим речма завршује Вук своје дугачко писмо.

Са писмом, које је Вук на 40 мученика 1820 у Бечу писао, послао је Вук Мушицком своју рецензију на оду „Гласъ Народољубца“. Вук је ту оду критиковао поглавито

што се тиче језика; и критика је нештедна, оштра. Шиљући Вук Мушицком ту рецензију каже му „Ако вам се не чини врло противна, а ви ми пишите, да је дам Давидовићу, нека се штампа; ако ли је нисте ради виђети наштампану, а ви, а) ваља да начините другу оду, и у њој отпјевате натраг то, на што се виче у рецензији, и ту оду да пошљете Давидовићу, да је штампа у новинама; б) да се у напредак ни у каквој оди вашој не нађе тога, на што се виче у рецензији. Тај је трактат Копитар саставио, и ја га ево потписујем. Вама у оваквим стварма не треба ништа опростити: једно вас ради, и ваше чести, и живота ваши ода; а друго ради напретка књижества нашега, да нам не саблажњавате наши гољуждраваца.“

Значајно је писмо, Вуково писано први дан по Митрову дне 1821. То је одговор на писмо Мушицког, који се јамачно жалио на Вука, што му овај нештедимице неке истине казује; и особито, што му је Вук рекао, да од њега и од Мушицког — неће бити никад ништа. Ево како Вук говори: „Ја сам за то казао, да од вас неће бити никад ништа, не би ли вас побудио, да што за инат учините. Нити сам ја ту мислио на ваш дуг и на сиромаштво, него на ваше оклијевање. И за то вам као пријатељ опет кажем, да је (за онога, који вас управо познаје) слаба надежда, да ћете ви икад каку књигу написати и издати! Колико има година, како ви радите „од јутра до мрака“, па камо, шта сте урадили и свршили? Ви све правите планове за напредак, а ништа не свршујете.“... „Зато сам казао, да ће ваши калуђери материјале у пећ бацити, за што видим, да и ви израдити нећете; а је

данпут се мора мријети, ма кад било; а калуђери онда за инат вама, и да не би ништа славно и полезно и за вас остало, (зашто је ваша слава њиова срамота) да шта ће чинити, него ваше све материјале и рукописе у пећ бацити? Није већ ваља да ће и узети С. С. или архимандрит Бранковић, или Крстић, или Беочински игуман, или ваш Партеније да изради, и изда на свијет ваше чести и славе ради.!" Како је добро познао Вук Мушицког! Заиста, да је Мушицки мање оклевао, и да је могао постати више књижевник, но што је био, он би у српској књижевности оставио још много светлије име, но што га има. У истом овом писму Вук гони Мушицког, да пусти у свет „повјест књижества нашега;" јавља му да ће „до 4—5 недјеља бити готова" граматика Добровскога; тражи од њега, да пошље одмах у Беч „Граматику оповску од 1648, јавља му, да је Давидовић отишао доле, ди Копитар пише славенски рјечник; а он — Вук — да пише српску историју свога (нашега, каже Вук) времена. Најпосле Вук ово пише:

„Збиља! од Несторовића је дошло Цару прошеније, да цар пресуди, или ће се школске књиге писати славенским, или српским језиком; и да допусти, да се о томе у Будиму једна скупштина учини. Молите се Богу, да цар допусти ту скупштину, па ћете на њу и ви бити позвани јамачно; и тако ћете се моћи избавити из непријатељски руку, и у Беч доћи." Последња три реда у дну писма избрисана су, и не могу да се прочитају. Писмо нема завршетка, ни потписа; и судећи по томе мислим, да је било веће, па да је завршетак изгубљен. Писмо је и иначе издерано, и ја сам га

малим листићима изалепљивао; те да се подерани листови не би изгубили. Из тог писма увиђа се, с коликим се тешкоћама морадоше борити српски књижевници, да српски језик постане књижевни језик српскога народа. И те тешкоће, имајући свог извора у заблуди, постојаше на оним местима, са којих, да је било среће, требало је да је књижевност наша добијала сваку помоћ. После овог писма настаје прекид у писмима за пуне три и по године; и тако долази на ред писмо од 24 Марта 1825. Тада је Мушицки био у Плашком као администратор г. Карловачке дијецезе. Вук је и пре овог писма писао Мушицком, јер спомиње своје писмо писано Мушицком из Липиске; али од Мушицког дуже време мора да није добио никаква одговора; па за то и пише: „Ја сам се све бојао, да се нијесте морали одрећи (съ клятвою) Вука и његови „солоједника", па за то нисам ћео, да вас наводим на грије, или што би још горе било, да вам што наудим." У том писму Вук јавља Мушицком, да је видио Гета, и да му је Гете писао један пут. „Сад Нијемци, — вели Вук — уче српски на врат на нос. Мислим, да је већ наштампана читава књига (25—30 табака) српски пјесама на њемачком језику."

У писму од 12 Нојемвр. 1826. Вук јавља Мушицком о себи ово „Моја се судбина мало промијенила на боље, фала Богу: добио сам од Николе по предпоставленију А. С. Шишкова сто дуката пензије на годину; и то управо, као што стоји у указу за моје књижевне послове, који приносе „пољзу Славјанској Словесности". Да ји Бог живи обојицу."

У писму, коме је исцепан почетак, и које нема датума, али које је по забелешци на њему писано у Јуну 1827.

Вук пише Мушицком, да му не ће посветити четврту књигу народних песама, јер је мисли да посвети Гриму, за ког наводи, да је рецензирао у ученим гетинишким новинама Даницу за 1825. Мушицки је Вуку слао преписе народних песама, па и овим писмом Вук иште од Мушицког неке песме. „Ја се надам, вели Вук, да ћете ви мени те пјесме одма послати, јер знам, да вам је народна слава милија него ваша.“ Из овог писма ево још и ово: „Питате ме јесам ли научио латински. Нијесам ни њемачки, јер немам кад.“

Писмом, на ком се налази забелешка, као да га је Мушицки примио 16. Јула 1827. Вук саветује Мушицког, да се прими владичанства, ма да га је цар без синода поставио. Ево шта Вук вели: „Јуче сам био с правдословом Лазом от Милетића. који између осталога рече, да ви нећете на то пристати. што вас је цар без синода наименовао владиком Карлштадским. То ме је поплашило, те вам данас опет пишем. Ја мислим, да се ви нећете дати од г. Стеве (Стратимировића) наговорити, да се тога избора, и наименованија царева одречете, као што је Коста преварио Илију Мојића те се одрекао протопопства. Ако вам г. Стева, о томе таково успише, а ви му одговорите, да то нијесте тражили (као што свијет зна) нити сте се томе надали, него вас је цар сам наименовао, и ви наименованије царево не одбацујете; и ако цар није имао право вас наименовати; то није ваш посао, него г. Стевин; и он с њим о томе нека се разговара, како им драго. Не шалите се, да се одречете, пак послије у невреме да се кајете. Ви знате, да нигда нећете постати владика, ако г. Стева с данашњим на-

шим владикама владике узизбира. А кад би царево наименованије добро било за Далмацију, нека буде за Рватску. Такова срећа не долази сваке године.“

У истоме писму Вук напомиње Мушицком, да узме Шафарика за секретара, јер „може бити да би он волио бити ваш секретар, него да новосађани над-њим гаће растресују.“ Мушицки није узео Шафарика за секретара, али ни Шафарик не могаше остати у Новоме Саду, но у 1833 г. напусти службу професорску, и пресели се у Праг, што је јамачно било на штету наше књижевности, и наше образованости.

Мушицки је наименован од Цара за владику Карлштадског у 1827. али он те године није посвећен. Узрока томе одуговлачењу не знамо, али се даје мислити, да је било због тога, што је митрополит Стратимировић правио у томе тешкоће, и што је између њега и Беча вођена о томе дужа преписка. У писму без датума, али писаном у Будиму, Вук вели: „Овде се говорило, да ће вас владичити на Сретеније (1828) но јуче сам примио (на особиту жалост моју и свију родољубиви Срба) писмо из Земуна (баш на Сретеније писано) да ће то може бити бити о ускрсу.“ Из других писама зна се, да Мушицког ни о васкрсу 1828 нису још завладичили; а Вук у писму од 8. Марта 1828. јавља Мушицком, да га агент Куковић из Беча поздравља, и да му поручује тајно, да се Мушицков посао задржава још због некаки наново државни сметња и денунцијација. Но све су те сметње најпосле савладане, јер у писму, које је Вук као одговор на Мушицког писмо од 26. Априла 1828. послао Мушицкоме, вели Вук: „Фала Богу, кад сте већ једном Ча. Стевин во Христѣ брат постали. Тај сам радосни гласја онај дан разнео по свему

Будиму и по Пешти; и будите уверени, да се сви Срби неисказано радују и веселе". Вук саветује Мушицком, да из Карловца дође у Пешту, ту да служи о пештанском вашару, те да га виде сви знатнији Срби трговци, па отуд да оде у Беч, да цару благодари. У истом писму Вук напомиње Мушицком, да узме за секретара Колара, Словака, славног песника; или ако не би могао узети њега, а он му препоручује Павла Берића, књижевника српског и адвоката у Будиму. У истом писму Вук и ово пише: „Немојте ви мене сад заборавити. Знате, да сте ми обрекли дати што на годину, да вам будем литерарни агент у Бечу."

Прелазећи ћутањем преко неких писама, писаних у 1828. и 1829. г. вредно је, да напоменем неке ствари из писма Вуковог писаног у Земуну под 21. Дек. 1831. У том писму даје Вук рачуна о себи и своме раду. „Знате, вели он, да сам 1829. године отишао на позивање Господара Милоша Обреновића у Србију. По том готово двије године провео сам у Крагујевцу као члени (тобожњи) директор бивше српске законодателне комисије, а годину дана у Биограду као президент магистрата наије и вароши Биоградске; а сад сам опет српски списатељ и писатељ!" О стварима у Србији пише Вук ово: „С Турцима се још ништа више није свршило, осим што је Милош признат за насљедственога Књаза од Србије. Надежда је, да ће се зимус и границе и данак одредити. Ваља да сте чули, да су два архимандрита српска, Мелентије и Нићифор у Цариграду завладичени, и Мелентије наименоват српским Митрополитом, и височајшим Екзархом, вративши се њи двојица из Цариграда, с пређашњим Биоград-

ским митрополитом Грком Антимом, завладиче у Биограду још једнога игумана Герасима, (мислим, да вама није нужно казивати, да ни један од ове тројице не зна ништа, осим којекако читати, а писати — у правом смислу — не зна ни један). Мелентијева је столица у Биограду. Нићифорова у Ужицу, а Герасимова у Пожаревцу, (то је сад нова Епархија). Антима су нудили да буде Пожаревачки владика, но је волио преко ваше Епархије и Трјеста отићи у Грчку, него узјати с коња на магарца, бити под власти српскога Митрополита. Сад чујем, да се у Биограду, уређује конзисториум."

„У Биоград је донесена типографија из Петерсбурга, и већ се штампају којекаке ситнице, као пасоши, објављенија, различни протоколи, и т. д. Грађанска су слова врло лијепа; а црквена су она нова Библејскога општества. — Исаиловић је од лани био као професор и учитељ Господарске ђеце, а сад чујем да је постављен цензором код Типографије." — За законе, на којима је радио, каже Вук, да су готови, и од скупштине одобрени „но кад ће се наштампати, и у судове увести, то само Господар зна."

За пренумерације — као ондашњем по готову једином начину, да се српска књига печата, ево шта каже Вук у своме писму од 20. Јан. 1833. „Истина да је пренумерација (код нас) права прошња, и велика досада како списатељима, тако и скупитељима; али како немамо још праве књижевне трговине, она је опет једини начин, не само књигу издати, него је и по народу разнети: многи

човек не би нигда књиге купио, да није пренумерације.“

И с овим прекидам и даље приказивати садржину Вукових писама. Извод је овај доста повелик; али не треба мислити, да овај извод чини сувишним штампање самих писама у свему пространству. Желети би било, да се неко да прикупљању писама и Вукових, и других наших знатнијих људи, те да се и код нас одомаћи и ове врсте књижевност. Особито би могло бити од користи, кад би се у Вукове породице потражила писма, што су Вуку писали Мушицки, и многи други знатни људи. Не може бити сумње. да би се у тим писмима нашло важне грађе за историју наше књижевности, и за историју наше образованости.

д) Писма Копитарова

Из онога, шта је напред казато о писмима Мушицког Копитару, увиђа се: на који се начин отпочело дописивање између Копитара и Мушицког. Копитар је у Јануару 1811. добио звање у царској библиотеци, и придат је био цензури; која је у оно време била значајна власт за књижевничке радове желећи — као што сам каже — одати се изучавању словенских језика, и словенске историје, рад је био, да нађе код сваког појединог словенског народа у Аустрији по једног књижевника на ког би се могао обраћати за литерарна обавештења. У тој цели он се обратио с ласкавим немачки писаним писмом митрополиту Стратимировићу, коме је још у 1809. послао био своју граматику грађанскога језика. Напомињући, да су гроф Оболински, и Добровски обећали помагати га. Копитар овако наставља: „Тешкоћа набавити нове српске књиге, па и дознати само, да су издате, извиниће слободу, потписанога, којом се обраћа на

вашу Ексцеленцију с молбом, да изволи наредити, да му се пошље адреса неког књижевника, с којим бих у будуће о српским стварима могао стајати у преписци". То је писмо Стратимировић морао предати Мушицкоме, и тако је исто дошло до нас. Писмо је врло добро сачувано. Копитар је замолио и ондашњег пароха грчког у Бечу архимандрита Антима, те је и овај под 8. Августа 1811 писао Стратимировићу, и Копитара му препоручио. И то је писмо писано немачки, и добро је сачувано.

Мушицки се радо одазвао позиву Копитаровом. То се увиђа из оне срдачности, с којом је написао писма, која је Копитару послао. Велика би за нашу књижевност била добит, да се пронађу сва писма, што их је Мушицки писао Копитару. У њима бисмо нашли не једну белешку значајну за познавање ондашњег стања наше књижевности.

Копитарових писама има свега тридесет и четири. Она обухватају време од 26. Декембра 1811. до 9. Августа 1831. Писана су нека на немачком а нека на латинском језику. Сва су доста добро сачувана осим једног јединог; али се ипак доста мучно читају, једно што је мастило избледило, а друго што су писмена ситна, а и рукопис је по гдешто нечитак. С тога, ако се буду штампала онако, како су писана, требаће да се добро пази, да се не потвраду погрешке.

Прво писмо Копитарово, писано 26. Дек. 1811. одговор је на писмо, што је Копитару Мушицки писао $^{16}/_{28}$ 1811. Ово је писмо дугачко, има четири густо и ситно написана листа; и опет крај му фали. Ово је писмо налик, што се садржине тиче, ономе што је Мушицки Копитару писао. За Доситија вели Копитар у томе писму, да му стил није најбољи, јер је „ein wenig zu geschwätzig

aber er hat das Eis gebrochen. (¹). Копитар пита Мушицког није ли Пољак; и изјављује жељу, да дозна шта о биографији његовој. За себе вели Копитар, да је син неког сељака из горње Крањске, да се учио у Љубљани, и да је намештен у дворској библиотеци и при цензури. У истом писму пита „Шта је управ писао Соларић, да је „дика и радост српска“! а' Мушицком као да саветује, не би ли добро било, да предузме да изради речник, и граматику? Једном речи: ово писмо пуно је ствари, које имају значења за историју књижевности.

И друго писмо Копитарово од 24 Апр. 1812. дугачко је. У њему између осталог спомиње неку граматику писану 1666; која има натпис „Grammatika Serbina Juria Bielika“. Писана је у Сибирији, има 419 листова. „Вами по свој прилици, — пише Копитар — није познато, да је неки српски реформатор целе системе граматичке (који се станио у Русији, у 1666 писао словенску граматику са натписом Grammatika Serbina Juria Bielika. Писана је у Сибирији; има 419 листова, нема предговора, ни индекса; писана је српским — ћирилским — словима, како ни један Рус не пише. Неколико Раздила (а има свега 15 Раздила) дадох (Dobr) преписати, у Москви, и могу их г. Мушицком саопштити“, и т. д. За тог Бјелића вели Копитар, да он само Србе и Хрвате сматра за праве Словинце, иначе „Задунајце“, да он зна све дијалекте; и да куди све, па и славенски превод библије, за који вели „kako sut Greki nashu besidu na svoje kopito nabili.“ „Ja (Dobr) не знам никог, — пише Копитар — да је у ово време тако слободно, и по гдешто исправно

(¹). „Мало је сувише брбљив; ал' он је пробио лед.“

резоновао о кварењу језика.“ Тада је постао Несторовић инспектор српских школа, па Копитар пита Мушицког: „Quid auguramini de novo Inspectore Urosio“? (шта се прориче о новоме инспектору Урошу?). Зна се, да је Стратимировић био велики супарник Несторовићу, и правио му не мале сметње при уређивању наставе у српским школама.

Мушицки није био свагда најтачнији у писању писама. Невоље, с којима се мораде борити, док је био у Карловцима, а особито кад је био упућен у Шишатовац, нису му допуштале, да буде тачан у одговарању на писма, што их је примао од својих пријатеља, и поштовалаца. Због тих невоља он је прекидао и књижевну радњу, те су га пријатељи и поштоваоци његови морали опомињати, да се не уклања од рада, који га води слави. И у Вуковим писмима има често прекора, што Мушицки не пише; па и Копитар у своме писму од 5. Дек. 1815. кара Мушицког због ћутања. „Ма да сте ви мене заборавили, или напустили, или можда баш и одбацили, ја желим да останем веран мојој оданости, која се у мени укоренила. Или М*** (Мушицки) или нико други. Ваша пречасност зна, да ми је пре 4 г. S. S. (Стратимировић) на моју молбу за дописнике о српским стварма (für Serbica) препоручио вас и г. Хр.*** (ја мислим Хранислава, доцнијег владику новосадског). Ја сам се вас прихватио: и тврдо држим што сам ухватио“ и т. д. По свој прилици на ово писмо Копитарово одговор је оно писмо Мушицког од $^{10}/_{22}$ Марта 1816, о ком је напред говорено. И Копитар, као што је чинио Вук, саветује Мушицког, да доведе у ред новчане ствари, па после да се ода на ствари, које је пређе тако лепо и снажно радио, и то да се ода у великом и слободнијем

обиму. „У томе наћи ћете у неученом, али од матере природе тако обилато најбистријом главом обдареном Вуку одличног помагача. Кад год помислим на њега, поносим се изврсношћу словенскога разума.“ Из тог писма увиђа се, да је Вук тада намеравао, да учи латински; но да ту намеру није у дело привео, као што се види из писма Вуковог писаног у Јуну 1827. где Вук вели: питате ме јесам ли научио латински? Нијесам ни њемачки, немам кад. Нека је забележено, да се Вук у овом времену бавио у Шишатовцу.

Значајно је, шта Копитар у овоме писму каже за наше манастире. „Кад помислим на S. S. (Стратимировића) и Nes**** (Несторовића) падају ми на ум наши западњачки манастири 9—14 века; па се питам: не би ли и код источњака могло имати места истом таквом развитку наука (Studien) и образованости. Како би било, кад би ваша пречасност мало по мало одомаћила музе у вашем манастиру? и место да дајете повода и прилике за унапређење камералистичких спекулација, ви да најпре неке, после њих више, а најпосле да све манастире претворите у заведења књижевничка (Studien-Anstalten) те да буду или школе, или конгрегације à la St. Maur., за издавање словенских историјских извора! Какво поље, каква ли слава у историји ономе, који би у том правцу учинио почетак! Какве лепе мисли! какви лепи предлози за преображај наших манастира у Угарској и Тројној краљевини. Више од 60 година проујаше од тада; а наши манастири осташе онакви, какви беху пређе. Један једини моменат — колико ја знам — био је удесан, да се наши манастири реформишу, да

се манастирско имање употреби корисно по народну образованост; али тај моменат пропуштен је, и пропуштен само за то, што тадањи прваци народни или нису умели да пођу правим путем или нису могли да савладају гдекоје себичњачке тежње.

Са писмом од 5. Априла 1816. Копитар почиње мешати латински језик. С тим писмом уједно почиње између Мушицког и Копитара јача поверљивост. Quae mihi dicis, aeque est ac si dixisses nemini». (Што мени кажеш, тако је као да ником ниси казао). Копитар је премишљао, да походи Мушицког у манастиру; „quid dices, si repente tibi adero Sisatovicii"? (Шта ћеш рећи, ако из ненада дођем у Шишатовац). Из писама даљих не види се, да је тамо ишао.

Писмо од 25. Нов. 1817. писано је латински: „Brevitatis causa latine scribo et numero puncta." (1) И одмах у тачци првој каже: „Odae placent omnes" и после додаје: „Si hic imprimeres, deberet interrogari Augustus." (2) Вредно је и то напоменути из овог писма, што Копитар каже: „волео бих, да сте поносити као Клопшток, и да се не удварате као Хорац, и Виргилије. Но осећам, како је тешко не улагивати се „Ergo laudentur et minus merentes ut videant, quid debuerint facere! (3)

---

(1). «Због краткоће пишем латински и побрајам тачке.» У осталом треба приметити, да није ово прво писмо латински писано, јер у писмима од 1816 језик је мешовит — немачки и латински, а писмо од 3. Окт. 1817 писано је латински.

(2). «Допадају се све оде«. «Ако их овде успечаташ, требће да се пита Цар.» Ово одобрење јамачно за то би се морало искати, што је реч о одама, које је Мушицки спевао Цару Францу приликом доласка његовог у Срем.

(3). «Дакле нека се хвале и они, који то мање заслужују, те да виде, шта би требало да чине.»

У писму од 27. Маја 1819. каже Копитар између осталог. „Unser Wuk ist in St. Petersburg herrlich empfangen worden bei Adelung, Romanzov, Karamsin, unseren Gesandten etc.“ (1) Ово је писмо повређено, и с муком би се могло попунити, што фали.

У писму од 27. Јуна 1820. пита Копитар, да ли би Мушицки и његови калуђери хтели да продаду царској библиотеци „imperfectum apostolum“; за који каже: „Emerem, ne pereat apud vos“ јер „publica diutius durant“ (2)

У писму од 4. Маја 1821. спомињу се невоље, с којима се Мушицки у то време борио. Копитар га храбри, велећи му „quae tibi poterant durissima facere, fecerunt, nunc nonnisi meliora possunt accidere“ (3). И заиста на годину дана за тим пита Копитар Мушицког у писму од 23. Јула 1822. „Aiunt te poscia populo episcopum Sibenicensem“(4). У истом писму позива Копитар Мушицког, да напише на немачком језику

---

(1). „Наш Вук господски је примљен у Ст. Петерсбургу од Аделунга, Романцова, Карамзина, нашег посланика» и т. д. У овом писму пита Копитар са свим на крају: «Quando scribam tibi Episcopo? (Кад ћу ти писати као владици). Копитар је писмо, које је Мушицки примио 18. Јан. 1819, почео овим «Ante omnia gratulor Episcopatum» (пре свега честитам епископство). Не може ли се извести отуд, да је Цар већ 1819. Мушицког наименовао епископом, па да се та ствар протезала од тада све до 1827? На ту мисао мора се доћи због оног Копитаровог питања: кад ћу ти писати као владици?

(2) «Оно, што је јавно, дуже траје». Из писама Копитарових види се, да је Мушицки у Беч слао разне старосрпске књиге на употребу Добровског, и Копитара. У писму од 26 Маја 1820 нуди Копитар Мушицком за неки кодекс манастирски 100 форината у сребру.

(3) «Што су ти најгрђе могли учинити, учинили су; од сада може да се збуде само боље.“

(4). Кажу, да народ жели, да будеш владика Шибенички».

рецензију о Мразовићевој реторици, велећи му: „habebis inde et gloriam et aureos sex pro tabako“ (sic).(1)

У једном кратком без датума а латински писаном писму Копитар, шаљући Мушицком копију оде пољским језиком писане, на мир; позива га да је: „aut imitare aut supera serbice et slovenice.(2) Croatam haud inveniam.“ Мушицки се одазвао овоме позиву као што се види из писма Копитаровог од 1830. год.

У писму од 19. Марта 1830 даје Копитар Мушицкоме наслов: „Illustrissime Praesul“; и предлаже му, да се постара, да подигне једну гимназију; за коју би било довољно 6 професора, а плата да им буде 600—800 fl.

Писмо од 23. Марта 1839 значајно је за то, што Копитар у истоме, говорећи о штампању Доситијевих буквица, вели да он сумња у аутентицитет тог дела; и да сматра да је то дело трговачка шпекулација, и инпостура.

Последње писмо латински писано нема датума, а Мушицки примио га је 9. Авг. 1831. Копитар се тада уз цара налажаше у Бадену. Због страха од колере сва су писма на поштама боли, и на диму држали.

Ја сам овај извод из писама Копитарових исписао, да би се могла колико толико увидети њихова садржина.

---

(1) «Имаћеш отуд и славе, и шест дуката од табака.» У осталом, што се владичанства тиче, Копитар је у писму, које је Мушицки примио 3. Маја 1822, наговестио «Possunt te facere владикам Шибеничкога» (sic). Могу те поставити за Шибеничког владику.

(2) «Или по овој напиши, или састави бољу». Књижар Барт желећи свету књижевном приказати своју типографију, желео је да печата оду на мир на разним језицима, те да се тако увиди, каквих слова има. Један егземплар тих ода продавао се доцније по 8 fl. у сребру, као што вели Копитар у писму без датума, које је Муш. примио 1 Марта 1830.

Морам међу тим приметити, да осим наведеног има у писмима и других ствари, које су вредне, да се обелодане. У свакоме писму по готову налази се по нешто, што је вредно да се зна. Корисно би било, кад би још ко прегледао ова писма, тада би се с већом поузданошћу могло решити да ли да се печатају; и како. Ја сам за то, да се наштампају макар у преводу, ако би се нашло, да их не треба печатати у оригиналу.

е) Писма Гершићева Мушицком.

Ова писма обухватају време од 1815. до 1834. г.

Гершић је био искрен и одан пријатељ Мушицком. Већ у првим писмима Гершић се показује према Мушицком много искрен. Пријатељство њихово тада још не беше утврђено, беше у своме првоме развитку. Гершић назива Мушицкога истина „друже“, „пријатељу“, али тон у писмима показује обазривост, којом је Гершић Мушицкоме писао. У тим првим писмима они се разговарају са ви; а у доцнијим писмима пестаје и оне обазривости у изразима, и „ви“ претвара се у „ти.“ Но искрен и одан, остао је Гершић све до краја Мушицкоме.

Многа од ових писама само су одломци, нека без почетка са свршетком; а нека без свршетка са почетком. Узрок је овоме зебња, да писма не дођу у ненадлежне руке. То се увиђа из натписа у писму од 9. Фебруара, 1832. у ком у самоме врху Гершић преклиње Мушицког „Conscinde perlectum, idque in minutissima frustra“ (1). Гершић у једном писму и напомиње Мушицком, да чува писма, јер ко зна, не чита ли их Илић, који је према Мушицком судећи по овим писмима био зло расположен.

(1). „Изцепај што прочиташ у најмању парчад.“

Из писама Гершићевих сазнајемо: шта се у оно време пребацивало Мушицком. Ево у којој форми саопштава то Гершић Мушицком, у писму од 13. Авг. 1815, које нема сврштетка; пошто му је најпре напоменуо да „клеветници ваши не престају вас гонити". „Ови се дана, — прича Гершић, — на неком месту преда мном о вами разговор почне. Све похвала за похвалом, једна, што рекнемо, лепша од друге; док један рекне: „Све је то тако, ал шта помаже, кад смо опет луди." — — „Он је вели од првих Србаља, што се науке тиче, а у другом је, може бити, слабији него многи и многи други. Најпосле каже, да сте не знам где весели били, и да се он није надао, да ви онако весели бити можете". Сећам се, да сам од покојног владике Платона слушао, да је вино на Мушицког силно дејствовало. Требало је да попије само једну чашу вина, па да не влада собом. С тога му Гершић у том истом писму каже „За Бога чувајте се у свакој прилици! видите да сте на веома светлом и високом месту, да се на све ваше са свију страна аргусовим очима мотри. Колико сте труда и зноја поднели, док сте дотле, где сте сад, дошли! Вас не само мали, средњи, него и велики, мудри, и то не само Срби, него и страни изредним, славним, и пречестним непорочног живота човеком називају. Ваша је брига, оваі суд и посведочити, и задржати, и што је најлепше, и повисити и умножити. Тешко, не оном, који се оваке чести никад удостојио није, него оном, који се удостојио, али је чувати не умео! — Знате ли, да сте већ нешто и с отим изгубили, што вам две године перо суво стоји. Не мислите, да ћете се домом ракијским, и кукурузним препоручити. Само показујете тим делима, да се високи дух ваш и ниско спустити може; — али која полза онуда летити, куд и сва-

ког игумана крила домашају. И јесте ли се за то, док тамо нисте отишли били, и са новима и са старима списатељима онолико бавили, да нас научите, како се најспособније, најлакше, и најлепше ракија пече? Сирома Рајић! Он таке славне спомене оставити не може! Ви добро разумете, шта ја мислим, ово говорећи. И то је, што чините. све добро и нужно, али није прво. Не треба да у том оно тражите, што наћи не можете; бесмртну славу, и почест од народа. Но да се вратим к главној овог писма причини. Ви сте на путу или славе или безславија. Немате ничега у среди као друга собратија вам. Једном је од ових доста појати; другом живих шљива онда, кад их нико нема, изнети; трећем разбијенија (разломке) брзо прорачунати; четвртом бурмутицу у време поднети; петом како се око винограда поступа научити, шестом безумне влаје умирити и крст обесити. Али се од вас премного и несравњено више иште. Ви сте већ другом стазом пошли, и доста далеко дошли; ви сте већ и себи и народу српском врата безсмртија отварати почели, кроз која се никад са самим предименованим својствима не пролази. Колико се више с тим, с чим сте до сад, забављали будете, толико ћете се од преславних двери они удаљавати; кроз која ни нетљенија искушенија, ни шљиве, ни рачун, ни бурмут, ни ракија, ни вино не воде.“ Писмо се овде прекида, завршетка томе писму нема. Ја сам га овако пространо навео, да се види, како су искрени одношаји били између Гершића и Мушицког; и како је тадашње патриоте мучило, с једне стране то, што су непријатељи Мушицког у животу овог проналазили понеку слабу сенку, а с друге опет стране, што Мушицки није развио у довољној мери свој књижевни рад, за који су држали, да би био на корист и на славу српскога народа.

На ову тему о пићу враћа се Гершић и после неколико година. Кад је Мушицки управљао као администратор дијецезом Карлштадском. Он у писму, које нема почетка и датума; али које је по забелешци на њему писано у Марту 1824 год. наводи, како је чуо, да је митрополит Стратимировић ово о Мушицком рекао: „Мушицког сам, као што знате, у Плашки отправио; и надам се, да ће добро бити. Али ме само једно плаши. Казивали су ми, да је преслаб у пићу; премда га ја до душе никад напита видео нисам. Навући ће га оне луде Ерватине, те ће се један пут опити, пак је онда и моја и његова чест прошла.“ Довде Јупитер, друже. Ово је већ далеко с вашим пићем дошло! Ја знам ко сте ви, знам за што баш ово оће непријатељи ваши да пришију. Сад дакле узмите се у памет; о узмите се у памет! Већ свуда готово ово говоркају, само глас од ваши млогочислени пријатеља не смеју да пусте. Али ту ће смети; пак ће се онда за три дана по целој дијецези говорити: штета, штета за овог просвештеног, чесног, паметног, родољубивог и Бог зна каквог човека; што једну слабост има, која му све ово квари. Сиромах, радо се напија, свртљив је у вину, једна га чаша опоји; и проч. Овако с почетка, а после ће: Нема ништа од њега, пука је пијаница... Дакле ако Бога знате, оставите вино, оставите највећег супостата чести, славе, среће, доброг имена, и свега, што вам је на овом свету најмилије; та оставите га један пут.“ Овако само најискренији пријатељ може да говори. Па и њему би се можда то замерило. То је осећао сам Гершић; и за то додаје. „Ето сад сам већ све и за свагда изговорио, што ми је још срце моје и пријатељство према вас захтевало, да изговорим. Ово је од мене млого и премлого, ал' је бити морало. Никад више оваковог писма од мене добити нећете.

Сад је крај.“ А какво је лепо име имао тада Мушицки, увиђа се из овог места тог истог писма. Гершић пише: «Кад је ваш Герасим овде за то био, да се извести, шта ће од администрације игуманове бити, онда је и г. Грофу Арх. (разуме се архимандрит гроф Бранковић) отишао, и казао, како је кочијаш путовање ваше, што се дочека тицало и пратње описивао. Е, вели, мој оче Герасиме, ја се томе не чудим. Мушицки је поштен и чувен човек, и то не само у нашем царству, него већ и у туђем. Та њему они, који нит су га видли, нит ће га видити, пишу онако, као да су с њим детињство проводили; њега сва зрела србска јуност, њега официри, њега благородници, њега свештеници, њега трговци, и бољи ума и срца простаци славе и хвале, и проч.“ Гершић при крају тог писма саветује Мушицком: „Ником ту не верујте! Само се чувајте, да нико не зна, да му не верујете; јер ћете све за непријатеље имати.“

Прво за овим писмо, што га у збирци имамо, носи датум „У Карл. 27. Апр. 1828.“ Мушицки се тада бављаше у Карловцима, јер је 25. Априла 1828 завладичен; а Гершић је баш у те дане боловао, те ма да је био и сам у Карловцима, није се много виђао са Мушицким. Гершић у овоме писму говори Мушицком ти; и ово писмо као да је неко честитање, испреплетано опоменама. „Ја сам до данас, пише Гершић, твој живот на три периода, или ако волиш, на три епохе разделио: 1. живот твој у Кал. 2 у Шишатовцу, 3 у Карлшт. Народ те је до 25. Апр. 1828 по свима овим епохама с највећом љубовју, усрдијем, доброжеланијама, и обраном постојано пратио, и у пристаниште допратио, где те с радошћу и најбољим надеждама оставља, и плодове твои и свои трудова очекује. Мирно од тебе одступа, уверен, да ту где си, никакви ветрови дувати, никакве се буре и олује дизати не могу,

које би твој садањи нови корабљ с тобом потопиле, већ ако да их ти извезавши се узтражиш. Нигде више онда станка наћи нећеш, нити помоћи за живот твој моралнѝ, за славу и чест твоју добијену. Сви су непријатељи добродетељи твоји (x), које побијени, које побеђени, које тако сметени и поплашени, да се у напредак ни на какву штету твоју макнути не могу; само је још један остао, ког се ја највише бојим једно за то, што је најстрашнији, а друго за то, што ти сам самцит с њим на вечни бој излазити мораш; нит ти се икаква ту от пријатеља твоји помоћ дати може." Гершићу даде повода, да овако пише сам Мушицки, који је у своме писму послужио се речју „мирјанствованије", па се Гершић поплашио, да Мушицки, поставши владика, заборави на свој глас, на свој положај, на своје достојанство. Гершић у том писму каже, да је он сва до тог дана писма Мушицкога чувао, и да ће и то последње, што је примио, сачувати, па наставља: „Лако дакле видити можеш, да ти све једно бити не сме, како ће се поменута реч твоја кадгод толковати, и шта ће се из ње судити." По овоме се види, да је Гершић чувао писма Мушицкога у цели, да се кад било печатају. Била би значајна добит за књижевност нашу, да се та писма пронађу и да се печатају.

Мушицки је, поставши владика, почео у својој дијецези да заводи реформе, и с тога је имао да се бори с новим тешкоћама. Страховање Гершићево, међу тим, било је сувишно, јер се Мушицки чувао, да се не ода слабостима, које би га срамотиле. У писму, које је Гершић писао 29 Фебр. 1832; напомиње он, како се мишљење о Мушицком преокренуло. „Сад си најпаметнији, најученији, највернији, најревноснији, најтрудољубивији, највећи патриот. Сад веле, топрв видимо, куда он с овим преводом и уметком у њега наши слова тежи! То је лепо, то је мудро!

Мушицки. ај, Мушицки па Мушицки. Та гледај ти, брате, где он уведе типографију у својој дијецези, како и чим, он зна, али је то лепо, похвално, и полезно. Шта би тај радио, да има као други новаца! Богме би онда народ наш у кратком времену процветао. Песма је славенски преведена на царев дан у саборној цркви по налогу Авве, певана. Ово је, по мом суду, велика победа." Да би се реформаторске Мушицког тежње у неколико могле оценити, нека је овде напоменуто, да је Мушицком пребацивано, што је наредио, „да у напредак сваког, који жели свештеником бити, жена читати, писати и рачунати зна."

У писму од 10 Нов. 1832. Гершић јавља Мушицком да се је владика бачки из јутра у 9 сати ($^{10}/_{22}$ Нов. 1832) преставио. Гершић напомиње Мушицком, да ради, шта зна, додавши му „Пријатеља овде немаш". И заиста, Мушицки није добио дијецезу бачку, јер му Гершић већ под 23 Фебр. 1833 јавља, да је бачка епархија већ попуњена. Он му јавља, да је остала непопуњена епархија темишварска, и каже му: „Бори се, ако можеш, али је од тебе до сад срећа бегала." У овоме писму Гершић опет кори Мушицког: „А што ти старац, — разуме се Стратимировић — за даљи твој у благостојанију напредак наклоњен није, — вели Гершић — сам си крив. За што си се свагда, и за што се и сад с њим препиреш? Кад знаш, да ти ово само шкодити, а помоћи не може." У истом овом писму Гершић јавља Мушицкоме, који су му непријатељи. „Он вели: „Бан Хрватске да те очима не види", „Милутиновић генерал да може, свега би те на комаде исекао", „данашњи наш командирендер Радошевић озбиљно говори, ако ти овамо — у Н. Сад — он од овуд". „После ови превелики људи — наставља Гершић — који су ти у своје време, на свом месту, својим начином и по-

моћи могли и одмоћи, шта ћу ти којекакве друге непријатеље бранити, на кои се кевкање нико не осврће. — А шта си опет с некаквим попом радио, ког је и регемента, и апелација оправдала? Како си после онако поступати могао? Како си исповест његову духовну обелоданити смео? Куд идеш, шта најпосле мислиш? Свет, и то у један пут, раменом исправити? Ај, што ближе нисам, не би твоја лепа ревност до таки неполитика долазила! Погинућеш ако се не повратиш, и у памет не узмеш. Но сад све ово да оставиш, прошло је! Гледај за напредак. Мани се тог јадног свештенства. Исправљај, али лагано и паметно. — Кад ти сви замеравају, што тако поступаш, мора твоје кривице бити. Претерујеш, и за то никада, докле желиш, твој народ ни себе довести нећеш.“ Ради објашњења, за што Гершић овако говори, треба да наведем, да је Мушицки желео да добије богатију Епархију за то, да би, имајући више прихода, могао на народне потребе више трошити. За то му и каже Гершић: „An putas te tantum mente et consilio sive divitiis, sive opibus, sive gratia, sive favore et amore non dico omnia sed vel aliqua majora perficere posse? Potest ve porro aliquis multorum odiis resistere?» Гершић саветује Мушицком, да умекша ревност исправљати којекакве покварене људе, да буде обазрив у своји делима; и „са музама се твојим, као што си и пре, пријатељски дружи, које ти једне отети лепог имена славе и безсмртија венац опет још с лепшим цвећем искићен на главу метнути могу. Где су твоја умна дела? Јеси ли их у ред довео? Јеси ли их у случају напрасне смрти обезбедио, да управо са свим не погибнеш, sed nobilior Tui pars maneat, cui nec Ст(ратимировић) nec Putn(ik) nec Vid(ak) nec uterque Аввак (умовић) nec præsens victor, (разуме владику Станковића)

nec alii quidquam vel simile nedum par opponere valeant?" Но сви ови савети осташе на празно. Мушицки нити могаше да добије другу, богатију дијецезу; нити учини, што му световаху сви његови пријатељи, да се живље ода књижевном послу, и да уреди, и за штампу спреми своја књижевна дела.

Из писма од 5 Јула 1833 видимо, да је и арадска дијецеза била упражњена. Стратимировић се тада бављаше у Пожуну, а излазио је и пред цара. Тада су се многи Власи почели унијатити по арадској дијецези. Гершић пише за Стратимировића: „Највише га и највећма унија му и једе. Пише, да је, што се ове тиче, цару тако говорио, да се, осим пристојности, ни на што осврнао није. Пла[illegible] је пред њим, и ово га је јако у срце дирнуло, и т[illegible] што се епископа за Арад тиче, сам преко канцелара[illegible] тати (sic, јамачно настојавати) почео, да старац опет[illegible] лица чесна и способна представи, ако Раца — овога [illegible] познајеш — боље него до сада опрати не мож[illegible] uxorem suam in adulterio depraehensam ad morte[illegible] disse." (¹) Зна се да је исти Рац доцније заиста [illegible] Епископ.

Последње писмо Гершићево датирано је [illegible] 1834. Из истог се увиђа, да је Мушицки смишљао [illegible] установи српско учено друштво. Гершић вели: [illegible] ми се ученог друштва допада; али [illegible] ства, људи за то, и новци?"

Ја сам из писама Гершићевих овај пр[illegible] исписао за то, што ми се чини, да се у т[illegible] лазе појединости, које имају значење. Вр[illegible] напоменути, да су ова писма, као што се [illegible]

(¹). «Говори се, да је своју жену у блу[illegible] мртво име истукао.»

[illegible] ког проти
[illegible] писано у
[illegible] дрит в но-
[illegible] ту 24 Јула
[illegible]. Ни једно
[illegible] се друга пи-
[illegible]. Свакојако
[illegible] ушитва чувају.

[illegible] мислим, секре-
[illegible] писао Мушицком
[illegible] да је посвећење
[illegible] теме, што отуд
[illegible] рова није дошла.
[illegible] раву неће се моћи
[illegible] то, што епископ
[illegible] ну се мајка у Ши-
[illegible], па га је позвала
[illegible] види.

[illegible] напоменем, да међу
[illegible] Мушицки неком ве-
[illegible] ћепат тај носи датум
[illegible] ским језиком.

[illegible] ваиста леп дар, што
[illegible] тома учинио нашем уче-
[illegible] му на томе дару за-
[illegible] да ова писма још ко
[illegible] о томе: да ли да се

смирити. — Не мислим о тому, покој дам свакому; — По вољи живим, по вољи гудим — попијем винце, веселим сердце. Друга песма је „Надежди“ и почиње овако:

Шта би било овог света без надежде живити?
Гди је лашње срећу губит, негол срећу добити; и т д.

Најпосле трећа је песма „к Љубави,“ и почиње овако:

Пуста љубав шта учини?
По мом сердцу шта почини?
Сву тишину изгна, прогна,
И веселост моју попра до дна.

Нећу се преварити, мислим, ако искажем, да су ове песме у своје време биле много омиљене, и да су их у друштвима, и при забавама много певали. За прву песму ја се сам сећам, да је у моме детињству много певана у Св. Андреји. Вредно је, да напоменем, да Витковића Мађари уврштују међу своје класичне писце. Рођен далеко од центра српског живља, Витковић није владао српским језиком колико се иште од српскога књижевника; па за то Вук у једном писму своме на Мушицкога и каже, „да онаковоме списатељу (као што је Витковић) треба фиргаз, доклегоћ не научи склањати имена, и спрезати глаголе, и по српскоме синтаксису састављати разговоре.“ Ето у томе треба тражити узрока, што Витковићеве српске песме немају оне красоте, које су Мађари нашли у његовим песмама мађарским. Не налазим да би било разлога, да се ова Витковићева писма печатају, довољно је, да се уврсте у збирку рукописа нашега ученог друштва.

Осим писама, о којима сам до сада говорио, у овој су групи хартија још и ова писма:

Два писма у оригиналу, писана руком Мушицког проти Емануилу Прици. Прво је од 23 Декем. 1827. писано у Шишатовцу. Мушицки потписује се као архимандрит и новоизбрани епископ. Друго је писано у Карлштату 24 Јула 1828, и ту је Мушицки потписан као епископ. Ни једно писмо нема јаче књижевне вредности; али ако се друга писма буду штампала, могу се и ова штампати. Свакојако заслужују, да се у архиви српскога ученог друштва чувају.

Писмо, које је Беницки — био је, мислим, секретар Стратимировићев — на немачком језику писао Мушицком 30. Марта 1828. Из тог писма увиђа се, да је посвећење Мушицкога за епископа запело у Бечу тиме, што отуд „Confirmations-Diplom" т. ј. потврда царева није дошла. Беницки јавља Мушицком, да ни о Васкрсу неће се моћи извршити церемонија посвећења већ и за то, што епископ Путник неће долазити у Карловце; јер му се мајка у Шиманду — село код Арада — разболела, па га је позвала к себи, да га још једном за живота види.

Најпосле на овом месту треба да напоменем, да међу писмима има и концепат писма, које је Мушицки неком великом господину у Русију писао. Концепат тај носи датум 3. Фебруара 1803., а писан је руским језиком.

Из дојакошњег увиђа се, да је заиста леп дар, што га је г. Д-р Мушицки с овим писмима учинио нашем ученоме друштву; и да заслужује, да му на томе дару захвали друштво. Не би било сувишно да ова писма још ко прегледа, те да даде своје мишљење о томе: да ли да се и како печатају?

На овоме месту треба да се спомену још и ова писма, која се налазе у другој групи хартија, за која се не каже, да се дају друштву на поклон; и то:

1. Писмо, које је у Бечу 16/27 Јуна 1795. писао Андреј Разумовски — мислим ондашњи руски посланик код бечког двора — архимандриту Рајићу; који се тада бављаше у Москви, као што се види из својеручног записа Рајићевог на истоме писму. Разумовски јавља Рајићу, да је примио његово писмо од 15. Априла заједно „съ другимъ вашимъ благодарителнымъ къ Ея Императорскому Величеству“ обећавајући, да ће га послати у Петерсбург. Разумовски честита Рајићу „подарак“, што га је његовим посредством Рајић од царице руске добио. Какав је то био подарак, што га је Рајић добио, не види се из писма. Мислим, да неће бити сувишно, да се и ово писмо печата.

2. Писмо, које је Српска Матица посредством свог манипуланта Николе Стојадиновића под 19. Јанв. 1830. у Пешти писала Мушицком; молећи га, колико се из писма даде увидети, да јој допусти печатати његова „стіхотворенія.“ Писмо је написано црквено-словенским језиком; не налазим да има неког јачег значења, те да би га требало печатати, и довољно је, да се остави међу остале рукописе у архиву ученог друштва. Најпосле

3. Треба да се на овом месту спомене извод из писма Д. Фрушића, писаног у Тријесту 2. Февруара 1821. Извод је, рекао бих, написан руком Мушицкога. Ево тог извода: „Наш велики пријатељ и благодјетељ г. Соларић преставно се на дан нашега Богојавленија. Боловао је од суве болести више од 4 месеца не дигавши се са постеље. Крајња га је нужда морила до саме глади. Све га је оставило живо, што је наше било! А од Енглеза Лорда Гилфорда помоћи примати у штерлингама одбацивао је под изговором,

да код својије у нужди неће пропасти. А пред саму смрт кад је амо преко мене писао, молећи за 200 fl. сребра у зајам да добије, није ни добра одговора дочекао. Да није мене било, мога пријатеља Косте Радосављевића, касира Ризнићева, и Максима Ножинића, лајтнанта ликанске регименте, који смо му месечно 20 fl. има веће 7 месеци шиљали, и последњи пут на два дана пред смрт његову 100 fl. изручити дали, заиста би управо рећи од глади умрети имао.“ Ја сам исписао цео овај извод од речи до речи, нека се чита, и нека се сачува спомен, колико су наши људи онда били немарни према својим књижевницима, а уједно да се сачувају од заборава светла имена оних родољуба, што су Соларића у његовој невољи помагали.

Осим ових има још неких писама у другој групи хартија, но о њима ће бити реч на другом месту.

II

Међу рукописима у списку налази се на првоме месту 1-во састав под насловом „восточныя церкве отвѣтъ“. Састав је писан, као што се на завоју каже, руком архимандрита Рајића у 1776. год. Рукопис је читак, има 115 стр. Повод томе саставу беше то, што је неки „Пречасни господин Атанасије Димитријевић Секеруш, из православне прешао „къ западнѣй церкви“, па је издао неку исповест, на коју Рајић одговара. Састав је по томе карактера црквено-полемичног; и судећи по многим цитатима из св. писма и св. отаца, може за надлежне да има јаче вредности. Свакојако тај рукопис не би био на одмет архиви од рукописа нашег ученога друштва; па сам мишљења, да се откупи.

[illegible] се да се под бр. 1 на-
[illegible] архимандрита Рајића. Но
[illegible]

[illegible] и митрополита
[illegible] се наводи један ру-
[illegible] „меноарима.“ Руко-
[illegible] довољно читак; на гдекојим
[illegible] некад је био у књигу са-
[illegible] лидани, па можда и гдекојн
[illegible] другог листа стоји напи-
[illegible] ч(етвртим) патри-
[illegible] сљедњој аудијенцији
[illegible] ноје“ а над тим стоји
[illegible] 5-го числа дан Недјели.“
[illegible] „Краљица похва-
[illegible] митрополитом наши ми-
[illegible] страни првог листа, и на дру-
[illegible] Б[illegible] свјана нашу ползу
[illegible] и митрополита
[illegible] народу из Будима
[illegible] без толмача бесједу-
[illegible] и императори и рев-
[illegible] тија православно-
[illegible] цркви, и зашчишча-
[illegible] Самовидец Пар-
[illegible] је писао прва два листа.
[illegible] то се у рукопису прича, на-
[illegible] страни трећег листа. На врху
[illegible] Јунија 21“ и овако се
[illegible] купно имал јесм вход
[illegible] и по неколико дни пој-
[illegible] до Букурешћа уг ро-
[illegible] позиваније игемона Кон-

стантина Маврокордата, иже мње послал во Вјенње на вексел 20 дукати“ и т. д. По овоме, и по даљој садржини рукописа овог судећи изгледа, да се у том рукопису налази „дневник“, у ком је неки путник бележио, шта му се на путу догађало, јер н. п. на стр. 6. прича, како су га с његовим неким сапутником Георгијем оковали, натраг вратили, и наредили, да га прате „по 8 солдата и један официр од града до града т. ј. од Мехадији до Темишвара, до Сегедина, до Будима, до Ђура, и до Вјени самија, откуду же в зол час јеси и појахал.“ Из даљег причања види се, да је писац 13 месеци био у затвору, а кад су га пустили, дали су му 50 дуката; а његовом сапутнику и сострадалнику Георгију дали су 25 дуката. Тај Георгије у Београду се доцније потурчио, (лист 7).

Писац је морао много свашта претурити преко своје главе. Причајући о томе, како су их повратили из Мехадије, вели: „да су их татарски а не људски водили“, те од тога доба његова глава „всегда шјумит и њекогда и болит“, но он се теши тиме, што „слава Богу о всјех не јединожди то мње прилучисја, но њеколико крат.“ Још док беше мирјанин и то у првој Јустинијани или у Ориду, „њеколико ударенија по главје и по рамених од агарјан јесам примил того ради, что ја в' чамију их, прежде нашу бившују красну церков, јеси в' било ударил, илити клепал“ (лист 8); неколико пута био је ударен „жезлом по рамених“ у Хрватској близу манастира „Лепа Вина“; у Неапољу „заушенијe и из латинскија церкви изгнаније јесам терпјел, јако папу нарекал јеси „non e vero pastore“ и т. д. (лист 11.)

Писац је много путовао и по свету тумарао нешто по својој вољи, а нешто под морање. Једном је ухваћен у Ердељу и доведен пред генерала у Сибин, а отуд је пропутовао Банат, Срем, Славонију, Хрватску, Италију; био је осим Напоља још у Риму, Флоренцији, Млецима; и најпосле доспе у Задар, где га затворише „наваждениј ем архиепископа задарскаго називајема Змајевића“, за ког још вели, да је облагао „покојнаго Хаци Стефана Љубибратића епископа далматинскаго“, ког су Млечићи држали четири године затворена у Верони, што су на њ сумњали, „да конреспондира с Москали“ (л. 12). За Љубибратића каже писац, да је „љубомудраго Дионисија и мене (писца) сподобил дијаконскаго чинав' Далмацији.“ Путујући много писац вели да је у Рисну „составил школу 30 учеников“ (л. 14). Пострижен је у манастиру „Саввинѣ, (л. 15). Писац је после био у Мостару, па у Сарајеву, где је уз митрополита Мелентија као ђакон служио на сам дан „рождества Христова“. Из Сарајева отишао је у Нови-Пазар, а отуд к Мојсеју пећскоме. Намера му беше, да из Далмације оде у Москву к цару Петру (л. 16), но немогаше то учинити, те из Новог Пазара дође у Београд, где га је к себи узео архиепископ и митрополит Мојсеј; с којим је дошао и у Карловце, где је 30. Јуна у цркви св. Петра и Павла „литургисал“; и где га је поставио исти Мојсеј за пресвитера, а Павла Ненадовића, каснијег митрополита, тада је зађаконио; Никола је тада постао епископ темишварски, Максим карансебешки, а Инокентије римнички. „Тогда бо Римница бјеше под Бјелградом“, (л. 17. 18). Писац је тад молио митрополита Мојсеја, да му допусти, да иде у Краљево с владиком Николом, те да буде при инсталацији епископа римничког Инокентија. Митрополит му то допусти, и писац

том приликом дође у Букурешт, ту се састане с патријархом јерусалимским Хрисантом, а после тромесечног бављења хтеде да се врати у Београд, но га у Букурешту снађе нова напаст. „Домнице или дшчере Константина Бранковића(1) принципа валахискаго“ позваше га, да чују његову проповед на влашком језику. Мужеви њихови побегли су били у Цариград, да туже султану тадашњег бега влашког, Николу Скерлета, Грка; који подозревајући на писца, даде га затворити у манастир св. Ђорђа; и би из затвора пуштен доцније, пошто га је митрополит Мојсеј од Скерлета писмено рекламовао. У Београд се вратио из Букурешта преко Брашове, Сибина и Рибника; а дошао је у Београд баш онда, кад је ту био сазван „всенародни собор“. На скоро умре митрополит Мојсеј; а на његово место би изабран Викентије Јовановић, „не без распри“ као што писац (л. 21) примећава. С Викентијем ишао је писац најпре у Беч, па после „чрез Прагу бохемску до Каролспот (Карлсбад, Карлове вари) или Теплице Каролове“, па причајући како у Карлсбаду треба пити први дан 5 филџана, други дан 10, трећи дан 15, а четврти 10; напомиње, да се у Карлсбаду задржао са митрополитом 3 месеца. Он је желео, да из Карлсбада оде у Саксонску „посјетити саксонскија академије и училишћа»; али му „возбранил покојни архијепископ Викентиј“. Вративши се у Беч — наставља писац: „јеси в храмје свјатаго первомученика Стефана и архидјакона малу бесједу сотворил о мирје, љубвје и седм вселенских соборов на латински јазик; того ради хотјели мја затворити

(1) Та се породица сад зове «Бранковани», а још пре сто и нешто више година, као што се види, звала се српским презименом Бранковић.

леже мошти св. Никодима, архиепископа српског у кивоту; близу Пећи пак јесте „красни манастир Дечански“ с моштима св. краља Стефана у ковчегу. „В Средцје булгарском или Софији“ леже у кивоту мошти краља Милутина, оца краља Дечанског; а у Студеници леже у кивоту мошти св. Стефана првовенчаног, (л. 34—36). Напоменувши писац, како је сазидан Хилендар, и како је Немања, одрекавши се престола предао га своме сину Стефану, говори о патњама, што их Хришћани трпе од Турака, па напомиње о томе и неке примере, које је запамтио из свога детињства. Прича даље о победи Петра Великог над шведским краљем Карлом; о рату, који се изметнуо између Руса и Турака, о рату између Аустрије и Пруске; којом приликом напомиње, да су Пруси два пута долазили на Праг „идјеже и свјатаја Људмила сербскаго краља дшчер почивајет“; и да је у рату између Аустрије и Пруске, у који су се и друге државе биле умешале, као што је тако говорено „в' настојашче љето 1757“ сто тисућа људи изгинуло Аустријанаца, Пруса, Москова и других „национов“. (л. 37—45). Једном речју, писац напомиње све тадање знатније догађаје, и оцењује их са свога гледишта као духовник цркве источно-православне. Тако он вели, да је Бог као негда Нинову „сице и ниње Лизбону славни град в Португалији потопил и разорил, что там гонили нашу вјеру, и мучили наши православни“ (л. 54), а тај „трусипотопленије“ догодило се „1755 1. Нојемврија пред полден». У прилог своме тврђењу прича даље, како су пре неколико година хтели да подигну у православној цркви у Будиму „олтар римски“ па „божијим гњевом барут опалилсја под градом“, што је причинило такво „трјасеније“ да су људи из града далеко бегали „страха

[illegible]

[illegible] д
[illegible] ос-
[illegible] сеја
[illegible] атински,
[illegible] ла, која
[illegible] о серб-
[illegible] ино-

сенијем патријархом.... глаголемое". Та је забелешка написана 6. Априла 1746; али се у рукопису само слово не налази. Сама забелешка можда је и написана руком патријарховом, као што може да је његовом руком написан и одговор царичин, који се налази на првој страни листа 3. Али да остала садржина рукописа није писана патријархом Арсенијем, сведочи најбоље сама садржина; јер Арсеније је као патријарх прешао у Аустрију још за време рата аустријско-турског (1737—1739); а писац као што сам почиње своје казивање у Јуну 1749 прима од Константина Маврокордата 20 дуката, да иде у Влашку; па се он и кренуо на пут, дошао до Мехадије; али га с пута враћају и то „в оковах"; што се патријарху Арсенију није могло догодити. Судећи по ономе, што је написано на крају прве стране другог листа, писац је овога рукописа Партеније; који говорећи о митрополиту Павлу Ненадовићу, вели да је он за цркву „пастира не најемник" и себе зове „самовидец"..

Но ма ко био писац овог рукописа; налазим, да је вредно, да се рукопис за Учено Друштво откупи. Требало би, да још неко прегледа, те да се види, да ли заслужује, да се печата; па у тој цели могао би се умолити одбор за неговање језика, да рукопис прегледа и оцени.

3. Рајићев рукопис „Историја српског катихисма" трећи је рукопис на реду.

Уз овај рукопис има забелешка Др. Мушицког, из које се види, да је он тај рукопис нашао међу хартијама пок. владике Мушицког; и да се дупликат овог рукописа налази код нашег Ученог Друштва, па да би оба рукописа требало упоредити.

Рукопис је овај једно на друго добро сачуван; има 29 листова целога табака. Листови су уздуж на пола

превијени; и само је једна половина исписана. Последњи лист није исписан с обе стране; мало је издеран; али и осим њега има листова, који су у неколико повређени.

Рукопис у уводу бави се питањима, која се тичу поглавито цркве. Тако у глави А говори се „О том, јако нужно јест всјакому человјеку истиноје Богопознаније, и достодолжноје прославленије“, даље се говори „О символах христијанскија церкве“, „О катихисмје всеја православнија восточнија церкве“ „О катихисмје славенских народа восточнаго исповједанија“ и после под §. 1. „О катихисмје сербскаго народа в Туркији“, под §. 2 „О сербском катихисмје в странах цесарских“, под 3 „Начало катихисма народнаго“ и „Закљученије“.

Остављајући на страну оно, што се у рукопису говори о потреби Богопознања, о символу хришћанске цркве, о катихисму целе православне цркве, вредно је, да се овде напомене, да Рајић, говорећи о катихисму словенских народа вели (л. 6.), да је у Русији „катихисм бољши“ написао „славни кијевски архиепископ Петр Могила књажескаго покољенија од књазеј молдавских. Неки веле, да је тај катихисм Могила написао грчким и латинским језиком; а други веле, да га је написао најпре словенским језиком, па да га је неки Панајот превео на грчки. Тај катихисм био је „од вселенских патријархов потвержден и воспријат за православноје исповједаније всеја восточнија церкве“, а био је преведен и на латински, и на немачки језик. Рајић спомиње још нека дела, која долазе међу катихисме. Са § 2, у ком се говори „о сербском катихисмје в странах цесарских“ започиње прави предмет рукописа.

Због тога, што налазим, да је сва даља садржина овог рукописа важна како за историју образованости народа; тако и са других погледа, ја нећу пространо да исписујем сва значајна места из овога рукописа; и само, да би се важност рукописа боље могла оценити, налазим за нужно, да гдешто из њега испишем.

Напоменувши, како је патријарх Арсеније III прешао са многим народом у цесарске државе, Рајић вели, да су се патријарх Арсеније; и митрополит Исајија Ђаковић (Дијаковић) поглавито старали, да задобију за цркву и народ разне привилегије; па за то да подњима, а ни под митрополитом Викентијем Поповићем Немим није било ни помена о школама и о катихисму. После Викентија изабран је за питрополита Мојсеј Петровић. Но и в того времени архиепископствованија не видим да би катихисм имјел таков успјех: пиже бо могл. Зане јешче во народје находилсја крушковије дски служашчија в мјесто книг обученија ради малаго и слабаго чтенија. Кому Бог и јестество даровало доброје памјатствованије, тај из оних дасок на изуст изучив уроки и в памјати содержал, и толико знал, колико в памјати затвердил. Подобње и церковних книг печатаних не било, но точију рукописни, и то весма ретки. Гдје убо в таковој скудости можно било искати мјеста катихисму! (л. 9). Та књижевна сиротиња, та оскудица у књигама, а наравно и у људима, навела је митрополита Мојсеја, „еже воспросити из Русији учитеља, и принести и Буквари, и прочија потребнија книги, да би тјем образом дески помјанутија истребив Буквари дјетем в руки подал, и правилному чтенију јуност обучал“. Ето, како су

српски свештеници научили читати црквен екњиге на руски начин; ето на који је начин постала у нас књижевност „славеносербска“! Ондашња генерација урачунала је у заслугу митрополиту Мојсеју, што је из Русије набавио учитеље и књиге. Радић зове митрополита „архипастир добри“ и за намишљај да доведе учитеље из Русије, каже Рајић: „благо в себје усовјетовал“. Царица Ана, по причању Рајићевом, одазвала се молби митрополита Мојсеја; послала је Србима Великоруса Максима Суворова, који дошав међу Србе донео је собом „великоје число Буквареј и граматик“; и од тих буквара, и Рајић је као осмогодишње дете добио један; „и тогда доски упразнишасја уже и престаша; и аз убо видјех их, но из них аза не познах“. То је морало бити 1734. или 1735. г., јер Рајић је рођен Новембра 1726. Заиста је чудновата судбина нашег народа! Таблицама од крушковог дрвета почесмо нашу новију образованост; топовима од трешњевине почесмо борбу за слободу! И Бог је благословио наше труде; ми успесмо створити и српску књижевност, и извојевати нашу слободу!

Уз Максима Суворова дошло је још неколико Руса; и „с великим успјехом начали обучатисја дјети чтењу“. Одраслију децу, која су већ знала читати, Максим поче обучавати словенској граматици, „по којеј начала сербскаја јуност право читати по ударенијам, а право писати. Сије било начало карловачких сремских школ“.

Столица митрополитска беше у то доба у Београду, па осим Максима митрополит Мојсеј позвао је из Русије јеромонама Синесија Залуцког, који је у катедралној цркви београдској често проповедао. Па ни с тим се још није задовољио митрополит Мојсеј, него „изволил ешче потрудити сја, да би и церковноје славословије

чинно, устројенно, благољепно текло. На таковоје дјело привел из Свјатија Гори јеромонаха Анатомија искуснаго псалма. И устроив в Бјелградје греческују школу, из нејаже по времени взимал доброгласнија јуноши, ихже они псалт по греческој псалмодији обучил пјети числом довољних, чим изрјадно увесељаше церков. И тако греческому пјенију распространившу сја, по всјуду преста сербскоје пјеније со всјем, јако једва гдје и слишати сја тому днес". Ето жалоснога почетка нашој образованости! У школу се уводе руски букварп, и српска деца уче се да читају по „ударенијам" и „право писати"; а из цркве нестаје „сербскоје пјеније". И кад су Срби научили да читају „по ударенијам" и „право писати", требало им је читаво по века борбе књижевне, да се од таквог читања и писања одуче! Не би ли било од веће користи за народну образованост, да су даске од крушке још десет и двадесет година дуже остале у српским школама, али да су доцније српска деца из српских буквара учила српски читати „без ударенија" и „право писати" српски, а не руски!!

Рајић говорећи о митрополиту Мојсеју Петровићу, вели да је он прекројио и свештеничко одело; и по томе кроју клир и монашки чин и данас се одева. До тада пак свештеници носили су браду и бркове тако големе: „јако једва слишати сја гласу глагољушчим им", а на глави „имјели су многи власи до појаса долги, и аки плашчем тјеми покривали сја вјетри развјевајемими". Због тих реформа „назвали добраго сего пастира унијатом, и унију в церков кводјашчим", ма да су се реформе тицале само одела свештеничког, и ма да нису ни најмање утицале те реформе на науку православне цркве.

По смрти Мојсеја Петровића би изабран за митрополита Викентије Јовановић, назван разроки. Он је наставио рад свога претходника; заведенија од Мојсеја науки не точију не умалил, но паче приумножил, и все благочинније введенноје приљежно сохрањал". Пошто се Суворов повратио у Русију, оставивши иза себе добрих ученика, који су граматику изучили, Викентије позове из Русије учитеље, који ће ученике обучавати латинскоме језику. Том је приликом, као што Рајић вели дошао „Мануил Козачински с четири јешче товаришчи својими, вси же малоросијанци". Ученици су много успевали у латинском језику; они дођоше и до саме реторике; те тако им се отворише врата и к самој филозофији. Манојло био је професор, „и всјех школ префектом".

Умре „благодјејатељ наук" Викентије; а између Аустрије и Турске заметне се рат 1737. године, који се несрећно по Аустрију сврши губитком Србије и Београда у 1739. То беху узроци, што „добро устројени Парнас разсипасја". По смрти митрополитовој не беше никога, да учитељима из Русије даје угођену награду. Због тога они дођоше до крајње нужде тако, да „почти дневнија лишахусја пишчи". У то време, и док је још трајао рат, патријарх Арсеније IV. Шакабент „с народом потшчалсја изити в кесарскују страну, и к Бјелграду достигл с сродники својими, и малим числом од народа". Но ни ту не могаше остати; јер „Бјелграду Турком предану бившу в Срем пренести сја долженствовал; и в Карловције в резиденцији старој водворилсја, а може и престол архиепископски пренесен. И тако архиепископија сербскаја белградскаја

и днес в помјанутом Карловцје пребивајет". (л. 11.).

„Вдовствујушчи архиепископски престол по царском благоволенју Его Блаженство Патријарх Арсениј чрез царскују милостивјејшују конфирмацију воспријат, и титло архиепископа. По дозволенију же царскому и патријарскују титлу придержаше до смерти". Учитељи Руси надаху се, да ће сад престати њихове невоље. и да ће доћи до својих заслужених новаца; али се у томе преваришe. Патријарх их отпусти, а училишта затворе се. Патријарх је тако урадио по савету своје околине; а то су били „придворни патријаршески духовнаго чина, совершени убо возрастом мужи, но крајњи невјежди, једва и читати умејејушчи". Руси се после обрате руском посланству у Бечу, па посредовањем истог посланства патријарх Арсеније доби заповест, да изда плату Русима, и да им даде и путни трошак до Кијева. Осим двојице, који осташе у Кесарији, остали се врате у Русију, а по њиховом одласку „все заведенноје од двојих архиепископов, Мојсеја и Викентија ученије погребено в Карловцје остало". Осташе само мале (тривијалне) школе, где се учила словенска граматика (л. 12.).

После патријарха Арсенија IV. изабран би на сабору карловачком за митрополита епископ арадски Исаија Антоновић; и пошто овај на скоро умре у Бечу, (1) би опет сазван народни сабор, на ком „абије вси согласишасја на Павла Ненадовића" најпре карлштадског, а после арадског епископа (л. 13). Ненадовић

(1) Отишао је у Беч, да захвали цару; па ту и умре; и тело му би пренето у Будим, откуд је био и родом.

је већ при избору Антоновићевом имао уза се велики број саборских чланова; јер народ Антоновића није волео, бојећи се, „јако склонен ко унији и шокац јест“, почем због слабог здравља свог није могао да пости, него је јео месо; а Ненадовић „зелијем кормљашесја.“

Избор Павла Ненадовића за митрополита имао је најповољнијих последица за просвету српског народа. Ненадовић долази у ред најодличнијих родољуба. Затекавши многе дугове, које је починио патријарх Арсеније IV, он се побринуо. те је дугове исплатио. Отишавши у Беч да захвали на митрополитству, би од царице Марије Терезије одлично примљен; а вративши се у Карловце, настане, да се поново отворе више школе. У том га је помагао Несторовић, професор; који је после постао сенатор будимски. Он је ради подизања школа скупљао од народа и клира новчане прилоге, од којих је после његове смрти остало у школском фонду 31.000 fl. Под њим је назидана карловачка катедрална црква; из основа подигнут је манастир Гргетег; и обновљен је манастир Раковац.

Но нека је доста ово: да се види важност овог рукописа. Ја мислим да се тај рукопис откупи и да се печата.

4. „Родофиков (sic) у Београду јавни живот“.

Под овим насловом спомиње се у списку рукопис четврти.

Овај рукопис има 30 листова у четвртини. Доста је добро сачуван. На првом листу је наслов, који потпунце овако гласи:

„Родофиков у Београду јавни живот
„Сербов смертни отров
„Природна герчка друга злоба

„Нечајано сербско страданије
„Нови план, стари непријатељ.“
„У љету 1809-му“.

а извод из садржине целога рукописа налази се у наслову, исписаном на листу петом. Тај наслов овако гласи:

„Описаније грчкога плана у љету тисјашчу осам сто деветому у Сербији против Сербије дјејствованог исподмукла у Београду од Грка“.

Писац узима за основицу својим разлагањима, да су Грци били свагда непријатељи Србима; па тако да су били и у време о ком је у рукопису говор. „Герци — вели писац — који су се находили у цесарији, Турцима су пријатељствовали, и на Сербе первi су били Турцима шпијони. Герци, који су били с Турцима, ако нису горе, воіевали су на Србе као и Турци. Герци пак, који су се находили међу Србима у Србији, они су највећу Србима чинили пакост, који су чрез Герке цесарске и турске Турцима на знање сербска обстојатељства давали, желећи чрез то Турке окуражити на Србе, које се и чрез саме Турке разпавало кромје други људи и пријатеља, и фатања њи ови шпионски писања“ (л. 5). Одмах у почетку своје приче писац вели: „Између свију Герка, који у овоме делу (противу Срба) первенствују, које су Сербі узнали за своје непријатеље, примјечанија јест достојин Леонтије, београдски владика. Герк сушчи“. „Серби фатали писма његова собственна шпионска, с којима је Турцима шпионио и сербске им доказивао слабости.

Пошто је писац напоменуо долазак Родофиников у Србију, и како га је Леонтије окренуо против Срба, писац вели „Генерал (т. ј. Родофиник) њему — Леонтију — све верује, и после тога сердит у Росију и фелдмаршалу пише и описује, курире шаље, и прима, Сербима ништа не јавља, нити они знаду, што генерал ради, само виду да не могу оно да добију, што им јест росеиски двор објешчао на њиово прошеније у помоћ дати“ (л. 6). За тим излаже писац „план, кога су Родофиков и владика направили, и Герцима у Цариграду сообшчили“, а тај план у том је требао да буде и био је по мишљењу писца; да с једне стране подижу Турке на Србе, а ове да дражe на Турке обећавајући им руску помоћ, и старајући се, да им ова не дође, или да дође у малом броју, па да се брзо врати, те тако да произведу рат између Турака и Срба; како би свакоика турска војска на Србију ударила, и Србе потукла. „Међу тим кварићемо им у земљи послове унутра у свачему. Људе стране, који јесу од какве ползе, радићемо да истерамо, или на своју страну премамимо, или ш нима какву у народу смутњу правићемо, други да не долазу, сметаћемо; новце, и ћебеане, и оружије да не долази сметаћемо, или верло по мало, времеће мо разтезати, поглаваре ћемо са новцима међу собом разделити, и завадити“; и т. д. (л. 7). Цел пак, ради које је све ово требало да се уради, та је: да Турци истина покоре Србију, али да не остану у њој као пређе господари, него пошто би Турци морали рају и сиротињу оставити на миру, старешине све „од најмањега буљугбаше до највећега поглавара“ посећи; онда кад се то све сврши, Турци требало је да позову

Грке, и њима Србију као своју земљу да предаду, да Грци њом владају на подобије Молдавије. Па почем ће се успех над Србима задобити поглавито трудом Родофиника и Леонтија, то „за награжденије Родофиник да буде први у Србији бег, а Леонтије да постане митрополит и ексарк“; а кад се упразни патријаршка столица у Цариграду, да постане патријарх, ако буде имао воље (лист 9).

Писац у даљем причању наводи, да је 1808 године дошао из Цариграда у Београд неки владика Грк са својим секретаром, Николом, као нека депутација, коју султан шаље Карађорђу и савету, и пошто је с Леонтијем и Родофиником утврдио даљи план за радњу, он се вратио у Цариград, а секретар му Никола остао у Београду. Доцније је, по казивању пишчевом, долазила у Србију, и то у Крајину још једна депутација из Цариграда, у којој су били Реиз-ефендија, видински владика и Сучо бег од Молдавске. С том депутацијом по пристанку Карађорђевом, договорио се Родофиник, владика Леотије, онај цариградјанин Никола и Карађорђев секретар, као српска депутација (л. 10). Том приликом, вели писац, „по довољном разговору Родофиник, и владика, и Никола од цариградске господе ради трошка новце довољне приме и у Београд врате се.

Нека је ово довољно да се види садржина рукописа.

Рукопис је овај писан 1810. То се види из самог рукописа, који се овако завршује: „Ово је план у љету 1808-м у највећој тајности сочињен, у љету 1809-м са најгором злобом рађен; а у љету 1810-м без пристрастија и хатара герчкога описан“.

Добро ће бити, да се рукопис даде још коме на преглед. Ма да не држим, да овај рукопис има какве јаче

вредности, ипак као причање човека очевидца, и као рукопис из оних времена заслужује, да се боље проучи; па за то и треба да се печата. Овако мислим тим пре, што ово причање није посве без историјске основе. Зна се, да је заиста видински митрополит писао београдском владици Леонтију, да се састану ради договора о општој ствари; а зна се и то, да је овај састанак био у селу Голубињу, близу Пореча. На том састанку био је и Родофиник преобучен као Србин. А да је и у круговима више дипломације било спомена о томе, да се Србија доведе према Порти у онакав однос, у каквом је стајала Влашка и Молдавска, увиђа се из разговора, што га је имао ондашњи француски посланик у Цариграду, генерал Севастијани са кнезом Куркином, тадањим руским послаником у Бечу; при ком је разговору Севастијани изреком напоменуо, да се за господара Србије постави фанариот Суцо. (Војени Сборник за 1864. Бр. 5, стр. 28).

Рукопис завршује се дугачком песмом, у којој има 36 строфа, која се песма почиње овако:

„О, Францијо, земљо славна
Богом јеси изабрана,
Бонапартом прослављена,
Александром разорена“.

а песма је написана 1815. год. Не налазим, да та песма има какве год литерарне вредности већ ако не само и једино као књижевни производ из ондашњих времена; по коме се може да види, како су према ондашњим догађајима бар неки Срби били расположени.

Вредно је да напоменем, да се међу рукописима Лазара Арсенијевића — Бата Лаке — налази препис овог рукописа о Родофинику. Рукопис је некада припадао г. Ђорђу Петровићу, пензионованоме председнику касационог

суда. У овоме препису нема међу тим оне песме о Француској. Можда ће се наћи осим овога још гдегод какав препис овога рукописа, који је по свој прилици био познат главнијим људма нашега народа у првој четвртини нашега века.

5. 6. Под овим бројевима налазе се два листића, у којима су белешке, и то у листићу под бр. 5. писане руком Рајићевом о његовом путовању у Русију, Св. Гору и т. д., а у листићу под бр. 6. белешке су, писане — као што је г. Витковић у списку рукописа прибележно — од владике Мушицког о појединим моментима из живота Рајићева. Из првог листића види се, да је Рајић два пута био у Русији. Први пут од 1753. до 1756.; пробавивши то време поглавито у Кијеву. Враћајући се кући свратио је у Арад „посѣтив ту благодјетеља“, после дође и у Н. Сад, но ту, као што вели „мало пребих и от видика обезчешћен“. Одмах у 1757. по други пут отпутовао је у Русију, но се ту само мало задржао, јер је већ Окт. 3. 1757. био у Јашу, путујући за Цариград. Из истог листића увиђа се не само којим је путем Рајић ишао, но и датуми, кад се, где и колико задржавао. — У белешци Мушицког налазе се поједини податци за животопис Рајићев. По тим белешкама Рајић је рођен 11. Нов. 1726.; постриженје 12. Маја 1772., дакле као зрео човек. Он је већ 26. Маја исте године постао игуман, а 3. Јуна исте године произведен је за архимандрита. Та наглост, којом је добио степен архимандритства, беше његова несрећа. Тада је достојанство архимандрита давано по решењу синодалном, или бар по договору митрополита са владикама; а при наименовању Рајићевом као да тог договора није било; и за то видимо, да већ Јуна 6., дакле на три дана по производству Рајићевом за архимандрита, тадањи митрополит, „Јоан Георгијевић“ даје проте-

стацију, а у следству те протестације од Рајића одузима се администрација манастира Ковиља, па му одузеше и сам крст архимандритски, а калуђере на њега напустише, да га кињо и бешчасте. Из Рајићевог рукописа „историја катихисма“ може да се у неколико види узрок, за што је митрополит тако киван био на Рајића, и за што га је гонио. Оба листића заслужују да се печатају.

Под бр. 7. био је меморандум кнеза Михаила; но ја га међу Рукописима не нађох.

Под бр. 8. 9. 10. 11. и 12. списка, налазе се рукописи полемичког садржаја. Ти се рукописи односе на догађаје, који су се збили у 1842. год.

Тако под бр. 8. рукопис носи наслов; „Обрана владе књаза Михаила Обреновића, од министра Стефана Радичевића“. Писан је у Земуну 5. Септ. 1842. руком, рекао бих, самога Радичевића. Под бр. 9. рукопис садржи „Обрану министра Стевана Радичевића, Цветка Рајевића и Ђорђа Протића, од г. 1842. против оптужбе Вучићеваца“, а писан је 16. Дек. 1842. у Н. Саду; држим опет руком самога Радичевића. Под бр. 10. и 11. налазе се копије од два приватна писма, од којих је једно Стојан Симић у Београду 23. Дек. 1845. писао Ђорђу Протићу, а друго, које је исти Протић у Баји на Сретеније 1846. писао Симићу, као одговор на његово напред поменуто писмо. Оба се писма тичу такође догађаја свршених у Србији 1843. и 1844. год. Најпосле у рукопису под бр. 12. говори се о тако званој бугарској буни, која се појавила 1841. о Ускрсу.

Рукописи под 8. и 9. ја мислим да су били намењени да се путем ондашњих новина или иначе штампом обзнане; и биће по свој прилици печатани. Па ипак, почем како та два рукописа, тако и остали под бр. 10, 11. и 12. садрже

у себи по гдешто, што може да осветли ондашње догађаје; неће бити од штете да се печатају. Нека је овде примера ради наведено, да се у рукопису под бр. 9. између осталога наводи, да је при ступању Радичевићевом у попечитељство просвете у год. 1840. било само 84 општинске школе и 1800 ученика. а за његова попечитељства нарастао је број школа на 132; и у овима је било 3200 ученика. За рукопис под бр. 11. треба да напоменем, да га је писао човек, који је у дотичним догађајима имао удела. па је због истих био и апшен. Судећи по рукопису рекао бих, да је састав тај написао нок. Коста Марковић; који је, ако се не варам, онда био секретар у неком министарству.

Под бр. 13, 14, 15. и 16. налазе се преписи и преводи разних докумената, који се тичу догађаја од 1842. и 1843. год. И преписи и преводи једновремени су по свој прилици са догађајима и оригиналима.

Тако под бр. 13. налази се немачки превод од протестације, коју су под 14. Јуна 1843. предали барону Ливену и Хафиз-паши они знатнији Срби, који су у следству догађаја 1847. г. из Србије избегли. На тој протестацији има потписано њих 16, међу овима Милета Радојковић, Вуле Глигоријевић, Анта Протић, Милутин Ђурђевић, Голуб Петровић, Тодор Хербез, Милош Богићевић, Матија Симић и т. д. Ја мислим, да је овај превод немачки печатан у неким немачким новинама.

Под бр. 14. налази се у немачком преводу кореспонденција између руског цара Николе и султана Абдул-Меџида, о догађајима српским од 1842. год. И ови преводи ја мислим да су били намењени, да се у неким немачким новинама наштампају; или су, што ће још пре бити истина, преписани из неких немачких новина.

Под бр. 15. налази се препис молбе, коју су избегли из Србије знатнији људи предали рускоме конзулу, да је он поднесе царско-рускоме комесару барону Ливену. На молби нема ни године, ни месеца, ни потписа. Као значајно из ове молбе напомињем, да је тада по гласу молбе било у Београду 280 трговаца, који су држали отворене дућане, и да је од ових само њих 25 припадало партији револуционарној; да је од 100 тадањих терзија само 12; од 60 папуџија само 6; од 20 ћурчија само 2; од 50 абаџија само 4; од 160 механџија само 20; од 12 качара само 1 „привржен садашњем правитељству" т. ј. влади, која је у 1843. у земљи постојала. За саму владу каже се у молби, да она „плаћа преко 90 тајних полицаја, који готово из куће у кућу иду и прислушкују, да когод што преко садашњег правитељства и не говори, а камо ли предузима. Пријатељ пријатељу на посјешченије отићи не сме, јербо одма као политични преступник затворен буде".

Под бр. 16. налази се на немачком језику превод „ноте" предате 20. Јуна 1843. грофу Неселроду и Рифат-паши. Јамачно је и овај превод због обзнане у новинама приуготовљен.

К овим рукописима треба придати рукописе који су означени са $^{13}/_{a}$ и $^{15}/_{a}$, а који се посебице у списку не помињу. Под бр. $^{13}/_{a}$ јесте копија представке, поднете грофу Неселроду. Поднели су је они исти, који су подносили и остале протестације. Нека се наведе овде један једини цитат из те представке: „Једно енергично слово г. барона Ливена да би јаче било од сви јевропски топова, можете отуда закључити, кад погледате, како је наша страна, која је укрепљена била совјестију своје законитости, укрепљена

високајшиим рјешенијама, која је цветала у сили и надежди, од истог г. барона из Цариграда доласка, како је велим једним словом његовим са све своје силе срушила се, и отишла камо је он рекао, — у чељусти цветајуће революције, и тамо сад тугује, пати".

„Ако су Срби у интересима својим различни, у оном религиозном страху према Руса сви су једнаки, нема јаког, сви падају".

Под 15/a налази се „копија прошенија от стране избегшег од последње у Србији буне људства, поднесеног царским комесарима за избор књаза српског одређенима, г. Барону Ливену, Ч. Хафиз-Паши, и г. генералному конзулу Вашченку". Молба је ова писана у Земуну 15. Јуна 1843. На молби су многи потписи виших и нижих чиновника разних струка, кметова, појединих свештеника и грађана. Ма да је протекло 40 година од времена тих догађаја, има још живих људи, који су у њима имали удела. Ја мислим, да би и ове рукописе ваљало штампати; јер сви поменути рукописи имају значења за историју ондашњих времена. Особито ако би се хтело, као што је време, да се приступи прикупљању историјске грађе за оновремене догађаје, требало би не само напред поменуте, но и све друге рукописе, што би се прикупили, и ако не сад, а оно онда печатати, кад се те врсте рукописа више прикупи, и кад се исти у ред доведу.

Под бр. 17. налази се оригинално писмо Кнеза Михаила од 5. Октобра 1842. ВБр. 134. писано у Земуну г. Давидовићу, коме Кнез даје разна упутства.

Под бр. 18. наводи се оригинално писмо Кнеза Милоша писано у Београду 15. Јанвара 1839. ПБр. 57. Стефану Стефановићу „нашему попечитељу просвјешченија

врховному надзиратељу карантина", који се тад бављаше у Милановцу. Писмо је писао по заповести кнежевој Радичевић. У писму Кнез Милош извештава „Тенку", како га у наслову зове, да је устав преведен и да је „по већој части онакови, какови смо ми посредством депутата Порти на одобрење поднели".

Под бр. 19. списка налази се препис писма, што га је кнез Михаило под 5. Марта 1841. у Крагујевцу писао кнезу Милошу као одговор на његова два писма. Препис је оверен, јер се на њему налази ова забелешка: „Да је ово писмо од рјечи до рјечи из оригинала преписано, свједочи у Земуну 14. Јулија 1844. Дан. Медаковић". Писмо је значајно. Ја ћу из њега да наведем само једно једино место, у коме кнез Михаило о уставу говори. „Устав је, каже кнез Михаило, стјена, која моје право на достоинство књажеско, које сте ви високопочитајеми родитељу у Србији основали, од свачијег нападенија брани; Устав је средство, којим је и мојој и свачијој у Србији власти граница одређена; и устав је темељ будућег нашег благостојанија. Он, што ми заповједи, дужан сам и по достоинству, и по заклетви мојој точно испуњавати".

Под бројем 20. налази се „протестација кнеза Михаила". Овај је акат на немачком језику, писан је у Земуну 26. Августа 1842. и то јамачно на српском језику под ВБр. 53.; и ово је превод с тог српског оригинала. Поднета је ова протестација аустријскоме консулу, да је достави своме двору. У протестацији напомињу се догађаји који су приморали кнеза Михаила да остави Србију.

К овим рукописима, које до сад напоменух, припадају и рукописи, које забележих бројевима $^{17}/_{а}$ и $^{17}/_{б}$, а који се у списку не налазе забележени.

Под $^{17}/_{a}$ налазе се белешке писане — по моме мишљењу — руком Радичевића. У белешкама говори се о влади кнеза Милоша; и белешке ове као да су примедбе на неки спис, или на неки документ.

Под $^{17}/_{б}$ налази се одломак писма Петронијевићевог од Марта 1841. Писан је тај одломак у Цариграду, и изгледа, као да га је Петронијевић својеручно потписао. Из самог одломка не може да се види, коме је писао писмо; само се дознаје то, да је одговор на нечије писмо. Овај одломак писма тиче се догађаја, који су се тада збивали и којих је крајња последица била буна против кнеза Михаила од 1842. год.

Сви ови рукописи треба да се печатају, као грађа за историју догађаја оних времена, кад су писани.

Под бр. 21. налази се рукопис под насловом „званично писмо Митрополита Стратимировића канцелару Ердеди". То је управо препис по свој прилици суврмен оригиналу; а писмо је писано 13 Јула 1815; и то латинским језиком. Као што се из увода у писмо ово види, угарска канцеларија, као највиша ондашња власт административна у Угарској, писала је Стратимировићу, да размисли, ко ће бити згодан да постане арадски владика, кад та дијецеза обудови, имајући на уму, да се за епископа арадског постави не Србин, но Роман.

Стратимировић у своме писму разлаже, да томе захтеву нема места. и наводи између осталог и оскудицу у личностима способним међу Власима; а и ту околност, да су за 60 последњих година све владике арадске осим Петра Петровића говориле влашки, а поменути Петровић и није по синодалном избору, ни по његовој вољи, но по заповести Цара Јосифа премештен са карлштатске дијецезе у арадску.

Ма да је питање ово о постављању Румуна за владике престало имати значења, од како је управа црквена над Румунима одвојена од црквене Управе српске, ипак не може се рећи, да то писмо није значајан документат. Писмо је местимице издерано; али у Карловцима у патријаршкој архиви јамачно ће се наћи концепат од тога писма. Да се више докумената ове врсте прикупи, знатно би се осветлило по неко питање, о коме данас нисмо на чисто; и многоме догађају сазнали би се узроци, које данас не познајемо. Ја мислим, да би и ово писмо требало печатати, било језиком, којим је писано, уз српски превод; било само у српском преводу.

Осим наведених рукописа, који се у списку наводе, има још неколико рукописа, који нису у списку споменути.

Међу те рукописе долази рукопис, који сам означио бр. 22. То је препис састава једног о судбини ћирилице за време владања Марије Терезије и цара Јосифа. Препис је од године 1794.; и по томе сувремен самоме оригиналу. Ма да о том предмету има већ и печатаних расправа, документат сам по себи не губи тиме од своје важности. Састав овај писан је латински.

Под бр. 23. налази се рукопис, „О десетку, који је народ српски римокатол. Свештен. давао, и јошт од части даје". Ово је, рекао бих, концепат састава, у ком се расветљава питање: каква права имају Срби у погледу давања десетка. Ма да састав није заокругљен, ипак има важности

Под бр. 24. налази се оригинални рукопис Дионисија, архимандрита бездинског, од $^{20}/_{21}$ Априла 1768 То је белешка о посети Цара Јосифа II у манастиру Бездину, и о разговору, што га је имао том приликом Цар с истим архимандритом. Овај рукопис припадао је архиви манастира Бездина, као што тврди забелешка на њему „Из акт

и. Бездина №80 1768". Из тог рукописа видимо, да је тада у Вездину било 15 калуђера. Тај архимандрит Дионисије био је родом из Београда. Он се с царем разговарао немачки; и кад га је цар упитао где је научио немачки, одговорио му је „мало у Белграду гдје сам се родио, и у Бечу мало". Из овог простог одговора Дионисијевог увиђа се, како је у половини прошлог века морало у Београду живети много Немаца, кад су српска деца могла да науче немачки говорити. Кад се уз ово узме на ум, што се напомиње у „рукопису Архијепископа Арсенија IV", да је у овом времену од прилике била грчка школа, јер се (на листу 29. рукописа) спомиње неки Герасим, или Григорије, епископ, који је био пређе учитељ грчки у Београлу; онда се даје замислити, да је у том времену Београд изгледао више туђ, но српски. Но да се вратимо нашем београђанину, архимандриту Дионисију. Он је био два пута у Бечу и то 1740; и 1742; а ишао је „са умершим бившим Епископом Темишварским, Георгијем Поповичъ, а тогда бившим Нишким". Вредно је још да напоменем, да се из овог рукописа увиђа, да су манастири били употребљавани као места, у којима су на затвор од државних власти осуђени калуђери издржавали казну; као што се у том времену тамо задржавао неки Пантелеимон, или Партеније (под оба имена спомиње се) за ког је Дионисије хтео да измоли цареву милост; а за ког цар рече „ja, aber ist gefährlich" те је и препоручио, да га добро чувају, да не побегне.

Под бр. 25 налази се одломак из писма Д. Фрушића; о ком је одломку већ говорено.

Под бр. 26 налазе се неке копије. Једна је копија писма, које је архимандрит Авакум Милаковић из Митровице, где је био у контумацу, Јанв. 29. 1768 писао неком

књазу, — по свој прилици тадањем руском посланику у Бечу, — молећи га, да му изради, да се што пре ослободи контумаца, како би могао доћи у Беч, да сврши посао, због којег је послан у Беч од Стефана Малог из Црне Горе. Друго је копија као неке објаве, коју је том архимандриту Авакуму издао Стефан Мали 22 Дек. 1767; да му служи за правдање у путовању. У тој објави Стефан Мали назива архимандрита Авакума својим послаником. На дну објаве у место потписа стоји „Пан, находјашчи сја в Черној Гори". Можда неће бити сувишно, да се обе ове копије печатају.

Под бр. 27. налази се писмо, које је у име Матице Српске њен манипулант Никола Стојановић 19. Јанв. 1830 писао владици Мушицком, а о ком је писму напред било говора.

Под бр. 28. налази се списак печатаних и рукописних дела, која су иза Мушицког остала. Ако се не варам, тај списак написао је руком пок. Дра. Јанка Шафарика по свој прилици за његовог стрица Павла Шафарика.

Под бр. 29. налази се белешка написана руком Митрополита Стратимировића 2. Авг. 1801 у Карловцима. У тој белешци каже, се, да је неки листић што се уз ту белешку налази, написан руком Мојсеја Рашковића „младаго онаго, похвалнаго, и ученаго Серблина, иже перви од Сербов отмљенаго књижества вјежество изрјадноју в Саксонији собраноју библиотекоју... својим Сербом огласи". На листићу самом налази се као неки распоред школских часова.

Под бр. 30. налази се списак разних рукописа већином Рајићевих; за које се каже, да су на чисто преписани, и спремљени за печатање. Прочитавши тај списак увиђа се, да се међу рукописима налазе и такви, које, ако би се пронашли, вредно би било набавити, прегледати, па према оцени откупити и печатати, па за то баш и треба да се тај списак печата.

Др. Н. Крстић.

ТРИ РУКОПИСНА ДОКУМЕНТА.

ПРИЛОЖИО РЕДОВНИ ЧЛАН, Н. ДУЧИЋ, АРХИМАНДРИТ.

Међу рукописним старинама у Народној библиотеци находи се под № 397 повеља (оригинал) на пергамену Стефана војводе молдавскога, писана 1487. г. у Сучави, старој молдавској пријестоници, којом утврђује Тоадеру Панси-ју куповину шестога дијела земље Тоадера сина Балоша у котару Петрештилору.

Поклонио је ве давно Народној библиотеци преко г. Чед. Мијатовића г. Панајот Балша, потомак молдавских Балшића, који су поријеклом од српских — из Зете. Није без вриједности за генеалогију првих ни без интереса за језик и књижевност.

У српској најновијој историчкој књижевности појавиле су се двије врло интересне расправе о Балшићима у опће, које су истекле из плоднога пера г. Чед. Мијатовића, и штампане прва у 49 друга у 66 „Гласнику српскога ученог друштва".

Учени писац, истражујући дуго, и проучивши пажљиво многе изворе, темељно је расправио о поријеклу, и расвијетлио историју знамените куће Балшића: српских у Зети; француских у Провансу; италијанских у Неапољској и румунских у Молдавији.

Тијем је и српска народна историја у добити, коју г. Мијатовић одавно својим разним историчким монографијама знатно помаже обрађивати.

Зна се, да су српски Балшићи од друге половине XIII в., па све до 1421 г. имали у Зети, у српској краљевини, позније царевини, врло значајну улогу.

По смрти цара Уроша они су независно владали Зетом, бранећи је јуначки, како од навале турске, тако и мљетачке, док је год било мушкараца у тој српској знаменитој кући; а то је, као што рекох, до 1421 г.

Зетски су Балшићи били у сродству: с Немањићима, Мрњавчевићима, Дејановићима, Хребељановићима, Кастриотићима, Мусакићима, Косачама, Црнојевићима и т. д. То је најбољи доказ њихове врсноће и угледа у српској држави.

А какву су улогу имали у читавом средњем вијеку провансалски Балшићи у Француској; неапољски у Италији; и румунски у Молдавији; расвијетлио је, колико се боље могло, г. Мијатовић у поменутој најновијој расправи.

Хрисовуља (пријепис) на хартији Јо Шербана Кантакузена Басарабе, војводе угровлашкога под № 385, којом утврђује милостињу српском манастиру Раваници (Врдник) у Фрушкој гори, писана је у Букурешту 1687 г.

Да је тај пријепис вјеран потврдио је на истој — својеручним потписом и печатом митрополит карловачки Вићентије Јовановић 1777. г.

Писан је словенски и румунски, и једно и друго ћирилицом. Гдје је на њему био печат, заокругљено је црнилом; а унутра написано: „м. златнаго вопна“.

Синђелија (оригинал) на хартији под № 386 митрополита ужичкога, ваљевскога и шабачког Герасима, дата 1827 год. попу Максиму Стакићу на поповство и поповину у соколској нахији. У њој је на врху црн печат с владичанским амблемом, а у наоколо име митрополитово. На дну његов потпис исплетен крупним грчким словима, као што се обично потписују грчки патријарси и архијереји. Мало ниже потпис: „Никифор епископ ужички 1835 г.“

Обје поклонио Народној библиотеци г. митрополит српски Михаило. (1)

I.

„Милостїю божїею мы Стефань воевода господарь земли молдавскои знаменито чиннымь и симь листомь нашимь въ семь кто на нь ухритъ. или его чтучи усышить ѡнь же прїиде предь нами и предь нашими боры великими и малими. слуга нашь Тоадерь симь Бълоше. по своюдоброю воли. никимь не понужень а не присилованъ. и продаль свое правою ѿ нинь ѿ своего пракаго и питомаго урика. Юдинь букатъ землю. ѿ хотара. Петрешилорь. шестую часть що би соби усадиль село по ниже потокь Корнилорь и пониже домь Лазаревь. Та продаль тое букатъ землю ѿ хотара. Петрешилорь. шестую часть. слузѣ нашему Тоадеру Тамси за .х. злати татарскихь. и уставше. слуга нашь Тоадерь Тамсѣ. и запаатиль усе и полна то ти више писаль и даль .х. злати татарскихь у руки слузѣ нашему Тоадеру сину Бълоше предь нами и предь нашими боари. Ино ми видѣше межи ними добрею воли и тое межь и полною запаату. а ми такождере и ѿ нась есми даали и потвердили слузѣ нашему Т(о)адеру Тамсѣ. то есть предреченое букатъ. земли. шестую часть ѿ хотара Петрешилорь. да есть ему ѿ нась урикь и съ въсемъ дохомъ му. и дѣте моего и унучатомь его и прѣунучатомь его и прѣшурѣтомь его и въ сему роду его кто са ему изберетъ наближиїи непорушено николиже на вѣки. А хо-

---

(1) Два су прва документа са скраћеницама, које су овдје растворене и попуњен текст. А оно, што је са скраћеницама на румунском језику у рабаничкој хрисовуљи, остало је овдје како је и у оригиналу.

тарь тои вукату земли. да есть ѡть всего хотара Петрешилорь шестую часть. а на то есть вѣра нашего господства вишеписаного ми. Стефана воеводи. и вѣрѣ превъзлюбленихь синовь господства ми Алеѯандра и Богдана Влада и вѣра бодрь нашихь вѣра пана Зеїарн. вѣра пана Нѣга. вѣра пана Думана. вѣра пана Гангура. вѣра пана Драгоша дворника. вѣра пана Хърмана. вѣра пана Дажбога. вѣра пана Худица. вѣра пана Іѡна и вѣра пана Шефула. прѣкалабо вехотинскїи. вѣра пана Андренка чортовского. вѣра пана Грозѝ прѣкалаба Ѡхенскогѡ. вѣра пана Іѡна секарѣ прѣкалаба новоградскаго. вѣра пана Налънъѡа. спътарѣ. вѣра пана Бодора вистїарника. вѣра пана Петрастанника. вѣра Андренка чашника. вѣра пана Єремїа постелника. вѣра пана Шандракомноа ✗ и вѣра у сихь бодрь нашихь молдавскихь великихь и малихь а по нашеи животѣ кто будеть господарь нашеи земли молдавскои ѿ дѣтеи наши. или ѿ нашего роду. или пакь будь кого богь изберетъ господаремь бити нашеи земли молдавскои тоть що би непорушиль нашего даанїе и потвержень . . . и що би ему утврьдиль и укрѣпиль за иже есми ему дали и потвердили за негову правую службу и за що собе купиль за свои правїи пинѣзи. а на бувшїе крѣпость и потвержденїе. тому въ сему книше писанному. велѣли есми нашему вѣрному пану Тъутуу. логофету писати и нашу печать привѣсити. к сему листу нашему ✗

Пи Іѡ въ Сучавѣ

ва то ✠ ѕ ц є ѥ (6995 = 1487)

мц марть .ѕ.

До овога је у пергамену узица од црвене свиле, на којој је висио печат, којега сада нема.

На полеѣини:

Ѹрн Делацѣфа коеко та ѣдн. Тода сиь Бѣло и се
дито хотарѹ Петоѣцило ашѣсе па.

II

Ѥлици милостики бикають, десатицѹ помилованн бѹдѹть и вси потщаѥ са совръшати добродѣтели. полни сѹть дѹха свата и сїи сподоба́т' са быти сѣень Бога живаго. и наслѣдници царствиа божїа ѥже ѥсть ѹготовано ѿ създанїе мира. и паки глаголеть инде вь книзѣ Моисеѡви. Слиши Ізраиле и видѹши заповѣди моа ѥли аще стѣжите ѿ именїа вашего. дадите ѿ вьсѣх' десатицѹ. Ꙗко дастса вамь стодесатицѹ. Ꙗкоже и богатомѹ, и праведномѹ Іовѹ. и добродѣтелѣ ради и великїа милости. оукрашѹ та ꙗкоже Ѡсиф прѣкраснїи и сподобаоу та ꙗкоже и разбоиникѹ в'раи идѣже ест велика блаженства. Єже око невида и оухо не слиша. и на сердце человѣкѹ нев'иде. что Богь ѹготова любящимь его. инде пророка Давидь Дѹхомь святимь. Єдино проси ѿ господа, и то вьзищѹ ѥже жити ми в' домѹ господню вь к'са дни живота моегѡ. Зрѣти ми красоти господня. и посѣщати церковѹ святиню его. сь милостинею. и изволи примѣтати са к' домѹ Бога моего, неже жити ми в' селахь грешницѣхь. и благолапїе домѹ твоегѡ вьзлюбихь, и мѣсто веселїа славы твоеа. Сего ради и аз' вь христа бога благовѣрнїи. и благочестивїи. и хвалюбивыи и самодержавныи Іѡнь Шербан' Кантакозенно Басьрабь воевода. всеи земли Оугророклахїи. вноук' великаго и прѣдобраго стараго блаженаго. и вь вѣрнїи христиан' изрѣднѣишїи и вь покоиниихь покоиннаго Іѡнь Шербан' Басьрабь воевода

Ревновах добродѣтели и милостини творити. якоже реквуеть желен на источуники водніа. Сице желаеть и душе моа къ богу крѣпкому и живому. Когда пріиду и явлюся лицу божію. съ сими добродѣтелми и милостини и апиниѣше. и полезнаѧ души и тѣлу стѣжаѣши. Сего ради вьзлюбихь, и вьждѣлахъ. въ инѣ добродѣтели и милостини. и сіа милостина поновити и оутврьждати. яко и другіи поуиешихь господари. прѣжде бывшихь у насъ и господства ми сіе милованіе да поновлю и да утврьжду на сеи божестнѣи монастирь. Зовеміи. Раванница иже иест Подвиавію Оудол Бела града. идѣже иесть, честіи храмъ Вьзнесеніе господа бога и спаса нашего Іисуса Христа. где поуивлеть мощеи светаго и славнаго кнезь Лазаря. И ѿцу игуменуу Неофиту. и всеми у инокомъ живущи въ святомъ сеи ѡбители.

Кась фіе сфиті мьньстири миль дела сфита мьньстире лтоцнаніи. съ ѩ ауест дерстик дегире. ѧсь дела луна луи авгуманите кьнд сьдаѹ мерстиче ши ла алте мьньстири. ишісь анкь вое сьѡрьдиче де аколо делагура ѡкніи. сьѡдукь ѡрначе вадѹ арврѧ. съ ѡбрѣвь шисьѡдукь деуниди фрьде вамь шиферь деннуе ѡксеатиѧль. неакьнднуе ѡбьнтуѧль деньтрь вамешіи дела марциие сьшіодукь ла сфита мьньстире саѹвьнзь. Пеитрукь ауасть сфить мьньстире. фіинд ѧ царь стрінь ши авьнду маннаните времe ѥ Миль дела ѧлци домни бьтрьни мли наните деноі де анкьте аспри. И ши венїѩ пьрниціи де аколо лтоци анїи дешилуа мила ауещіи ѿт міедѣ аспри уескрінѹ мансѹ шипь венїѩ ан шипьнь авѧ анскоате. шипьнь асьатоаруе ѩрьла мьньстире ѥ ликїеатуѧ мантоци. ши пицни ажуторн аьѣ сфита мьньстире деауа миль. Деунамь сокотить домнїамѣ пентру ауещи ѿтуміе де аспри уеалуать мандемаите. Деамдатѹ шнамь милуит домнїамѣ сфита мьнь-

стире ческіе мансꙋ. Кꙋачесть мер'тинь десáре кѣколоканн. р. Касьфіе сф'нтіи мьньстири де ажꙋтори шинде' атырие. шинкьаꙋгьрилорь дéхрань шинделеврькьмнинте. Ѿрь домнїшмѣле ширьпосацилорь пьринцилорь домнїнмѣле вѣтинкь поменіре. Пентрꙋ кьамь сокотить домнїшмѣ, кьмáндефолꙋ шимандежꙋтори ка фи с'фнтіи аꙋáсть сꙋть де колоканн дè сáре. Декьть аꙋаи ѿт'міе дé áспри. Дереп'тꙋ áгѣи амь дать домнїшмѣ áчесть хрисовꙋалъ домнїнмѣле с'фнтіи мьньстирь че скріе мансꙋ. Кáсьанкь áшнì аꙋá аꙋесть мер'тинкь дè сáре преáнꙋ тоть депаниꙋ Áшинждирꙋ ши ѧꙋрма домнїнмѣле прекарелє ка аꙋце дꙋмнезѣ áфи домнꙋ шинкирꙋиторн цьрїи аꙋещїи. аꙋден'нѧмꙋл домнинмѣ аꙋ ден'тралт' нѧмꙋ. ѧньл'рóгꙋ кꙋнꙋмьлеаꙋй дꙋмьнезеꙋ. сьáнкь анои шнì áѧтьрì мáла претокмѣль кꙋмьскріе мансꙋс. Кашнì преаꙋéла домнꙋль домнезеꙋ. сьл'мнаꙋшскь ши áтрꙋделанґать домніе сѣтьзáскь. шинлꙋчѧлꙋле ларьпаѡ шнла ферьꙋнре сьфіе сꙋфаетꙋл' аꙋн, Инеѡкогофьдо непоколѧбимо порн'мо господства ми. Сéже й свидѣтелеи постави господствами. Рáдꙋ ньстꙋрѣ кѣ ван',... келнꙋїи водрь Костан'диниꙋ Брьнковѣнꙋл' великїи лѡгофеть. Іѡрдáке Кантакꙋзено великїи спа'. Кр'стѧ великїи вистиари. Алехан'дрꙋ кѣ клю Барбꙋ Ѡрдьрѧнꙋ великїи пьхариїкь. Кр'стѧ великїи постѧликꙋ. Дїникꙋ великїи стоаникꙋ. Шербань великїи поми й Йсь бꙋма Грьдиштиꙋ ѣ логофеть. И аз' Горáн' логотеть написа, в' градъ Бꙋкꙋреци. И ѿ Áдама теченіе ѣ ѣ лѧто. з.р.ч.є. áп ні г дны.

Іѡ Шербань Басарабь Кантакꙋзин воиевода Мила'тїю ѣ'жїею г'прь. (1)

Кѡстáдин Бръ'ковѧнꙋ вѣ Лѡгѡ Прѡ.

---

(1) Потпис је с великим словима.

„Да сїа копїа (препись) своемꙋ оригїналꙋ, который въ моей Архїепископи-Митрополитской Єпархїи Сїрмїйской подлежащемъ общежителномъ Свето-вознесенскомъ Манастырѣ Вердникъ иначе Раванница зокомомъ, идѣже и Мощи Светаго велико-Мꙋченика иже во Царѣхъ Сербскыхъ Лазаря почивають находится, во всемъ согласна єстъ, подписомъ моего Имене Свидѣтелствꙋю, и обычною Печатїю ꙋтверждаю. Въ Карловцѣ Сїрмїйскомъ 12° дне Мца Іаннварїа 1777. Года.

Смиреный Архїепископъ Карловачкый всегоже славено-сербскаго, и валахїйскаго Народа Митрополїтъ, и обоихъ Цесаро-Кралев. Велиꙋчествъ Тайный Совѣтник. (печат). Вікентїй Іоанновикъ Вїдакъ“.

III.

„Герасїимъ Божїею Милос (печат) тїю Православный Архїепїскопъ и Митрополитъ Высочайшїй Єхархъ всеа Иллїрїи ☧

Преподобнѣйшїимъ монастырей Настоятелемъ и братїамъ благоговѣйнѣйшїимъ протопресвꙋтерамъ и священникомъ парохїалнымъ, ꙗко и всѣмъ въ богоспасаемой Єпархїи Нашей всякаго ꙋнина, сана, зканїа и состоянїа благодать, миръ и милость ѿ Господа Бога вседержителя, и ѿ нашего смиренїа молитва и благословъ и одъ всѣми щедротїю да ꙋмножится, По благодати и дарꙋ пресвятаго и животворящаго Дꙋха данныа Божественнымъ Апостоломъ и ꙋченикомъ ѿ нихъ же даже и до днесъ дрꙋгопрїимателнѣ тоже благодати и власти Мы наслѣдницы бывше поставлати различнїа чини и степенїй церковнїа. Показатель сего Іерей Махимъ Ставнѣ изъ нахїе Соколске села Асбꙋковице, кои ѿ Нашего смїреннаго рꙋкоположенъ ꙋ

подіакона и діакона и во пресвітера, Месеца Фєвруаріа 26-гѡ 1827-гѡ лѣта, нынѣже постакламо Єго Пароха у сѣдующа села: Буковица, Дралує, Торник, Оровица, ниже по ꙁакону нуждная совершати да нмать. Сниже извѣстно сотворити восхотѣхомъ, ꙗко да ѿ сѣхъ, ꙁа совершенна священика признанъ будетъ. Парохіани Іерею своимъ всаку честь ѿдавати да нмутъ. Онъ же да держитса по преданію светіхъ апостолъ и богоносних отцекъ, ꙗко учити, тако и творити, и доколѣ всихъ пребываетъ, до толѣ и чести Священнитескіа участних быти нмать. Дано у Митрополіи Шабачкои ѿца Марта 29-ѡ 1827-ѡ года.

Ко је писац књиге:

„ЖИТІЕ И СЛАВНЫЯ ДѢЛА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА ПЕТРА ВЕЛИКАГО.....“?

ОБЈАВИО

ДИМИТРИЈЕ РУВАРАЦ,

ПАРОХ ЗЕМУНСКИ

У књигопечатњи Димитрија Теодосија у Венецији (Млетцима), напечатана је 1772. књига с насловом: „Житіе и славныя дѣла Государя императора Петра Великаго самодержца всероссійскаго съ предложеніемъ краткой географической и политической исторіи о россійскомъ царствѣ, нынѣ на славенскомъ языкѣ списано и издано. Въ Венеціи въ типогр. Димитрія Ѳеодосія 1772. I. ч. на 4° 400 стр., II. ч. на 4° 368 стр.

Као што се из наслова види, не стоји ко је писац те књиге.

У Соларићевом „Поминаку књижескомъ о Словено-Сербскомъ въ Млѣткахъ печатанію 1810.,“ у ком се на стр. 69. налази каталог: „книгъ Славено-Сербскихъ, печатанныхъ у Димитрія и Пане Ѳеодосія, въ Млѣткахъ“, навађа се на 72. стр. горе речена књига с целим насловом, а није се рекло, ко је њен писац.

Павле Јос. Шафарик, у својој „Geschichte der Südslawischen Literatur“ III. део, Праг 1865., издање Јос. Јиричека на стр. 423., а по њему и Стојан Новаковић у

својој „Српској библиографији за новију српску књижевност, Београд 1869.“ на стр. 13. рекоше: „По Taube's Beschreibung von Slavonien und Sirmien“ II. стр. 17., и као што увјерава један који хоће да зна, био је Захарија Орфелин писац овоме опширноме дјелу, али се мени чини да о томе никако није прилике. Њему приписује и Horanyi III. 707.. „Кажу да је Орфелин на томе девет година радио“.

Па ко је дакле писац реченог дела? Да ли има право Таубе и Хорањи, који рекоше да га је написао Орфелин, или Шафарик и Новаковић, који сумњају да га је он писао?

Ја велим, да у том погледу имају право Таубе и Хорањи, и за ту своју тврдњу у стању сам навести такав доказ, о коме не може бити никакве сумње, а то је: прави насловни лист и посвету реченог дела руској царици Екатарини II., из чега се види, да га је заиста написао Захарија Орфелин.

Па за што се писац реченог дела не потписа на своје дело, и како да се до сада није на извесно знало, ко је његов прави писац? И откуд ја дознадох за то?

На прво питање ево одговора.

Захарија Орфелин, као угарски грађанин; „обојих цесаро-кралѣвской вѣнской Академіи художественъ членъ“; „архіепископо-митрополитскій иллирическій канцеллиста“ код митрополита Павла Ненадовића; бивши у служби код епископа бачког и потоњег митрополита Виђентија Јовановића Видака и епископа темишварског и потоњег митрополита Мојсија Путника; који је од царице Марије Терезије добио 100 дук. за своје прописе, који су наведени под бр. 306. у напоменутој Шафариковој историји књижевности: није се смео потписати на речено дело, у коме се описује живот и славна дела руског цара Петра I., а још мање јавно посветити га руској царици Екатарини II.

Но што Орфелин није смео са свим јавно учинити, то је он учинио на други начин и једно и друго, а то и опет не тајно, но јавно, а то његово изведење не само да се није сазнало у његовој отачбини за његова живота, но ни 1830. односно 1865. и 1867., па ни до данас није нигде јавно за извесно рекло, да је речено дело написао Захарија Орфелин; а да га је посветио руској царици Екатарини II., о томе се није до сада још нигде ни речце напоменуло.

А то своје изведење Орфелин је на овај начин извео.

Он је 1772. дао печатати у Млетцима у печатњи Димитрија Теодосија речено своје дело у две свеске, а није ставио, да га је он написао. Од истог се дела још и дан данас налази, које по јавним, које приватним библиотекама и код појединих књижевника, примерака. Но пошто је Орфелин био вешт цртач, то је својеручно написао дивно насловни лист, посвету и нацртао многе слике и карте, дао све то изрезати у бакру и печатати у неколико примерака, које је послао у Русију, а неке је без сумње морао и за себе задржати.

Да ли се од овог бакрорезног насловног листа и по свете Орфелинове налази по српским јавним и приватним библиотекама и код ког књижевника, примерака, не знам, но сумњам, јер да се налази, морао би ма ко до сада поправити Шафарика и Новаковића, који су сумњали да је Орфелин речено дело написао.

Ја сам пролетос на једном месту наишао на такав један примерак, и том приликом исписао сам како наслов, тако и посвету. Пре кратког времена наишао сам на такав исти примерак и у земунској српској црквено-општинској књижници, и ако без насловног листа.

Онај први примерак подарио је: „въ знакъ любве.... Г. Петръ Стефановичь, гражданинъ земунскій и лиферантъ

національнихъ књигъ 1789. год. Априлъ 9.," а овај други подарио је његов син Панта Стефановић, бивши трговац земунски. Оба су дакле примерка из једне куће, и њих је без сумње Петар морао добити на поклон од Орфелина, те је један примерак дао..... а други оставио своме сину Панти, који га је доцније подарио реченој књижници.

Петар, као лиферант српских књига, морао је стојати у пријатељском одношају са Орфелином, који је као што ће познато врло много писао, те му је овај морао дати речена два примерка на поклон.

И ово је одговор на друго горе стављено питање т. ј. откуд ја за извесно дознадох, да је речено дело написао Орфелин.

Па пошто је вредно да се зна, да је речено дело заиста написао Захарија Орфелин, те да се и у будуће не би сумњало о томе: то ћу овде верно да саопштим бакрорезни Орфелинов насловни лист и посвету његову царици Екатарини II.

Насловни лист гласи овако:

Исторія
О житіи и славныхъ Дѣлѣхъ
великаго Государя
Императора
Петра Перваго
Самодержца всероссійскаго
которую

съ предположеніемъ краткой географической и политической исторіи

О Россіскомъ царствѣ

и съ многими медалями, чертежами и другими рязными принадлежащими, собственною рукою грыдорованными фигурами и генеральною сея великія имперіи картою

нынѣ первѣе на славенскомъ языкѣ
сочинилъ
Захаріа Орфелинъ
цесаро-королевской вѣнской Академіи художественъ членъ.
Въ Венеціи
въ типографіи Димитрия Ѳеодосія 1772".

Посвета гласи овако:

Всепресвѣтлѣйшей
Самодержавнѣйшей, Непобѣдимѣйшей
Великой Государынѣ
Императрицѣ
Екатерінѣ
Алексѣевнѣ
второй
Самодержицѣ всероссійской
Благоутробнѣйшѣй Государынѣ
всенижайшее
отъ Сочинителя
Приношеніе.

Ово је на једном листу, а ово је даље на три листа.

Всепресвѣтлѣйшая,
Самодержавнѣйшая, Непобѣдимѣйшая
Великая Государыня
Императрица
Всемилостивѣйшая Государыня!

Ваше императорское Величество благоутробнѣйше позвольте поднесть Себѣ сію о житіи и славныхъ Дѣлахъ Вселюбезнѣйшаго Вашего Дѣда, блаженныя и вѣчнодостойныя памяти Государя Императора Петра Великаго Исторію, которую одноплемяныхъ и одновѣрныхъ сербскихъ Народовъ желаніе и мое усердіе подвигло меня списать на нашемъ Славенскомъ языкѣ.

Какъ иногда звѣзда появившись на Востоцѣ, вела оныхъ троихъ Царей изъ Персидскихъ земляхъ, къ Спасителю міра рождшемуся въ Вітлеемѣ; такъ Слава Вашего Императорскаго Величества возсіявшая на Сѣверѣ и распространившаясь уже чрезъ всю вселенную, ведетъ меня чрезъ сію книгу изъ дальныхъ Югозападныхъ Сербскихъ странахъ къ Такой Высокой Особѣ въ которой вся Европа и пространѣйшая часть Азіи съ удивленіемъ видятъ изображена Онаго Великаго Императора, коего сія Исторія въ главизну себѣ имѣетъ, и кои былъ образцомъ лучшихъ Государей и удивленіемъ мудрѣйшихъ Политиковъ; Ибо Основаніе и премудрое учрежденіе Академей Художествъ, умноженіе Училищъ и распространеніе Наукъ искореняющихъ невѣжество и человѣческія нравы исправляющихъ; безпримерное Матернее, славнѣйшія завоеванія превосходящее стараніе о воспитаніи въ Благочестіи и благонравіи Россійскаго обоего полу Юношества и о содержаніи несчастнорожденныхъ; попеченіе о обогащеніи подданыхъ чрезъ художества и комерцію; Усмиреніе немирныхъ сосѣдовъ, сокрушеніе рога Луны Оттоманской; возвращеніе похищенныхъ и завоеваніе новыхъ Россіи земль, все то есть явнымъ доказателствомъ, что Ваше императорское Величество Онаго высокопонимаемаго Императора, Вашего вселюбезнѣйшаго Дѣда самая достойнѣйшая по Его бывшему Желанію Наслѣдница, про которую Божіе Провидѣніе, хотя Сѣверу и Югу благополучіе подать, удержало исполненіе оныхъ великихъ, Тѣмже безсмертнымъ Монархомъ начертаныхъ дѣлъ, которыя возводятъ Россію на высочайшую степень совершенства. А законъ, коего Ваше Императорское Величество для Правды и Правосудія своимъ вселюбезнымъ подданнымъ изволили, не только удостовѣриваетъ о превосходствѣ Разума Сочинительницы своеяно и обоявляетъ, коль великое Правдолюбіе и къ поддан-

нымъ Матерняя милость и любовь находится въ Освященной Вашей Императорской Особѣ для чего всѣучастіе и образецъ въ имѣющіе воспрославлять дѣтямъ своимъ дѣйствіе толь великаго Матерняго попеченія, безприкладнаго милосердія, и человѣколюбиваго Правосудія; Дѣти же потомкамъ своимъ проповѣдать будуть, что была въ Россіи Владѣтельница, Всепресвѣтлѣйшая Екатарина Вторая богатое Сокровище Изобилія, Благословенія, и Благополучія Ея подданныхъ; Наукъ и Художествъ сильная Покровительница, и несравненна благоутробнѣйшая Мать Отечества Россійскаго.

Такая то, Россійскому Народу честь и прославленіе вѣчное приносящая, Вашего же Иимператорскаго Величества священную Порфиру безсмертными Лаврами украшающая Слава подаетъ мнѣ смѣлость приступить чрезъ сію книгу предъ Императорскій Вашего Священнѣйшаго Величества Престолъ, украшенной Благочестіемъ, Человѣколюбіемъ, Надеждою Россійскою, Правдою, Кротостію, Щедротою, Мудростію и Мужествомъ. Предупомянутые трые Цары принесли Господу Спасителю въ подарокъ Злато, Ліванъ и Смирну; по Вашему Императорскому Величеству вмѣсто Злато приношу я въ сей Онаго безъ смертнаго Россійскаго Героя Исторіи находящіяся Труды мои; вмѣсто Лівана подношу мое простодушное Усердіе, а вмѣсто Смирны жерствую я Благоговѣйнстго мое.

Благоутробнѣйшая Монархиня! Умилосердитеся принять отъ меня сіи мои смиреннѣйше — подносимыя маленкія подарки и содержать ихъ въ пребогатомъ Щедротъ Своихъ Императорскихъ Сокровищѣ въ утѣшеніе подносящаго ихъ, которой того найсмиренѣйше прося въ глубочайшемъ благоговѣйнствѣ есть.

Всемилостивѣйшая Государыня!
Вашего Императорскаго Величества
Всенижайшій и Всепокорнѣйшій
Захаріа Орфелінъ

Како насловни лист, тако и посвета дивним су словима печатани.

Први лист посвете напечатан је у оквиру разним дивним цртежима украшеном. Реч „Екатеринѣ“ напечатана је већим словима са дивно украшеним гранчицама.

Почетно слово „В„ у речи „Ваше“ на другом листу посвете, држи рукама анђео, а над њиме је дивно нацртана круна и стоји између четири стуба, над којима стоји кров, а с десне стране анђео с трубом, а тако исто и с леве, а горе сунце. ([1]).

([1]). И Орфелин се презименом зваше Стефановић; с тога напред поменути Петар беше му јамачно какав блискирођак: брат синовац или братучед. Уредник.

ДОГОВОР И ЗАКЉУЧАК
српских народних старешина и првака у Београду 1733.

Саопштио
Димитрије Руварац,
парох земунски.

Српски народни сабор, држан у Београду 1732. (отворен 31. Октобра а закључен 4. Новембра и. г.) изабрао је из своје средине известан број посланика, да иду у Беч и да тамо настоје на томе, да се отклоне неправде, што се српском народу чине и да се опозове декларатори́ја од 1727. и 1729. и рескрипт од 1732., и како изабрани посланици не могоше одмах отићи у Беч због разних препона: то митрополит Вићентије Јовановић позове владике и народне старешине и прваке на договор у Београд за 10. Децембар 1733., где после тридневног саветовања закључише, колико да се даде дневнице изабратим посланицима и како да се учињен на њих трошак распореже на народ.

Како се до сада није знало за тај њихов договор и закључак, а вредно је да се и то зна; како се из њега види: ко је све од сабора 1732. био изабрат да иде у Беч, што се такође да сада није знало и како се и из њега види, да је митрополит Вићентије Јовановић и том приликом као и свагда радио као прави родољуб, који ништа није хтео радити на своју руку, но све у договору и слози са владикама и народним старешинама и првацима:

то га износим овде на јавност, шат се и из њега уверх наш свет, да исти Виђентије није био онакав, као што га неки српски књижевници описаше, а на име, да је био слепо оруђе владино.

Слепа оруђа владина, не би ни могли ни смели онако радити, као што је радио митрополит Виђентије на поменутом народном договору, нити онако настојати, да се закључак донесен на њему изврши, као што је он настојао.

Из сваке речи његове писате епископима (бр. I.), види се какав је био велики пријатељ народне ствари и како му је на срцу лежало, да народ дође до својих права.

I

Боголюбезнѣйши Господинъ Епископъ,

мнѣ во дусѣ светомъ братъ любезни.

Понеже поредь рескрипта двора цесарскаго воинственнаго до уредовленію прошлаго сабора бѣлградскаго за избраніе оправленіе всехъ народни депутиртовъ и тогда именовании нинѣ сихъ всѣхъ немогохомъ савакупити тако подлжности и како препоручено есть више реченимъ сабора и речено починамъ отъ оближайши мѣсть савакупивше единъ и други и третіи день и више разговоръ чинихомъ овасемъ требующимъ ка ползи исправленію правиць и преимущества всехъ народнихъ что бы занайболше могли сатворити и сице за благо обретше общимъ насъ разсужденіемъ яко вприложеномъ екстракте сесіоналномъ разумети се имать которй душевне вамъ приваручаемъ во тайности между собомъ содржавати и надлежещимъ о семъ обявляти. А отреждени же вамъ квантумъ поваца, таки што скорейше да положите и вашимъ воинственимъ и поместнимъ да пи-

шете таки да подвигнутсе отрежне ту имь суме да найдуть и пошлуть и обществу позаймите оть себе же или на интересь обретше а ва време савакупленіа и са интересомь примиѣете само затимь депутирти да нестоеть и да некаснеть виже помежду вами тамо у епархіи промотривше са осталими іако ва формурале именовало ту суму намь послати или аще обленившесе ванебреженіе и противство кое положите то оть вашихь душахь да Богь истежеть и вына да будеть кое нежелаю обаче уповаю и имамь надежду полну на вас да хощете поревновати тако исполнити како и досле контенти оть вась быхомь прочее на светыя сѣбѣ братскіа молитви пребиваемь.

Боголюбія вашего обоихь благь желатель:
Смиренный Митрополитъ **Викентїи Іоанновичъ**
Белградскіи и Архіепископь
Сербскіи и Его Ц. Величества
Совѣтникъ:

Из Белг. 13-го декем. 1733. г.

(На овом писму митрополит Вићентије Јовановић својеручно је потписан).

II

ЕХТРАКТЪ

Протокула сесионалнаго все народнаго ради обще народнихь депутиртовь оправленіа во Бечь како ниже іавляется; Такожде сего дне 11-го декем. 1733. года савакупивше се вси ниже подписати вчера ради недокончанаго дѣла како више горѣ бившаго разговоритися и совршити.

И паки на пр'во саветовано было ради депутиртомь диюрни да немогуть горѣ по више определепомь како епи-

скопь тако и остали депутирти контентирати се и т
ради разсудивше дати Господину Епископу на день диюрн
по 8 ф. а осьталимь депутиртомь по 6 ф. на день всаком
сума на сто (т. ј. 100) дней всемь износить сумая диюрн
3800 ф. изсея имь определенія на день диюрни да им
сами себѣ содр'жавати како іастіемь, квартилемь, пошт
возенемь и совсеми и аще бы котораго оть господствующ
ради опщаго дѣла трактирали той трошакь да будеть в
диюрне отнихь опще оть епископа и депутиртовь кромѣ
за опщіа експедиціи такшіи и дискреціи особити трош
имь на то даетсе. нинѣ походящимь по имену. господ
Василію Димитріевичу епископу будимскомь единомь о
жителехь Архіепископо митрополитскому то есть ѣенер
ексарху кирь Павлу Ненадовичу, господину Вуку Пе
вичу краини сервиские об'ркапетану, господину Іосифу М
настирлии капетану оть краини посавскии, господину
Гаврилу Рашковичу оть Белграда и господину Михаи
Черноевичу оть Арада и сіи поредь рескрипта цесарск
величества во првы насіа общаіа дѣла поставлени, в
число персона поимену. господина обр'капетана Васу Т
линца краини потиския господина Мишка капитана по
ришкаго, господина Христу Вол'чу изь Липова, господ
Райка Прерадовича изь Будима и господина Іоана Б
товца изь Сегедина сихже противо рескрипта конзили
беликумь: Непошедше апоред приговора обще всегда
готови быти аще бы повише писати 100 дній далше пр
дльжило се обще пленипотенціе общее дѣло урегирати
на истою пленипотенцію діюрну и прочая како пр'ви и
бы до того времене и термина више писатим депутирто
каковая припятность оть Бога или необходими дѣль б
то всегда готови да будуть оть всихь ва пленипотен
вписати на место поити сасимь совр'шуются и заклу
ется цело запошествие депутиртовь. Нинѣ последуеть

говорь ради трошка како депутиртовь. тако и за народніа потребніа пр'вее за отправити депутиртъ да не касне и учинисмо котори есмо зде оближни на интересь новце узети или свое положити всакъ архіерей оть епархіе и оть свещенныхь за овай крать сего нужнаго ради бѣчкаго лута. по 250 ф. да дасть, а понеже нинѣ не пришли суть вси архіереи, а на нихь невазможно ожидати то оближни нинѣ последующи що скорейше да сами дадуть или на интересь найду а пр'вее господинь архиепископь и митрополить за себе, плашкаго и костайничкаго 750 ф., господинь темишварски за себе, вршачкаго и арадскаго 750 ф., господинь бачки за себе, будимскаго и славунискаго 750 ф., господинь епископь валевски точію за себе 250 ф. да положить а когда репартиціа учинитися тогда сіи оть прочихь при руце са интересомь обуставити почто обществу позасервиска краина 3 обр'капитана 300 ф. подунавски обр'капитань 150 ф. потиски обр'капитань, 300 ф. поморишки обр'капитан 150 ф. посавски л (30) ф. камаралскиже оближни консу Белградь са Сервіомь 500. Сремь 500 ф. Бачка 500 ф. темишварска ш вршачкомь 500 ф., будимска 500 ф. у васему сума исходить. коею депутирти поити что скорейше да могуть — 6000 ф. симь писати се таки за положити имь новце и депутирте оправити.

Смиреніи Архіепископь и Митрополить Славено Сербскіи и Его це. вел. Совѣтникь

Викентіи Іѡанновичъ

Епископь Темишварскіи

Николай Димитриевичъ

Вукъ Исаковичъ

обр' капетань

Хаци Гаврило Рашковичъ.

(На овом екстракту митрополит Вићентије Јовановић својеручно је потписан, а својеручно је написао и своју титулу.

Тако исто својеручно је потписан, и епископ темишварски Николај Димитријевић, Вук Исаковић, обркапетан и Хаџи Гаврило Рашковић.

Осим њиховог својеручног потписа налазе се пред њиховим именима и њихови печати.

Печат митрополита Вићентија Јовановића онакав је исти, какав је и дан данас митрополије Карловачке. А велики је као данашњи бакарни 5 пара. ([1])

Печат епископа Николе Димитријевића велики је као данашњи никловски 5 пара. На среди је срце, више њега распет Христос, са стране два анђела с крстом. Печат вука Исаковића једнак је као и Димитријевићев. Доле је лав, горе светац с мачем у руци, с леве стране: W. а с десне: і.

Печат Хаџи Гаврила Рашковића једнак је као и Исаковићев. На среди велика круна. С леве стране Г. а с десне: Р.)

([1]) У I. Гласнику на стр. 173 вели се, да се у музеуму српском налази печат митрополита београдског Вићентија Јовановића и причам се, кади како се исти нашао, а на име код неке варалице. На исто печату изрезан је грб српски, а више њега круна. Натпис је овај: Викенти Јовановичь ми: б: митрополітъ белград. и всего народа хрістіан архіепископъ.

У примедби уредник рече: По овоме, и што је код варалице нађен, ја сумњам, да је то прави печат поменутог митрополита.

Уредник Гласника рекао је да је исти печат лажан без сумње за то, што је мислио, откуд на печату Вићентијевом (1731—1737) грб српски. Он није знао, да је исти грб почео још митрополит Мојсије Петровић 1726. употребљавати.

У музеуму налазећи се печат не ће бити лажан; једино то, што он није званичан печат митрополије, но лични печат митрополитов.

III

А посему репартиціа да се учинить всемь обретающимсе подржавою цесарскаго величества васточные церкве нашего греческаго закона клера и народа. На Епархіи какова коя епархіа Есть а первее всакь епископь праведну и душевну специвикацію да придложить и самь да принесеть своему Архіепископу что скорейше по начину таксила или димнице и колико кои има свещенника, Такожде монастира, и димница специвице колико вкоей вароши шанцехь и села кућа есть. да се по тому репартиціа воимс милостине учини, и колико ће коя епархіа купити, само првее господинь архіепископь и господа епископи душевно и чисто по више писатому начину шпецификацію да учинить, и по сей спецификаціи да имать господин Архіепископь и епискупи систати се и промотрети праведно расположити на все епархіе. Починань трошак да се преко архиерховь или протопоповь поувещанію надлежащому Обще народни потреба ради іако милостиніа с миромь безь всакоть извета покупить, како се которому архіерею репортируе и репартиціа даде закое потомь ва другомь собранію на то по положеной заклетви, подтврдити да могуть ащ ли би се обрѣль коя епископь неправедно спецификацію приказати щровь да приложить 500 дуката.

Посему господинь Архіепископь таки неотложно всемь епископом да пишеть по вормуралу како здѣ предь нами прочитань есть на которя мы подписавшихсе и печать положившихь и оть сего оригинара господинь архіепископь копію да приписиваеть и посилаеть надлежащимь, а зане остали епискуповь выше число нинѣ здѣ више пришло а намь разходити се надлежить сице отреждуемо да на копію формурала сего господинь Архіепископь и епискупь теми-

шварски оть клера и оть войнственихже господинь обр'-капитань Исаковичь, а оть коморалскихь господинь Хаци Гавриль Рашковичь, подписую се и печати утврдивше вь мѣсто клера и народа надлежащимь всемь господамь епископомь, краинскимь, милитарскимь и камаралскимь поместнимь разшиляють.

И препоручеть что скорее више отрежденно испл'ніати и депутирте оправліати и когда кои чинь свою суму новаца принесеть и варучить господину Архіепископу да се ему квитаруе за болше его упование за будущую епартицію како хощетсе осовукуплени милостини при репертаціе наплатити се ничто менше и господинь архіепископь покрай его докончана нашего общаго васимь више реченимь да пишеть подробну о састоіани нинѣшные депутаціи за обще народнимь дѣломь и правицамь іако да киждо ихь поревнуеть, Тако самь на интересу обрести новаца и послать что скорейше іако и свое паство благополезними известніами наставляти воеставни и поместнихь определенихь квантуми или сами да даду или на интересь да узму и пошлу, да причини новаца ради обще народнихь депутирти небы каспели и дѣло общее неби сіе време благополучно ва суе пропустило да не бисмо свое правице сад упустили и вину дали погубитисе и утврдити се онымь деветимь пунтомь намь противнимь и тако сіе отрежденіе наше ва име бившаго сабора клера и всего народа заключающе савр'шуемь подписиже и печати нашими, такожде утвр'ждуемь дано іакоже вр'ху.

По савр'шенію сего паки расмотренію приложихомь найпаче обще народни диюрни молително предложихомь да бы любовь сатвори обществу видещи да ва каси неимеетъ и ва великомь убожестве да бы любовь сатворили и наменше аще можно діюрну примили, отвештавше да заутра

оставимь до промотреніа и тако остависмо до заутра разговорити се діюрне ради.

Паки днесь дванадесетаго сего декемврія: 1733 года Бывшихь во пр'вихь сесіахь и наново совокупленіе. Повчерашнему разговору диюрне ради предложивше, нинѣ опредѣляемымь и будущимь депутиртомь да бы любовь сатворили, како господинь епископь, тако и другіи депутирти да имѣють равно по 4 ф. на киждо день діюрни, и на вся више писатіа трошки, кромѣ такши и дискреціи оть нихьже своителнѣ преложивше се волею припослати имѣти на день по 4 ф. діюрни, за трактаціже како више написато было, да аще бы потреба была кого почествовати то оть общихь новаца на тое трошити кромѣ діюрни, а діюрну на пошествіе, горе всакому депутирту на сто (100) дней, да имь дастся, и оть дне пошествіа, оть діюрне свое да трошать. Са симь цело савр'шивше и во имя Божіе вси подписуемо се и печати потверждуемо данно, іакоже верху.

Смиреный Митрополить Бѣлград:
и васего народа христіанскаго
под властію: рим. цесар. обрѣтающагося архіепископь и его
цес. кр. величества Совѣтникь, (М. П)

Викентій Іоанновичь.

(м. п.) Николай Димитріевичь,
(м. п.) Захарій Ігумень Хоповски,
(м. п.) Леонтій Петровичь Ігумень манастира Влаѣевщивце,
(м. п.) Ісаія Вук Миловичь Ігумень Крушедолски,
(м. п.) Даниль Вукашиновичь Ігумень монастира Келія,
(м. п.) Живань Черногорець протопопь карловачки,

(м. п.) Кириль Марковичь, протопопь Белградски,
(м. п.) Аврамь Іановь протопопь Петроварадински,
(м. п.) Вукь Ісаковичь, обр'капетань оть Сервіе,
(м. п.) Секула Витковичь обр'капитань,
(м. п.) Миамиль Васичь капитань,
(м. п.) Івань Бошковичь аднаљь,
(м. п.) Хаци Гавриль Рашковичь,
(м. п.) Антоній Іоанновичь, кнезь белградски,
(м. п.) Хаци Радивои Продановичь,
(м. п.) Стоянь Вучковичь,
(п. м.) Станко Милићевићь кнезь карловачки,
† Живань Ковачевичь кнезь каменички,
(м. п.) Атанаско Іанковичь, изь Ирига,
(м. п.) Ђуро кнезь валевски,
(м. п.) Марко Іановичь, изь Карловаца.
† Іосифь Михаиловичь изь Каменице,
† Милошь Обрадовичь изь Войке.

(На овој репартицији нису потписи својеручно потписани од појединих, но су сви једном руком написани. Види се, дакле, да је копија.

Сва ова три списа једном су руком писана).

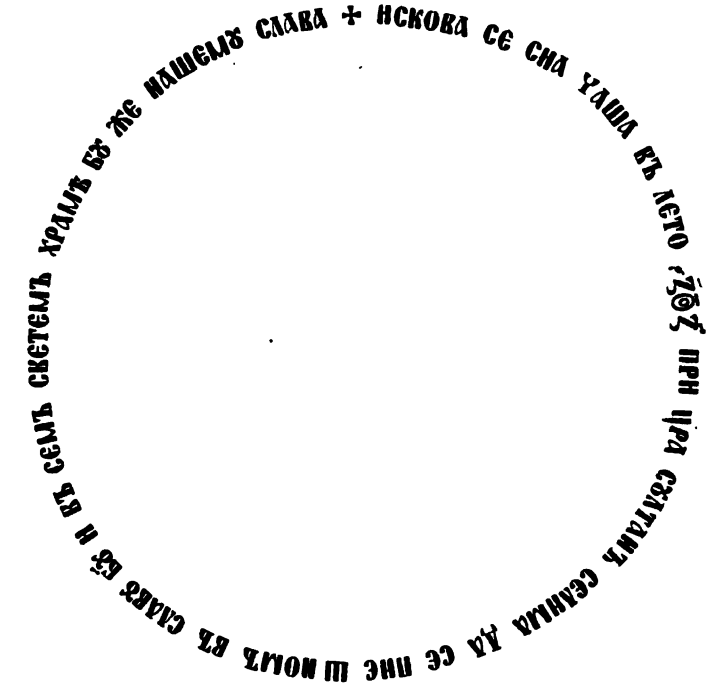

1878. у мају месецу, кад сам био у Трнској Клисури, између осталих послова, које сам имао да посвршавам, нарочито ме је приволело ићи у Клисуру већ и баснословно причање о некаквој чаши блгарских царева, па сам био тако таличан, благодарећи г. Аранђелу Станојевићу Трнском, да сам и ту чашу (саплак) видео, која је сопственост попа Михаила из Клисуре. Ову су чашу видели и сада проф. Вел. Шк., г. Ђ. Ђорђевић; садашњи ђумрукција шабачки, г. Т. Бугарски; члан окр. београд. суда, г. Илија Хранисављевић: потпуковник, г. Ђукнић, Угричић и др.

То је обичан сребрн саплак за пиће вина. Под венцем у наоколо „искован“ је горенаведени натпис. Врло лако може га прочитати сваки, који је навикао да чита старинске натписе. Ја сам га тако прочитао, а и остали су га тако читали. Јасно се види, да су с намером о њему басне причане, јер га несу умели читати. Овде је само једно питање: Ког ли је манастира? Наравно, да на то питање нема одговорао, и ак је извесно да је манастир био српски и да је ковач био Србин, што се види из речи „ш ньом“. Ја мислим да је ова чаша манастира „Господина Константина“ и „Госпоге Елене“ — т. ј. манастира куће Драгашине. — Чаша је „искована“ у XVI. веку, јер су у томе веку владала два Селима цара. Према овоме „лето ҂ѕѳѕ“. мора се овако прочитати: 7087., а то је година 1579.

P. S. Натпис гласи: „† Искова се сиа чаша въ лето ҂ѕѳѕ. (7087) при цара султанъ Селима, да се пие ш номъ въ славу Богу и въ семъ светемъ храмѣ, Богу же нашему слава“.

Проф. Вел. Шк.

П. С. Срећковић.

ВУЧИЋЕВ ПАСОШ

и

Двострука аустријска политика 1842 године.

Зна се, да је Хауер био један од главних сарадника, у преврату 1842 год. У исто доба потанко не зна се, како се у томе преврату владао званични аустријски конзул у Београду Димитрије Атанацковић. Приврженик „уставобранитељ“, Атанасије Николић, на 22. табаку, своје аутобиографије вели: „Земунски ђенерал Интерхофер и аустријски генерални конзул Димитрије Атанацковић држали су јавно и отворено ствар легитимне владе Књаза Михаила, а ђенерал Хацер на очиглед радио је на против, и већ кад се обелодани несагласна аустријска политика, буде позван и ђенерал Хацер и конзул Атанацковић“ т. ј. обојицу уклоне из Београда. Наравно да су се они у путу објаснили и најслађе смејали сервијанској простодушности, а дивили мудрости језуитске аустријске политике. — На таб. 21. А. Николић пише: „Књаз Михаило није могао никако Аустрији ићи у рачун,“ јер Аустрија неће „да се у Србији“ утврди добра управа и ред, него она „мора гледати да у Србији раздор потхрањује“ За потврду двоструке Аустријске политике у Србији, Атанасије наводи овај редак историјски факат: „Кад је (вели А. Николић) Вучић с неколицином

прешао у Панчево, дозна се, да се у Смедереву спрема покрет, — дозна се, да је Вучић у Панчеву, па се преко конзулата (аустријског) захтевало, да се он онде ухапси, но ђенерал Хацер дâ препоруку Алекси Јанковићу, кога паша кроз град пропусти и нареди да га Турци — ерлије у Панчево превезу, па кад онамо дође и достави, да је покрет у Београду обелодањен: одма се они без сваке препоне превезу у Смедерево и оданде оду у Крагујевац.“

За ово не треба коментара.

Да је Вучић у сагласију и помоћу Аустрије извршио преврат 1842 г. потврђује и овај његов пасош, који сам ја добио од Живка Недића. По овоме пасошу од 5 јуна 1842 год. на коме су потписани: генерал — мајор и кавалер Ђорђе Протић представник књажев и попечитељ иностраних дела, и управитељ вароши Београда, мајор М. Жуевић; види се, да је Вучић заиста имао посла са Аустријом. Пасош гласи „внутреностъ цес. краљ. државе, посломъ своимъ“ Јунија 7 (по нов. кал. 19) пасош је визиран у конзулату и Вучић, види се, није издржавао контуманац. У Земуну се бавио у вече (19, читав дан 20 и 21 вратио се натраг по нов. Кал.) 7, цео дан 8 и 9 му је визиран пасош за Београд.

Да се Вучић заиста 8 јуна, 1842 г. видео с Хауером у Земуну, навешћу један случај, коме смо се ми много смејали и држали за измишљотину, али сам сада убеђен. да се тај случај заиста десио.

1872 год. био сам у бањи у Липику. Ту је био при бањи неки шокац, старац, све ми се чини, да му беше име Павле. Како се обично у купатилу нас повише купало, то ће неко једном приликом рећи томе старцу: „Зар ти старче хоћеш овде своје кости да оставиш.“

— „Тако је наредио Игњат Лојола“ одговори старац. На те старчеве речи, неки су се смејали, неки га озбиљно погледали и запитивали шта и како то. Он исприча ово:

— „Ја сам био у војсци 1842 г. у Земуну војник. Ту чујемо, да у Сервији некакав Вучић хоће да диже буну и да прогна Књаза Михаила. Ондашњи Србљи мрзили су на Вучића и сви су говорили: ко би убио тога пса, добио би 500 сребра. Ја сам био човек сиромах, а пет стотина сребра, то је велика сума. Ја ти и намислим; дај да га убијем, да добијем 500 сребра, и после могу добро живити и могу и у Сервију прећи. Кад сам се на то решио, ја замолим да ми покажу Вучића. Он дође у Земун, па теде да иде Хацеру. Солдат га не пусти на капију. Тада Вучић дограби у шаку са калдрме шљунак, па преко ограде баци, те удари у прозоре Хацерове. Одмах буде наређено да се пусти унутра и њега солдат пусти. Док се бавио код Хацера, све сам смишљао, кад ћу да га убијем и закључим, да га сутра у јутру убијем. Напуним добро пушку, па у вече кажем моме друштву у соби, шта ћу да урадим. Таман сам се у јутру обукао, умио и спремио да идем, да га убијем, кад ме позову у команду, па ме одмах узму на испит и затворе. Кад видех шта је, одрицао сам, али ме оборише моји другари, сведоци. Од њих је неко и јавио команди. Мени ти ударе на св: Игњата Лојолу 75 штапова и протерају из војске. Све ми је месо отпало, па сам се дуго лечио. Ова ме бања најбоље излечила, па одавде и нећу никуд. Ето како сам пострадао због Вучића“ т. ј. због 500 сребра.

Вучићев је пасош и опет у Београду визиран за Аустрију (по нов. Кал. 29 Ав.) 17 Августа. Из Земуна истога дана визиран за Панчево. Код војне команде визиран за Београд 19 Августа (по н. к. 31).

У контуманцу овога истога дана визиран за Панчево, а за овим и она прва власт визирала му је пасош за Панчево. Оно прво визирање за Београд, није извршено. Његово извршење обуставио је Хауер, као што је преко Алексе Јанковића осујећена наредба Атанацковића да се Вучић у Панчеву уапси.

22 Јуна, 1883 г. Београд.

Срећковић.

РУСИЈА И ЦРНА ГОРА

од 1780 до 1790 г.(¹)

(Материјал за историју Црне Горе у вријеме владања владике Петра I).

Фебруара 26. године 1781. преставио се у манастиру Стањевићу митрополит Сава Петровић — Његош, који је цијеле 62 године примао учешћа у судбама народа црногорскога, најприје као сауправитељ владике Данила, од 1719 до 1735; послије као глава црногорске цркве и црногорског народа сам, од 1735—1751; за тијем у друштву са владиком Василијем, од 1751 до 1766 године; после са Шћепаном Малим, од 1767 до 1774; за тијем опет сам све до своје смрти т. ј. до 1781 године.

Послије смрти митрополита Саве морао је доћи на управу Црне Горе рођак његов, Петар Петровић, кога је још за живота Сава наименовао за свога насљедника и произвео га у чин архимандрита. Ну поводом некијех домаћијех сплетака и интрига, које су се за посљедњијех дана владе владике Саве јако биле умножиле у Црној Гори, Петар Петровић није могао одмах заузети упражњену столицу митрополита и господара црногорског. Петар Марков

(¹) Морам примјетити, да овђе нису прикупљени сви материјали који се односе овоме времену. Ја саопштавам оно што сад имам под рукама, а стараћу се у напријед да још штогод прикупим. М. Д.

Петровић био је за неко вријеме одстрањен од управе над народом црногорским, а владика био је у Црној Гори Арсеније Пламенац, који је био својта владици Петру. Не може се казати да је владика Арсеније Пламенац управљао Црном Гором. Он се није ни потписивао „митрополит", него „јепископ". Мислим да Арсеније Пламенац није био ништа друго, него средство губернатору Ивану Радоњићу, којијем ће одстранити Петра Маркова Петровића од управе над Црном Гором, па да он сам постане фактичким господаром од Црне Горе, а знао је, да ће му ово теже ићи, ако дође за владику црногорског архимандрит Петар, човјек високо паметан и енергичан. Да је ово овако може нам тврдити и то, што је и послије, пошто је Петар Марков дошао у Црну Гору као митрополит, губернатор Иван Радоњић долазио често пута у свађу са владиком Петром, и у тој свађи губернатор је говорио владици: „што се ти мијешаш у моје послове? Ти си старјешина од цркве, а ја сам господар од народа."

Но противници архимандрита Петра Петровића не погодише на човјека, који тако лако уступа своје право. Они нађоше отпор каквоме се можда нијесу надали. Петар Петровић не почаси ни часа, да поврати себе оно право које му је од старијех остало. Он се ријеши повратити себи право помоћу једновјерне Русије. Због тога митрополит Петар ријеши се ићи у Русију, да представи своју ствар руској влади и да моли владу и Синод, да буде посвећен за архијереја и признат у достојанство митрополита Црногорскога. То је било године 1782. Но непријатељи Петра Петровића били су толико успјели оцрнити га у очима Руске владе, да руски посланик у Бечу књаз Голицин, није хтио дати му пасош за пут у Русију. У Петрограду био је тада некакав Софроније Марковић-Југовић који је стојао у сношају са губернатором

Радоњићем и преко којега је губернатор највише радио противу Петра Петровића. О овоме назови-Југовићу биће ријеч доцније.

Шта је сада могао Петар Петровић? Или се са свијем одрећи од права на митрополију 'црногорску и управу над народом Црногорским, или се обратити на другу страну и искати средстава за повратак својијех права. Он је разумије се изабрао посљедње. Петар Петровић ријешио се обратити се са молбом аустријскоме цару Јосифу II., да овај допусти карловачкоме патријарху да га посвети за јепископа. Што је наумио то је и учинио.

Разумије се да Аустријски цар, који никада није могао равнодушно гледати на уплив руски међу Црногорцима, радо се сагласио на Петровићеву молбу, и не само да је дао допуштење патријарху да посвети Петра Петровића за архијереја, него је наредио да се то посвећење изврши са највећом црковном свечаношћу. Аустријски цар мислио је овијем начином обратити митрополита Петра на страну Аустрије, и отклонити га од пријатељства са Русијом, али, као што ће се виђети даље, он се преварио у својој претпоставци.

Године 1784 архимандрит Петар Марков Петровић кренуо се из Црне Горе, испраћен некијем својијем пријатељима до Котора, а од туда продужио је пут за Карловце. Овом приликом догодила се митрополиту Петру једна несрећа. Баш не далеко од Карловаца, он је пао из кочија и сломио десну руку. Од ове несрећне ране он се лијечио цијело по године, али на посљетку срећно се излијечио, те није остао сакат од ране.

Пошто је Петар Петровић оздравио, био је посвећен у чин архијереја 14 октобра исте 1784 године карло-

вачким патријархом Моисејем Путником у саслужењу више архијереја.“ (¹).

Из Карловаца владика Петар отишао је у Беч да благодари цару Јосифу II за љубазност, која му је учињена допуштењем карловачкоме патријарху, да га посвети за архијереја, а такође и за љубазни дочек, који му је учињен како у Карловцима у вријеме посвећења, такође и у вријеме његовога бављења у Бечу.

Но Петар Петровић није се никако могао помирити са мишљу да он стоји у рђавим одношајима са Русијом, и са тијем, што Русија о њему мисли са некијем подозрењем. Он је желио извести своје дјело на чистину, па да се види ко је прав, а ко је крив.

Не гледајући на то, што је он од Русије претрпио велике непријатности и многа унижења и оскрбљења, он је све те непријатности предао забораву, у мисли да он мора себе жртвовати за срећу свога народа, а срећу ту он је налазио више у пријатељству Русије прама Црној Гори, него у свему другоме, што је могла сама по себе учинити Црна Гора за своју срећу.

Послије посвећења свога, владика Петар извијестио је о своме посвећењу руско правитељство писмом посланим на име књаза Потемкина. Ево што владика Петар пише у томе писму: „Народ Црногорски, јошт од 1711 године, кад цар Петар, по једновјерју и једноплемености, позва Црногорца у помоћ против Турака, опредијелио је себе на службу рускога Двора, као што је то засвједочено вишепутним проливањем крви своје по позиву рускиј владалаца.

„Године 1769, кад данас срећно владајућа царица, преко књаза Долгорукова, граматом позва Црногорце у

(¹). О овоме посвећењу биће даље ријеч у једноме писму владике Петра.

помоћ своју, Црногорци јасно засвједочише своју привр-женост к Русији, и ако непријатељи наши стараше се ово помрачити. Наш поступак у то вријеме познат је цијеломе свијету; па и наши највећи непријатељи: турци арбанашки, ерцеговачки и дио босанских, које ми не пуштисмо да иду противу Русије, могу засвједочити наше заслуге које стекосмо за Русију.

„Поменути народ црногорски већ од триста година признавао је, и сада признаје, над собом власт својијех митрополита од којијех посљедњи преставио се је прошлога маја 15 дана, (¹) те ово, т. ј. митрополиство, по праву насљедства, на мене прелази. У смислу овога јављам вашој светлости, као првоме министру, да и ја, по примјеру мојијех предака, желим, заједно са мојијем народом, стојати на службу рускога Двора, и не штећети, пролити и посљедну кап крви, ако тога буду тражили интереси братске нам Русије. 7 Новембра 1784 године.“ (²)

Године 1785 владика Петар отишао је из Беча у Русију. Пријед него ће отићи у Русију он се свратио, на позив Србина ђенерала Зорића у Шклов, да ту почине неко вријеме, и да, по могућности, од туда распита, како његова ствар стоји код рускога двора. Позивно писмо ђенерала Зорића ја нијесам могао наћи, али одговорно писмо владичино нашао сам па ћу га, због важности његовога садржаја, овђе привести; „Пошто сам примио ваше пријатно писмо, у којему ме позивате да дођем у ваше имање Шклов, да неко вријеме будем вашијем гостом, ја нијесам могао не испунити вашу жељу. Ево ја ђе сам већ

(¹). Арсеније Пламенац већ је био умрьо. Он је умро у Црмници, у манастиру Брчалу и тамо је сахрањен.

(²). Из хартија Државнога Архива у Петрограду свеска XV №-о 217.

дошао и очекујем тај радосни час кад ћу моћи виђети вас. (1) Новости које сам ја примио из моје отаџбине ово су: Свагдашњи наши непријатељи изнова су напали на нашу земљу, и учинили су не само нама, но и сусједним хришћанима многа зла. Но при свему томе и они су платили својом крвљу, и принуђени су били из нашијех мјеста, која су били освојили, са великијем стидом и погибијом побјећи. Истина овакви турски покушаји противу Црне Горе нијесу ријетки, али Турци не могу тако лако завладати Црном Гором, нити се уселити у њихову земљу, са изузећем некијех пограничнијех мјеста, која они могу спалити, па се одмах из њих вратити натраг. Из овога стања моје земље можете виђети да ја овђе стојати дуго не могу. Но будући се већ налазим у предјелима руске царевине, то ми се чини да није лијепо да се вратим натраг, а да не видим нашу покровитељку. Због овога питам у вас савјета: могу ли ја бити срећан, као што су били срећни моји предшаственици, кад су бивали у Русији, удостојити се високе части виђети царицу, па се за тијем вратити у моје отачаство. Шклов 22. Августа 1785" (2)

Митрополит Петар провео је у Шклову дуже времена очекујући са нестрпљењем ријешења, да може отићи у Петроград. Међу тијем противници његови радили су свој посао. К старијем клеветана додали су јошт и то како владика Петар проводи у свјетској раскоши и весељу вријеме у Шклову; како он проводи живот који не приличи таквоме духовноме лицу; како он и не мисли за Црну Гору, коју Турци немилосрдно пљачкају и т. д. Ово је много придало томе, што је руска влада ријешила не

(1). Зорића тада није било у Шклову, него је био у Петрограду.

(2) Из хартија Главнога Архива министарства иностранијех дјела у Москви св. 4.

допустити владици Петру да дође у Петроград. На посљедку он се ријеши вратити се у Црну Гору. Али се опет предомисли да је боље да и без допуштења отиде у Петроград, да ако његово лично присуство, промијени ствар, те да ако успије виђети царицу. Но овђе је он претрпио посљедни степен оскрбљења и унижења. Он је био са полицијом прођеран из Петрограда. Како се све то догодило најбоље ћемо виђети из овога његовога писма, које је писао колегији иностранијех дјела с пута из града Минска.

„Неће бити непознато Државној колегији иностранијех дјела, са каквом ревношћу и усрђем народ црногорски служио је Русији још од времена цара Рускога Петра I и Црногорокога владике Данила Петровића тј. од године 1711 кад цар Петар посла грамату Црногорцима.... (¹) као што свједоче многе грамате, које су од тога времена дате Црногорскоме народу.

„Године 1777 био сам ја послан у Русију од стране митрополита и народа Црногорскога, у друштву са сердаром Иваном Петровићем и губернатором Иваном Радоњићем, да приступимо царици Катарини II због некијех народнијех потреба. У течају шестомјесечнога нашега бављења у Петрограду, ми смо више пута молили, преко књаза Потемкина, да нам се допусти виђети царицу; али не само што не бисмо срећни виђети царицу, но и његову свјетлост књаза Потемкина виђесмо само три пута. На посљедку принуђени смо били, без икаквога успјеха у нашему дјелу, оставити Петроград и вратити се дома, чега ми никада нијесмо могли очекивати.

(¹). Овђе се повторавају неке ријечи које се налазе у вишеприведеноме писму књазу Потемкину, па их ја и изостављам.

„Поменутијем народом Црногорским већ од триста година, послије посљедњега књаза Црногорскога Ђорђа Црнојевића, па и до сада управљају митрополити, које бира народ по општему сагласању. При митрополиту мора бити још један јепископ, који мора послије бити митрополитским прејамником. Године 1781 фебруара 26, по смрти стрица мога покојнога Саве Петровића митрополита Црногорскога, био је поздрављен митрополитским чином Арсеније Пламенац, а ја сам био изабран за јепископа. (1) За тијем ја сам отишао у Сријемске Карловце и тамо био посвећен за архијереја од славено-српскога митрополита господина Мојсеја Путника и других присутних архијереја: вршачкога Викентија; бачкога Јосифа; Карловачкога Јована; славонскога Павла, године 1784 Октобра 13. (2)

„Будући су архијереји Црногорски, почињући од 1711 године, долазили у Русију да засвједоче своје пријатељство са руском државом, то сам и ја поставио себи за дужност да учиним то исто, тијем прије, што је поменути митрополит Пламенац већ умрьо и ја, по праву насљедства, морам заступити његово мјесто. Што се је догодило са овијем мојијем доласком молим покорно да даље послушате.

„Трећи дан послије мога доласка у Петроград, по неправедноме ријешењу књаза Потемкина, преко обер-полицмајстора јављена ми је најстрожија заповијед, да до четири сата по поноћи морам оставити Петроград. То је било 8 новембра. Но будући је моја савјест била чиста, и нијесам налазио никакве кривице код мене за такав неоче-

(1). Из овога се види доброта владике Петра I који се је старао вазда да отклони сваку непријатну успомену, па и посвећење Арсенија Пламенца хоће да обуче у неку форму уљудности. О овоме другом приликом опширније.

(2). У другијем извјештајима стоји 14 октобра.

кивани и жестоки поступак противу мене, то сам се ја ријешио, не кретати из Петрограда, док се не докаже моја кривица и узрок, зашто се тако са мном поступа. Ја сам заклињао Богом живијем обер-полицмајстора да каже књазу Потемкину, да ја тражим да се моја ствар испита, да се докаже мој приједступ, и да ми се допусти да ја правдам моју невиност. При свему томе књаз, не трпећи правицу, као аспида затворио је уши пред свенароднијема законима, без икаквога доказа није ми допустио да браним самога себе, но је наредио да се нопље к мени један кортен и један вахтмајстор, који су ме насилничким начином кренули из Петрограда и дан и ноћ, не дајући ми ни часа починути, гонили ме преко Полоцка, Могилева, Толочина преко границе, без пасоша. Као Христа од Ирода до Пилата, тако је и мене звијер звијеру предавала на трзање к већему моме оскрбљењу и поругању.

„Послије таквога мога насилничкога одласка господин Франциско Долци де Вицковић, који је био са мном у друштву, чујући да и њега полиција тражи, а знајући и моју и његову невиност, сам је отишао те се јавио у полицију. Пошто је дошао у полицију ђенерал полиц-мајстор му је рекао: Како ви смијете са архијерејем Петровићем ићи без пасоша? А када му је Долци показао два ћесарска пасоша и један графа Штакелберга, те је видио да му због пасоша не може ништа учинити, тада му је овај почео обећавати двије хиљаде рубаља, тек, да говори противу мене, и при томе говорио му је: Петровић је варалица, а не архијереј; како он може бити архијереј без допуштења св. Синода. Прокажите његова дјела па можете бити срећни. Кажите зашто је он дошао? Знате ли што год о пројекту Неранчића? Послије тога Долци му је дао моје сопствено писмо, у којему сам ја књазу Потемкину описивао узрок мога

доласка у Петроград, које сам ја хтио њему предати, или му га послати по Долци, али Потемкин није ни једно, ни друго допустио.

„Будући да Долци по савјести није хтио ништа друго, до истину говорити, и будући није хтио за новце лагати, то је и он био проћеран истијем начином, којијем и ја. Зајиста мени се чини чудноватим и безаконим казнити човјека, па послије казне испитивати његово дјело. Чудновато је, такође како се је могло од мене, као човјека слободног, захтјевати да ја не могу бити архијереј без допуштења рускога Синода. Зар они не знаду, да власт рускога Синода не излази изван граница руске државе? Па и сами четворопрестолни Васељенски патријарси не могу тога од нас тражити, будући Славено-Илирски народи изодавно имају свога архијепископа, који има право и власт посвећавати архијереја. При свему томе што сада, због турских насиља, немамо патријарха, али имамо доста благочастивијех архијереја и слободу у црковнијем правима.

„Да бих сачувао себе и свој народ од свакојаких порицања, за дужност сматрам овом приликом напоменути колегији иностранијех дјела: ако из учињене мени безобразне (безчестной) неправде кад год произађу какве посљедице противне рускоме двору, у таквоме случају сваки такав догађај мора се приписати књазу Потемкину, који, не уважавајући ријеч великијех рускијех царева, коју су они гарантовали граматама; презирући и безобразно изгонећи поштене људе, старао се је не само угасити у овијех људи пламен љубави к Русији; но и свеме народу Славено-Илирскоме написати у срцу, да друкчије мисли о брасткој Русији, и да слику оваквих догађаја оставе у памети своме потомству. Праведност нашу нека пресуди савјест свакога човјека, који није помрачен неправдама.

Остајем и т. д. Петар Петровић. Минск 6 Децембра 1785 године". (¹)

Чим да објаснимо овакав поступак руске владе противу владике Петра? По моме мишљењу у главноме били су ови узроци. Прво клеветници, још за рана, оклеветали су Петра Петровића и представили су га пред руском владом, као човјека опаснога за народ и православље, који је готов и срећу народа и вјеру његову продати туђину. За што веће потврђење овога, противници Петра Петровића приводили су то, што је он држао код себе латинскога „попа" Долци, с којијем је заједно радио да уведе у Црну Гору католицизам. Шта више, противници његови представили су влади руској да Петар Петровић и Долци раде, да одврате народ од савеза са Русијом и да га потчине Аустрији. Абата Долци називали су аустријским шпијоном, а владику његовим присташем. Ове клевете противу владике Петра излазиле су из његове рођене земље, од људи њему најближих као н. пр. у главноме, од губернатора Ивана Радоњића, који се старао свакијем могућијем начинима удаљити фамилију Петровића од управе над народом црногорским. Још тада они су почели радити, да одвоје свјетску власт од духовне, па да губернатори постану господари над народом, а владике да управљају црквом. Губернатор Иван Радоњић врло је добро знао, да тога не може достићи док су Петровићи митрополити; једно због тога, што се они сами неће тако лако одрећи од свјетске власти над Црном Гором, која им је већ скоро стотину година у рукама; а друго због тога, што је народ привезан више ка кући Петровића, него ма којој другој кући у Црној Гори, те је друга која фамилија врло тешко могла

(¹). Из хартија Главнога архива Министарства Иностранијех дјела у Москви св. 4.

добити уплива над народом. Губернатор Радоњић видио је добро да својијем ауторитетом не може ништа учинити, па је почео радити ауторитетом Русије. Да би у Русији имао више уплива, он је најприје предузео све, што је могао те да оцрни Петра Петровића пред руском владом. А да би он замаскирао своје дјело, и да би доказао, да он не ради за свој интерес, него за срећу народа, он је истакао у Петрограду некаквога Софронија Марковића, који се прозвао Југовић, па је почео доказивати, како овај Југовић произлази од старе српске породице Југовића. Губернатор је радио преко овога Југовића против Петра Петровића, а обећавао је Југовићу, да ће га довести на Црногорски престо. Иван Радоњић, види се био је скројио доста вјешт план; јербо је он мислио, ако му изађе за руком удаљити Петровића довести Југовића (¹) којега је њему лако било бацити у провалију, па послије узети власт у своје руке. Овђе је Радоњић био доста далеко дочерао.

Друго, руској влади није могло бити пријатно што је Петар Петровић тражио од Аустрије, оно, што није могао добити од Русије, тј. посвећење у архијерејски чин. Пошто је већ био свршен акт посвећења, руској влади можда је било жао, што је одрекла Петру Петровићу посвећење у Петрограду, па пошто је виђела да је овђе претрпјела фијаско, онда је хтела да се освети владици Петру. Такође није било пријатно руској влади, што владика Петар држи код себе абата Долци, којега су они сматрали за аустријскога, а такође и француског шпијона.

Треће, Потемкину није мило било, што је Петар Петровић био у Шклову на гозби код ђенерала Зорића, с којијем је Потемкин био у завађи, а такође и то, што је

(¹). О Софронију Марковићу биће опширнија ријеч у мојој расправи о Самозванцима у Црној Гори.

Петар Петровић радио најприје преко Зорића да добије приступ код царице Катарине, па је Потемкин хтио што жешће да се освети владици Петру.

Четврто, у ово вријеме ђенерал Неранџић био је поднио књазу Потемкину план ослобођења Славена. Потемкин је мислио, да у овоме дјелу учествује и владика Петар, а познато је, да Потемкин није хтио ни да чује за ослобођење Славена, сљедовательно, он је желио уклонити с пута све, што би му напомињало о Славенима и њиховом ослобођењу. Још раније, одмах послије закључења Кучук-Кајнарџијскога мира, године 1774, књаз Потемкин измислио је некакав „велики план тако зване источне системе," који је познат у историји под именом грчкога пројекта. У овај план улазила је мисао о успостављењу некадашње Византијске царевине, или Грчкога царства, на престо којега морао је бити постављен унук царице Катарине II, син цара Павла Петровића, Костантин. У планове Потемкина, за које је био потпуно задобио и царицу Катарину II, улазила је само мисао о ослобођењу Грка, и о успостављењу грчкога господарства на Балканскоме полуострву. О судбини Славена, који насељавају полуострво, није било ни спомена, тако да су балкански Славени морали пријећи испод господарства турскога под господарство грчко (1). Како је ово било братски, са стране братске Русије прама браћи Славенима, нека пресуди читалац (2). Да би лакше било испунити овај план царица је, по савјету Потемкина, тражила и сагласје Аустрије. Године 1782 цар Јосиф II одговорио је, да он нема ништа против њенога плана, али је у исто вријеме тражи и за себе лакоми комадић. Цар

(1). Руска Старина за 1875 г. т. XIII, стр. 443—446.

(1). О одношајима Русије прама Јужнијем Славенима, а такође и западним биће ријеч у особитој мојој расправи.

који живе на бреговима Јадранскога мора, о којима и прије овога времена, ја сам имао нека познања. Ја сам дошао тој мисли да присаједињење овијех народа под скиптар срећне Русије биће за исту: корист, част и слава.

„Да бих што боље упознао онај народ ја сам ходио у Венецију, од куда сам имао прилику испунити ову жељу. Када сам се враћао из Венеције, ја сам се срио са главарима црногорскијеме у Тријешћу, ђе сам се дуже разговарао с њима, и дознао још више о њиховоме стању. Том приликом они су не само изјавили жељу бити под протекцијом њенога величанства, него су и мене молили да радим за њих, како ће што прије добити ову милост. Они су тражили од мене средства и савјета за њихову борбу против Турака.

„Таква њихова жеља, и околност тадашњега времена, побудише ме, да им обећам да ћу радо помоћи њиховој срећи у свему, у чему могу. Ја сам им том приликом особито препоручио слогу и међусобну љубав, а такође и љубав са околнијем хришћанскијем народима с којијема они морају бити у вјечноме савезу, ради њихове среће и успјешније борбе противу душманина. Ја сам им рекао, да ће ово не само бити пријатно царици, која ће због овога одвојити своју милост к њима, него ће они увеличати своје силе, с којијема могу одржати се противу непријатеља Турака, који владају над вишијем дијелом тамошњега хришћанскога народа.

„Будући тадашњи војнички покрети нијесу имали жељенога успјеха и очекиваних посљедица, а закључени трактати утврдили су општи мир, то и ове моје жеље нијесу имале успјеха, за то сам ја тада премучао продужење дјела до бољијех времена.

„Кад је године 1783 ова општа тишина била поколебана, те су се опет почели војнички покрети, и корпуси наше војске кренули се преко турскијех граница, тада сам се и ја ријешио предузети испуњење моје прваше намјере. Уздајући се потпуно на добра расположења к мени Црногораца, и на свагдашње њихово непријатељство са Турцима, ја сам се надао постићи тамо жељени успјех; за то сам ја био намјеран, по други пут, предузети путовање, под именом простога путника, у земље, у којијема је била цјељ мога предузећа.

„Моје путовање дало ми је повода да учиним ове примједбе и да их поднесем вашој свјетлости:

„Становници Црне Горе, са још неким тамошњим народима, који су се удостојили среће примити грамату од господара цара Петра Великога, чувају исту грамату код себе као залог, који предсказује вјерно и вјечно њихово присаједињење са руском државом. Овај мудри владар дао им је похвалне грамате, колико због њиховога јунаштва, толико и због тога, да их задобије за себе као народ, који му много може помоћи, да избави из ропства све тамошње хришћанство, које је јединствено због међусобнијех свађа изгубило своју слободу. Морам примјетити да, и ако су тамошњи народи изгубили своју слободу, нијесу оштетили ни изгубили свој народни карактер, нити усрђе к вјери и служби, у којој су они свагда служили примјером другијем народима.

„Ово могу потврдити пресељеници из тамошњијех земаља, који су ступили у руску службу, који су пред очима ваше свјетлости, у вријеме бившијех ратова са Турцима, показали своју неустрашивост.

„Нека ми буде допуштено овђе примјетити, да први корак к испуњењу овђе поменутога предузећа састојаће се у томе, да се допусти Црногорцима, као народу слободноме,

који ни од кога не зависи, да признаду јавно, да се они налазе под заштитом велике монархије. Они не ишту друге помоћи осим ове, а кад им је потреба добављати војничке потребе, тада они то набављају преко сусједа, који живе на бреговима Јадранскога мора, с којијема они живе у братскоме савезу, кумству и пријатељству, које се међу њима од старина чува, као залог непрекидне дружбе. Они су борбом својом до сада сачували своју слободу и независност, одбијајући честе непријатељске нападаје од своје земље. А кад буду учинили заслугу руској држави, тада монаршка милост неће их оставити без достојне награде.

„Да се достигне овђе изложена цјељ, и да се збаце ропски окови са сусједнијех Црној Гори народа, потребан је савез и слога са истијема; а такође и таква особа, која би могла руководити овијем важнијем дјелом.

„Јединствено ово правило учиниће тврди основ новој њиховој срећи, и у исто вријеме вјечноме падању њиховога угњетатеља. Ови њихови угњетатељи, бојећи се од ове слоге међу њима, просипљу велико благо на то, да чине поткупе међу њима, те да утврде међу њима неслогу, да таквијем начином никада не буду у стању доћи до међусобнога савеза и ослобођења. Турци се јако страше од Црногораца. Страх овај произлази од тога, што они у многијема ратовима са Црногорцима, не гледајући на много већу своју војску, у течају толико вијекова нијесу могли покорити Црну Гору; а када би се Црногорци сјединили са околним храшћанима, тада би они свуда Турке потукли, и збацили турски јарам са страдајућијех хришћана. Због овога Турци подржавају међусобне свађе међу овијем народима да би таквијем начином били сами у безопасности.

„Познато је да се Црна Гора одликује јунаштвом од другијех народа, који њу окружавају, за то ће најбоље бити најприје њу удостојати високе заштите, па послије и

друге, њој сусједне народе... Ја се обраћам са овијем предлогом вашој свјетлости као особи која је удостојена највишега монаршког повјерења, и која има највише средства да ово дјело доведе до испуњења. Ви, који сте главнијема дјелима прославили себе пред цијелијем свијетом, убројте у своја дјела и ово, које није мање славно од других; а међу тијем к овоме дјелу побуђује вас сувише једновјерство и једнокрвност ваше браће Славена.....

„Црногорци и други славенски народи, који су некада имали славне своје господаре, који су господарили над Илиријом и другим земљама управ до Црнога Мора, нијесу`још пали духом, нити изгубили своје јунаштво, које су наслиједили од својијех предака. Ово су они засвједочили многијем славнијем дјелима својијем. И ако се сви ови народи, осим Црногораца, налазе по несрећи под влашћу турском, опет, у вријеме кад би Русија заратила са Турском, они би се дигли у помоћ Русији, и могли би заустави на себе велику турску војску, која би друкчије отишла противу Русије, и противу које морала би Русија употребити велику војску.... Одмах чим би Русија кренула своју војску противу Турске, ови народи, жељни слободе, устали би одмах против Турака и тијем принудили живеће међу њима Турке остати у својим земљама и не кретати се противу Русије....

„Ја мислим да нема никакве препреке, која би сметала испуњењу овога предузећа, осим ако би се узело у обзир, то што сада постоје међу државама мирни одношаји, па да се не би ови одношаји вишереченим дјелом покварили. На ово ја морам примјетити да ово бојање нема основа, јербо Турци не могу, због овога дјела, имати никакве претензије противу Русије, него ће она обратити сву своју освету противу Црне Горе, са којом и тако води беспрестане ратове, због тога што Црна Гора каже, да

не зависи од Турака, а Турци то не ће признати. Значи љубав која постоји међу рускијем двором и дворовима других сусједних њој држава, не може овоме дјелу смести, нити се њихова љубав због овога поколебати. И Аустрија сама хћела је овај покрет произвести године 1783, кад је шиљала у Црну Гору, под именом простих путника, једнога пуковника и три млађа официра, којијема је било стављено у дужност учинити овај покрет. Овоме не само што се није нико противио, него је свак са радошћу изјавио жељу да ће садјејствовати оваквоме дјелу. А што ови посланици аустријскога цара нијесу имали успјеха, узрок је што покретачи овога дјела нијесу били једне вјере са тамошњим народом. Црногорци исповиједају источну вјеру и тврдо су њој привезани и мрзе свакога, ко исповиједа западну вјеру, и у Латинима немају никаквога повјерења. Кад је народ видио да неки главари, поткупљени новцима, друже се са аустријским изасланицима, збацили су их са главарства и лишили народнога повјерења. А кад су мени јавили Црногорци о овоме — казали су да су они вјерни и усрдни само Русији, на позив које они ће предузети изложено дјело.

„Сада су они послали мени нарочите изасланике са повторењем свагдашње њихове прозбе, да им се изради највиша царска протекција. Они ишту од мене савјета, каквијем начином могу приступити монаршком престолу с општенародном прозбом, да мене пошљу у Црну Гору за врховнога њиховога старјешину. Ја бих био најсрећнији кад бих био удостојен ове милости, те бих таквијем начином добио могућност показати прама мојој новој отаџбини, ону благодарност, коју ја у души мојој од давнијех времена осјећам. На овај њихов захтјев ја нијесам могао дати одговора, јербо је ово скопчано са великим и тешким предузећима.

„Кад ваша свјетлост, међу многијема велекориснијема за ваше отачаство мислима, благоизволите увртисти и мисао о овим народима, то ћу ја бити готов дати вам по овоме дјелу најтачнија извјешћа, будући ја врло добро познајем ту земљу и тај народ, и начине којијем се ово предузеће може привести у испуњење. Бићу најсрећнији, ако могах што год допринијети: користи, чести и слави љубазнога ми отачаства.“ (¹).

„Брзи одговор на све ово биће за мене нови доказ ваше велике к мени милости.

Ово је писмо писано у Априлу 1785 године. Неранџић не примајући на ово одговора написао је опет и друго писмо, које овђе приводим. 2-го писмо Неранџића Потемкину.

„Од како сам ступио на службу у новоме за мене отачаству свагда сам стављао себе за дужност заслугама прославити име своје, и таквијем начином, стећи за себе благо.,. Таква тежња својствена је свакоме човјеку, а особито ономе који прослављење имена свога претпоставља свакоме другоме благу. Таква жеља да учиним име своје познатим побудила ме је, са народом једне народности са мном, заслужити ревносну и усрдну службу овоме моме отачаству. У чему се ова служба састоји вама је познато из писма, које сам вам предао још у априлу мјесецу, но на које нијесам имао срећу до сада добити задовољнога одговора.

„При свему томе, што стојите на највећему степену славе, за заслуге које сте учинили отачаству, опет ви не престајете радити о новим добитцима за ваше отачаство,

---

(¹). Из хартија Главнога Архива министарства иностранијех дјела у Москви св. 4 №-27 дјела о сношајима Русије са Црном Гором.

чим и постајете живим примјером свакоме да тражи славу, по мјери знања и способности својијех. Ја и ако осјећам у себи способности к овоме, опет ће оне останути мртве и бескорисне, ако се не добије прилика да се употребе у дјелу. Познато је да сте ви многоме помогли к достижењу жељене цјели, и многијем открили пут к срећи, због овога и ја, поткријепљен вашијем обећањем, морам очекивати од вас руководство како ћу са народом црногорским заслужити службу великој Русији. У смислу свега тога најусрдније молим вашу свјетлост, да што скорије доставите до знања њеноме величанству ово дјело, и да порадите да овај народ не остане без очекиванога одговора. У случају кад овај народ не би добио задовољења на своје тражење, угасио би се у њему жар те љубави и усрђа какве он показује у свакој прилици...

„Ако данашње околности и не допуштају Црногорцима показати прама Русији то, чега они желе, опет скоро ће доћи вријеме кад ће се виђети какву они диверсију могу учинити противу Турака, чему може примјером послужити и недавни отпор, којега су они учинили Турцима. А 17 прошлога Јунија мјесеца јасно су показали велико своје јунаштво осмодневном борбом са десет пута већим непријатељем. Овијем су они доказали Турцима, да никада и не помисле да се могу населити и утврдити међу Црногорцима, нити их својој власти потчинити. Ваша свјетлости! ви имате хиљаду начина да и у будуће вријеме утврдите у срцима њиховима надежду на бољу будућност, чим ћете утврдити њихову привезаност ка Русији. Ја, по обећању вашему, очекујем да ћу бити употребљен на службу у овоме дјелу.... 28 Октобра 1785.“ (1)

---

(1). Из хартија Државнога Архива у Петрограду свеска XV № 217.

Послије овога писма протекле су скоро три године, у којијема је Неранцић очекивао кад ће бити срећан постати „повелитељем“ Црне Горе. Но све ово вријеме чека и ништа не дочека. Кад 1787 године Русија објави рат Турској ([1]) би позвана тада и Црна Гора, да прими учешће у овоме рату ([2]); тада Неранцић опет изађе са својијем плановима. Септембра 24 године 1788 Неранцић је поднио књазу Потемкину нови план под насловом: „Мишљење ђенерал мајора и каваљера Неранцића о Црногорцима и другима сусједнијема Црној Гори народима.“ ([3])

У томе Неранцићевом „мишљењу“ говори се сљедеће:

„Црногорски народи, ([4]) по једнокрвљу и једновјерју, од давнијех времена били су Русији предани, и осјећајући к њој своје усрђе нијесу никада престајали показивати прама њој знакове своје вјерности и доброжелатељства. За успомену овога они су добили од рускијех владалаца више грамата, које они чувају као залог, који им обећава заштиту Русије.

„Године 1779, кад сам ја путовао по тијем замљама, главари народни долазили су к мени, да траже савјета за своје владање, а раније они су послали нарочите по-

---

([1]). Овај рат трајао је од 1787 до 1791 године. Октобра 29 године 1791 био је закључен међу Русијом и Турском мир у Јашу.

([2]). Грамату царице Катарине донио је у Црну Гору пуковник Тутолмин.

([3]). У овоме писму повтораваају се многе ствари, које се употребљавају у првијем. Али ја приводим овђе и ово писмо као материјал из којега можемо извадити којешто, чега нема у првим писмима.

([4]). Овако је у оригиналу у множини речено.

сланике у Русију, да моле за царску заштиту, коју они више свега цијене. (¹)

„Досадашње околности може бити нијесу допустиле да се испуне жеље Црногораца. Сада је наступило вријеме испунити ово и усрећити их руском протекцијом. Ако може пак родити се сумња у томе, да ли су ови народи већ промијенили своју мисао, то ваља ту сумњу одбацити, јер су ови народи непромјенљиви у својијем жељама; постојани у своме усрђу; тврди у својијем обећањима, непоколебљиви у вјерности; храбри и хладнокрвни јунаци, готови жртвовати живот за испуњење онога, што узакони за њих њихова нова покровитељка.....

„Одмах кад осјени овај народ изодавна очекивано покровитељство велике монархиње, и учињен им буде приједлог они ће свечаном клетвом утврдити, за себе и потомство, вјерност руској држави.

„При овоме случају биће прва њихова тражбина, да им се остави на вољу избрање начелника таквога, којему ће они добровољно повјерити своју судбу, у чему им и ваља дати задовољење.....

„Не ваља заборавити да начелник овога народа мора бити познат са положајем тамошњијех мјеста, не мање него са наравима и обичајима тамошњих народа; јер ако се његово предвођење буде саглашавало са народним мије-

---

(¹). Ово је оно посланство, о којему спомиње владика Петар у писму из Минска. У јунију 1777 године Петар Петровић, као архимандрит, био је послан од владике Саве, у друштву са сердаром И. Петровићем и губернатором И. Радоњићем. Посланици црногорскога митрополита предали су своја писма Колегији Иностранијех дјела, којом је тада управљао граф Никита Панин. Панин је ова писма предао Потемкину, на која овај готово ни главе није хтио окренути, осим што је грдио у свакој прилици Црногорце. Посланици су престојали у Петрограду пола године, па се без успјеха вратили натраг. О овоме други пут опширније.

рама, то ће се постићи много већи успјех у овом предузећу.

„Црногораца који живе на горама и у подножјима гора, који не зависе ни од кога, него се скупљају по дружби и по нужди, ради своје одбране, биће од седам до десет хиљада. Ономе, који буде тамо послан за начелника биће главна дужност изабрати 3000 људи из ове војске црногорске, па их метнути у добар војнички ред. Са овом војском могле би се чувати границе, а у случају потребе и изаћи на неколико миља изван граница, те чекати непријатеља, који би хтио напанути на границе. Овој војсци морала би се давати мјесечна плата на свакога човјека на мјесец по пет царскијех форинти. Ово би им служило за све њихово издржавање, изузимајући војничке потребе, као прах, олово, које они у сусједа за новце купују. Старјешинама, који би били постављени над овом војском морала би се одредити годишња плата сагласно плати војничких старјешина код сусједних држава, и колико се плаћа нашијем официрима. Ово ће послужити к бољему и тачнијему испуњењу њихове дужности и к бољој послушности. Ако се на овај начин уреди 3000 војске од Црногораца, тада ће и њихови сусједи, који живе на бреговима Јадранскога мора, Бококоторци и Далматинци, видећи срећу овијех, приступит к њима и ступити у службу. Таквијем начином и од овијех могло би се уредити 3000 војника. Послије овога и други сусједни народи, из Арбаније и Ерцеговине, сљедоваће њиховоме примјеру. Тако у самоме почетку предузећа имало би се 10.000 војске, која би могла за све вријеме рата бити употребљена у војничко дјејство. Ова војска налазећи се најприје на границама ради одбране истијех, но ако буде потреба оне ће се моћи кренути и напријед, а на границе доћи ће они Црногорци који су остављени у унутрашњости и други околни народи, којијех

ће бројем битп до 40.000. Овој војсци неће бити потребно давати плату, само њиховим официрима даваће се онаква плата, као и официрима од више поменуте 10.000 војске. Али и овијема ваља дати војничке потребе као: прах, олово и друго. На издржавање више поменуте 10.000 војске потрошиће се годишње не више од 50.000 рубаља на сваку хиљаду т. ј. 500.000 на сву војску.

„Па и да би потребно било који пут учинити и више трошка за издржавање ове војске, опет корист коју ће она учинити рускоме двору, биће много виша од трошкова, који ће се учинити око ове војске. Далматинци, о којима је више ријеч, који зависе од мљетачке републике. будући су једне народности са Црногорцима, без сумње ће се сјединити са посљедњијема и ући ће у њихову земљу. Кад би се подигло неколико војске из околнијех Црној Гори земаља, те заједно са Црногорцима ступили у бој против Турака, онда би се и заостали дома морали наоружати, те се приправити на одбрану против Турака, јер би се бојали да Турци не нападну на њихову земљу због тога, што су се њихови земљаци дигли противу њих. Таквијем начином учинила би се општа народна побуна. Турци, кад би виђели овај народни покрет, морали би раздијелити своју војску на више страна: против Црногораца, Далматинаца и др., те би се тијем у великоме ослабиле њихове силе.

„Већи дио војске скадарскога паше састављен је из Хришћана. А ова војска покупљена је из племина: Подгорице, Куча, Пипера, Климената и дијела Црне Горе, који се налази под турском влашћу. Намјере овога паше већ су познате. Оне се састоје у томе, да чини буне и смутње међу хришћанским народима, те тијем да се слабе њихове силе. У овоме често пута он има велике успјехе, али Хришћани опет брзо дођу к памети те се помире, јер

зиде, да из њихове свађе бива њихова велика штета, а Турцима велика корист. Због овога може се мислити, да ће хришћанска војска, која би била под заповједништвом турскијех паша, у вријеме рата пријећи на страну Црногораца. Кад би паша видио себе у таквој опасности, он би морао или сиђети с миром, или тражити војску у помоћ од султана, да би био таквијем начином у стању одржати у покорности турске поданике. Таквим начином била би задржала од дјејства противу Русије велика турска војска. . . .

„Из арнабашкијех народа, који живе на границама мљетачким, од којијех многи за новце служе у морској служби разнијех народа, могли би се многи скупити на службу у руску флоту. Таквијех људи могло би се, мислим, скупити око 3000, што би такође било врло корисно за нашу војску. . . . . Ове примједбе моје врло су кратке, и оне не могу представити сву корист, коју би Русија имала од тамошњих народа, кад би се они са вјештином употребили у руску службу. А кад би они виђели да их Русија неће оставити без заштите, они не би жалили своју крв проливати за славу и част Русије.

Ако се ове моје примједбе удостоје високе пажње ваше владе, то морам примјетити да не ваља оклевати са извршењем овога, него приступити к испуњењу истога овом зимом, кад се могу припреме чинити, како ће на прољеће војска бити готова, и имати све војничке потребе, да ступи у акцију. . . . . Септембра 24. године 1788. . . . . Давид Неранџић“. (¹)

Ове планове Неранџићеве ја ћу овом приликом оставити без разбора. Види се из њих јасно његова намјера,

(¹) Из хартија Државнога Архива у Петрограду. Св. 15, Бр. 217,

с помоћу Русије постати господарем црногорскога народа. Што је он уплео у ствар мисао о покрету међу хришћанима у Турској, тијем је хтио само замаскирати у неколико своју праву намјеру и придати својијем плановима више значаја. Разумије се, он у овој ствари није имао никаквога успјеха.

Напријед је спомињато о Софронију Марковићу-Југовићу, и о његовим плановима, у друштву са губернатором Иваном Радоњићем, како ће удаљити од управе над народом црногорскијем Петра Петровића. Југовић је писао више писама књазу Потемкину и руској влади противу светога Петра, а такође писао је нека писма у којијема је предлагао, да се уведу неке реформе у Русији. Из узрока важности овијех писама, ја ћу нека из њих овђе привести.

Прво писмо Југовића Потемкину:

„Кад сам ја био у Црној Гори, прије три године, архимандрит Петар Петровић завадио се са архијерејем Арсенијем Пламенцем, па је послије узео многе црковне ствари и отишао ш њима у Ћесарску земљу. Он је отишао из Црне Горе са намјером, да постане архијереј црногорски против тамошњега архијереја Арсенија Пламенца, којега је цијела Црна Гора изабрала за свога архијереја, и који је био посвећен од Цариградскога патријарха, који све црногорске архијереје поставља, а он тамо није смио ходити, због тога што патријарх цариградски зна, да је архијереј Арсеније Пламенац јоште жив. Због овога је он и отишао к Ћесару и молио да Ћесар одобри, да га поставе за архијереја. Ћесар у почетку није хтио и дуго је вријеме сумњао, хоће ли дати допуштење. Међу тијем народ црногорски, губернатор Радоњић и архијереј Пламенац писали су Ћесару, да не допусти да се Петар Петровић постави за архијереја, јер је он варалица. У томе писму

говорили су Црногорци, да имају једнога архијереја, а два им нијесу од потребе; а када умре садашњи архијереј Пламенац, то да ће они изабрати, по вољи цијелога народа црногорскога архијереја, који ће бити угодан народу, а којега ће потврдити патријарх. Таквијем начином Петровић је остао у Бечу четири године и није се смио вратити у Црну Гору. Он је живио у Бечу и ходио је често пута, да проси новаца у Ћесара, и у графа Кобенцеља вицеканцелара ћесарскога. Ја не знам каква је још тамна дјела он тамо чинио и кога је поставио за архијереја, само знам да није цариградски патријарх, као што би то морало бити по закону црногорскоме.

„Већ је седам мјесеца од како је он дошао у Шклов са једнијем римскијем попом, који се зове Франциско Долци, који је био шпијун код графа Кобенцеља, и код Ћесара такође. Од тога времена они живе код Зорића. Пријед овога долазили су Зорићу некакви људи, који су казали да је један губернатор, а други архимандрит, а остали да су војводе и сердари и да су они депутати, које је послао архијереј црногорски Рускоме двору. (¹) Петровић и Долци казали су да то није био губернатор, нити архимандрит, нити депутација од архијереја црногорскога, него да су то биле варалице. О овоме сам и ја вашој свјетлости говорио. Ове четири варалице посвадили су се међу собом и побили, по поводу чега Зорић је једнога од овијех варалица, на име Рајковића, дао затворити у тамницу у једном своме селу далеко од Шклова двадесет и пет врста (око 6 сахати). Кад је Неранџић чуо за ову свађу препао се, да ваша свјетлост и Двор не дозна

(¹). Ово је по свој прилици она депутација, што је долазила Неранџићу, да га зове за „Повелитеља" у Црну Гору, о којој Неранџић спомиње у једноме писму кньазу Потемкину

да ово нијесу били депутати, као што их је он представљао, но варалице, одмах је отишао по пошти те им дао путни трошак и отправио их на пут. Сада су остали у Шклову архијереј Петровић и тај римски поп, те се договарају са Неранцићем, како ће да варају руски Двор. Они имају међу собом велику тајну и договоре, по којијема Неранцић и Зорић обећали су архијереју Петровићу дати много новаца и учинити га чланом св. рускога Синода; а архијереј Петровић обећао је њима да ће молити царицу и министре да поставе Неранцића за краља црногорскога и цара српскога, и да ће молити, да царица ишћера Турке из Јевропе, па да њега утврди на Султански пријесто. С таквом намјером дошао је Неранцић у Петроград, те је узео под најам у Дјевкиноме дому велики квартир од четрдесет соба, купује богату мобиљу и узима у зајам велике новце, како ће што сјајније дочекати госте. Неранцић се договорио са архијерејем Петровићем, да Петровић њему пише писмо у Петроград, као да се није видио ш њиме, а желио би виђети и царицу и њега прије него се поврати у своје отачаство, у којему га са нестрпљењем очекују. Ово је писмо тако лукаво написао Неранцићу, како ће га моћи показати министрима, и како ће министри пожалити, што се Петровић враћа натраг, те да би га таквијем начином позвали у Петроград, чим би му велику част учинили, и за Петровића било би љепше него да сам незван дође. Осим тога они су мислили, да кад архијереј Петровић дође по позиву, имаће више права искати оно о чему су се договарали, јер може рећи: Ја сам се хтио вратити у Црну Гору, а ви ми нијесте дали, него сте ме позвали овамо, дакле дајте то, што вам се иште. Међу тијем он не смије ходити у Црну Гору, но мисли да превари руску царицу, да му она дâ шеснајест хиљада рубаља, које припадају Црногорцима за шеснаест

година, за које вријеме Црногорци нијесу узимали пенсију. Он хоће да сву ову суму од један пут прими, па да буде овђе синодални члан, и да заједно са Неранцићем чини разне пријеваре, као што су се они већ договорили. По каквоме послу он држи код себе овога римскога попа ја не знам, али то истинито знам, да је он код Ћесара служио као шпијун.

„Неранцић је прије двије године шиљао у Црну Гору једнога рускога официра, који се зове Сава Матијевић Мирковић родом из венецијанске Далмације, а живи у Шклову, и дао му је три хиљаде рубаља путнога трошка. Овај је имао тајну наредбу, да подговара Црногорце, да пошљу депутацију у Шклов Неранцићу, да га зове да иде у Црну Гору, да се тамо крунише за црногорскога краља, а Црногораца нема више од 8.000 војника, па хоће тамо да буде краљем!... Неранцић не може ни спавати од радости, очекујући час, кад ће га крунисати. Похвалне стихове написао је за своје крунисање и дао их јавно штампати. Тамо се говори, како ће га крунисати; како ће отети пријесто султану турском. Осим тога дао је направити ленту са бојама по својему укусу, и обећао је многијема дати каваљерство пошто га поставе за краља. Послао је 12.000 рубаља у Тријешће трговцу Куртовићу, да га тамо ти новци чекају док он дође. Зорић води велику бригу о томе како ће брата крунисати, да се тијем освети пресвијетломе књазу за то, што га је овај изагнао из Двора, и удаљио од царске милости. (¹)

(¹) Главни узрок свађе књаза Потемкина са Зорићем била је конкуренција око љубави код царице Катарине II, која је имала повећи број љубавника. Неко вријеме Зорић се користовао особитим благовољењем код царице. Потемкин му је завидио, те је употребио све могуће сплетке, да га удаљи, а да он постане првим фаворитом царице, у чему је и успио. Потемкин је за кратко

„Неранцић свуда разглашује, да произлази од царскога српскога рода, и учинио је у смислу тога неке лажне дипломе. Међу тијем сви Срби знаду, да је он мужик по рођењу, и да је његов отац био кочијаш, па се овђе узвисио. Код њега се налази некакав Шакабенда мајор, који се назива графом. Они су правили у Шклову лажне новце, па су за то били метнути у тамницу у Могилеву ђе су неко вријеме прележали. На пошљетку, по молби Зорићевој, пустили су их на слободу, али они имају намјеру продужити свој посао, не знам овђе ли, или у Црној Гори. Због овога Неранцић држи га овђе код себе и рани његову жену и ђецу, а он не прима никакве плате. Он је служио у Пољској у чину мајора, а Неранцић му је обећао, да ће му израдити руску службу и чин пуковника.“ (²)

При овој записци Југовићевој нашао сам један одломак од пјесме, коју он додаје своме писму, као пјесму спјевану на случај Неранцићевог крунисања. Да то није ништа друго до рђави пријевод из неке српске народне пјесме виђеће читалац из исте. Ја ћу овђе привести од ријечи до ријечи, како сам је нашао у оригиналу, без пријевода, јер не заслужује да се преводи, будући ће је сваки и овако разумјети. Ево те пјесме:

„Еще заря не взошла
„Ни Деница лице показала
„Возъкрычала фея съ высокой горы
„И взываетъ къ сербской равной долинѣ:

вријеме удаљио од Двора виши број царичиних љубимаца: графа Разумовскога; Н. И. Панина; Захара Чернишева; графа Румјанцева-Задунајскога; али је послије и њега одагнао књаз Платон Зубов.

(²) Из хартија Државнога Архива у Петрограду свеска 15 №-о 217.

„Веселись равная сербская земля,
„Которая уже издавна невесела
„У тебя цвѣтъ процвѣталъ
„И около себя садъ освѣтилъ
„Отъ (нерандже) Померанцева древа племенита (1)
„Дивна грудь (паха) и неспѣсива
„И его ясной зорѣ (2) подарила
„А заря его Денницѣ сказала:
„О Денница моя содружница!
„Вотъ цвѣтъ наша надежда,
„Который прогонитъ турковъ за горы
„И паки прогонитъ за соленное море,
„И возметъ отъ турокъ крыло (3)
„Которое сербскихъ царей было.
„Какъ это услишали сербскіе витязи
„Воеводи, герои и князья,
„Вскочивъ на ноги храбрые
„Ухватились за ружье длинное
„Закрычали и Бога вспомнили
„Возъиграли и пѣтъ начали:
„Когда намъ заря покажется
„И откуда солнце возъсіяетъ
„И померанца листве свое разширитъ,
„Гласомъ поютъ и руками плещутъ,
„Веселятся и радуютъ ожидая его встрѣтитъ (4)
„Съ распущеними шелковыми знаменами,
„И такъ станутъ ему говоритъ
„И всѣ его велегласно поздравятъ:

(1) Односи се на Неранџића.

(2) тј. Зорићу, који је држао Неранџића уза себе.

(3) тј повратиће српску славу, која је погажена од Турака, и обновити српску државу.

(4) тј. Неранџића.

„Хорошо и благо пріѣхала наша надежда
„Сяйно солнце лучшее Деницы;
„Много времени какъ мы бѣдные вздыхаемъ,
„Воздыхая на небо взирали
„И молили Бога великаго,
„Что бъ намъ послать отъ рода кого ни будь
„Отъ коего бы насъ огрѣяло солнце
„И избавило изъ Турецкой темницы
„И возъобновилъ бы Дворецъ Неманича,
„Который теперь у Отмановича;
„Что бы выжегъ мечети и мунари
„Возъобновилъ бы церкви и олтари;
„Дѣвицы хороводъ играли
„И такъ пѣсни свои воспѣвали
„И въ пѣснятъ своихъ говорили:
„Солнце наше не скрой свое блистаніе
„Но осіяй братьевъ своихъ сквозъ облаки;
„И дѣвицы милыя сестры твои
„Которыя тебѣ шелковыя знамена швютъ
„И на знаменахъ сіяющихъ орловъ вышиваютъ,
„А на головѣ золотой вѣнецъ вьютъ,
„Для таковаго храбраго витязя и героя,
„Которому равнаго не родила мать!

Ову записку Југовићеву ја ћу оставити сада без примједаба. Колико је у њој истине виђеће се, кад се свестрано изучи ондашње доба историје црногорске. Да је било онда много авантуризма и много авантуриста из нашијех земаља то је истина. Ови су употребљавали све могуће начине, да направе себе славнијема. Већини је од њих темом служио један исти приједмет: народ српски, којега ће они ослободити и ништа мање него крунисати

се на краљевство српско. Оваквијех авантуриста било је врло много. Они могу саставити тему за особиту расправу.

Примијетићу овђе неколико ријечи односно Југовићевог тврђења, да архијереје црногорске поставља цариградски патријарх.

Што се тиче владика из разних племена, то ја не могу поименовати, ко је којега од њих посветио за архијереја. Но изван сваке сумње биће да је њих посвећивао пећски патријарх. Што се тиче владика из фамилије Петровића, то су они били посвећени: Владика Данило у Мађарској у мјесту Сечују од патријарха Арсенија Црнојевића (¹) године 1700 у јунију мјесецу, као што гласи његова стављена грамата. Владику Саву посветио је за архијереја патријарх Мојсије Чурла, кад је долазио на Цетиње 1719 године. Владику Василија посветио је за архијереја пећски патријарх Атанасије Гавриловић у Пећи године 1750. Владику Петра Петровића I посветио је карловачки митрополит Мојсије Путник. Владику Петра Петровића II посветио је свети Руски Синод у Петрограду. А и Арсенија Пламенца није посветио патријарх цариградски него патријарх пећски Бркић, кад је долазио на Цетиње 1768 године.

Исте 1785. године новембра 19 Софронија Југовић дао је књазу Потемкину пројект о некијема реформама, које би морале бити произведене у Руској држави, ради побољшања народнога благостања. И ако се ово односи на руску историју више него на нашу, опет ћу тај пројект привести овђе због тога, што у Рускоме народноме и др-

(¹) Патријарх Арсеније Црнојевић, или како га још зову Арсеније Црногорац родом је из Црне Горе из села Бајица на Цетињу, и то, како су ми причали, од братства, које се зове Мусе-лимовићи, од којега данас нема до три четири фамилије. У вјерност овога послијњега ја се сумњам.

жавноме животу велику су улогу играли људи, који су тамо пријешли из нашијех земаља. Људи доселивши се из иностранства: из Њемачке, Француске, Инглеске, из Словенскијех земаља дали су Русији сва нова, јевропска уређења, која данас постоје у Русији. Па и данас већина рускијех вишијех државника носе туђе фамилије. Узмимо н. пр. министарство иностранијех дјела. Ту су ти: Гирсови, Влангали, Жомини, Остен-Сакени, Фредерикси, Стјуарти, Бјулери и т. д. Сваки ће виђети колико има руске крви у овим фамилијама. У вријеме Петра и Катарине било их је још више. Дакле и овај наш Југовић хтио је да усреће Русију својијем реформама.

Ево тога Југовићева пројекта.

„Ја потписани, урођенац Славено-српске нације, грчке вјероисповијести још из младости осјећао сам велику љубав прама Русији, и од велике радости нијесам могао чекати тај радосни час, кад ћу моћи доћи да очима видим православну Русију. По што сам свршио науке, ја сам путовао по Њемачкој, Италији, по разнијема турскијема мјестима; по Далмацији, Босни, Црној Гори, Арбанији, Леванту, Анадолији, Смирни, Ћипру, Родосу, и по другијема тамошњијема мјестима. Приликом тога мога путовања примијетио сам многе предивне твари, које заслужују особиту пажњу, те сам се ријешио поднијети о њима моје примједбе у корист високославнога рускога Двора, из чистога мога усрђа прама Русији, због чега сам и дошао овамо. Разумјевши да се ваша свјетлост стара украсити своје отачаство свакијема добријема уредбама, и да призивате из туђијех земаља различне вјештаке од фабрика и других наука, који ће радити у корист обћега добра, и ја узех себи слободу поднијети вашој свјетлости овај мој пројект.

„1. Ја молим да ми се допусти да учиним Рускоме Двору ову корист, од које ће бити превелики приход, сваке године по неколило милиона; а таквим истим начином биће велика корист и цијеломе опћинству, јер ћу учинити, да не буде потребно добављати из иностранства: Рајнско вино; свилене материје; инглеско сукно, те таквијем начином неће излазити новци из државе у туђе земље на штету држави и народу.

„2. У Криму, Малој Русији, Новој Русији, Украјини, Астрахану, Кубану, около Каспискога мора и у другијема тамошњијема топлијема мјестима, која се протежу од Крима до Камчатке, лежећијема на границама Кинеске државе т. ј. у свјема топлијема мјестима Руске државе, ће могу расти винове лозе и свилена (т. ј. дудова) дрва, треба их насадити толико, да их има доста свако мјесто као у Италији и Мађарској. Више именоване руске земље леже на једноме истоме градусу са посљедњијема. Сада и Ћесар у својој земљи размножава свилена дрва, и направљају се по фабрикама у држави разне свилене материје, инглеско сукно и друга роба, те немају потребе добављати из иностранства.

„3. Ваља направити само фабрике, а фабриканте ја ћу добавити мојом вјештином колико буде потребно, и размножићу фабрике по народу, као што је у Француској, како ће их доста бити у цијелој руској држави, те ће се производити толико робе, да ће се моћи продавати и изван руске државе, од куда ће бити државној каси на милионе прихода. Тако исто ваља направити и памучне фабрике, па доносити памук из иностранства, да се ради у тим фабрикама, а ваљало би покушати, би ли могао памук расти и у рускијема земљама. Ако би ово посљедње могло бити, тијем би била велика корист Русији.

„4. За направу инглескога сукна ваља добавити из Шпаније шпањолске овце, на којијема је најбоља вуна. И у Ћесарову земљу добављена је велика количина оваца шпањолскијех па су расиножене по цијелој земљи; тако, да се од њихове вуне израђује по фабрикама велика роба, од које бива држави велика корист. Све је ово учињено због тога, да не морају добављати робу из Француске, Шпаније, Португалије, но да је имају у својој држави.

„5. Винограде ја ћу тако разиножити са мојијем искуством по цијелој држави, да ће за кратко вријеме Русија имати свога вина за цијелу државу, и да ће тако јевтино бити, да ће се ботиља моћи продавати по четири копјејка (около 6 новчића). За кратко вријеме Русија ће моћи своје вино продавати и изван своје државе.

„6. Ја ћу донијети у Русију најбоље врсте лоза као: Токајске, Будимске, Јаралашке, Менешке, Фрушкогорске; а од грчкијех: Ћипарске, Родоске, Морејске, и друге тамошње, које рађају славна вина. Такође добавићу из Италије различне виноградске лозе на бродовима, и довешћу од туда људе, који знају добро радити око винограда, а ови ће опет учити овдашњи народ, како ће унапријед сами умјети радити око винограда.

„7. Лозе из Мађарске могу се довести на лађи Дунавом до Крима. За работу око винограде могу се добављати људи из Србије, Бугарске, Молдавске и из другијех мјеста (која леже) около Дунава.

„8. Разиножићу такође, у више поменутијема топлијема мјестима по Русији, различна плодоносна дрва, а особито: шљиве, јабуке, крушке, трешње, вишње од којијех се направља најљепша ракија, која се зове шљивовица и розолија, која ће сваке године доносити државној каси велике приходе, а народу велике користи. И ћесар прије није имао овијех производа, али је сада завео и својијем Ће-

царским старањем стара се, да још више заведе. По његовој заповиједи откривају се различне фабрике, трговине и друга корисна заведења, која му велику корист и приходе доносе сваке године.

„9. Ја ћу написати на рускоме језику књигу, у којој ћу изложити начине, како се раде и прерађују различна пића, и како се она могу довести у најбољи ред и каквоћу, те би наша пића могла сравнити се са Мађарским, Шампањским, Бургундским и др. Та ће књига бити удешена, да се из ње могу учити наши винорадници.

„10. Ја знам да је Руска држава велика и заузима просторију више, но ма која држава у свијету, али знам, да она није насељена као друге државе у којијема, што се рече, на свакој петој миљи налази се град густо насељен народом, тако да од множине немају о чему живјети. Ја знам начине како би се ови народи преселили у Русију, те населили празне Руске земље и направљали градове, ђе су сада пустиње. На овијема празнијема земљама може још толико народа живјети, колико данас живи у свој Русији. А ја умијем и могу много народа, различних народности, довести у Русију. А чим буде више народа у држави, тијем ће бити и више прихода држави и јача ће бити држава са војском и свачим. Велики светопочивши император Петар имао је ово свагда у виду, и свагда се старао досељавати различне народе из иностранства и насељавати их у своју Државу.

„11. Ја могу бити од превелике користи народу Рускоме за флоту руску, која се налази у Ливорну у Средоземном мору; због тога, што ја могу побунити тамошњи народ хришћански, противу главнога хришћанскога непријатеља, и довести много младијех храбријех људи да ступе на службу у руску флоту, који непрестано и с великом

радошћу желе војевати против Турака за хришћанску вјеру и Руски Двор.“ (1)

Сад да се вратимо к Владици Петру, онамо ће га остависмо у Минску.

Из Минска окренуо је владика Петар преко Берлина са намјером да сврати код њемачкога цара Фридриха II, те да потражи и код њега помоћи за народ Црногорски. (2) Но Фридрих II бјеше већ умрьо, а на пријестол беше ступио његов син Фридрих Виљем II, с којијем се владика не састаја. Пошто је владика Петар још на нека мјеста окушао срећу искања помоћи за Црну Гору, вратио се у своје отачаство.

У одсуству владике Петра I у Црној Гори догодиле су се велике несреће. Међусобице, које су и тако вазда трзале Црну Гору, умножиле су се биле до највећега степена. Раздор међу главарима повукао је за собом и раздор међу народом. Нарави народне биле су се покварилe; продајништво народних интереса за новце није била ријеткост. Нађе се Црногораца, који не зазреше отићи и паши скадарскоме, да му понуде Црну Гору за неколико стотина гроша. Махмут-паша Бушатлија виђе добру згоду да испуни давнашњу жељу, те да прослави себе покорењем Црне Горе. Владике нема у Црној Гори, главари су у завађи међу собом, а Црногорци лакоми на новце, те ће моја бити Црна Гора — тако мишљаше паша Бушатлија. И да је имао памети готово би тако било. Године 1785 Махмут-паша, вођен некијем Црногорцима, напао је на Црну Гору и дошао на Цетиње и изгорио цетињски манастир. Зи тијем је отишао на Његуше и узео од Његуша

(1) Из хартија Државнога Архива у Петрограду свеска 15 №-о 217.

(2) Милутиновић Историја Црне Горе. Биоград 1835 ст. 111.

хараче, па за тијем отишао у Млетачко Приморје и жестоко похарао племе Паштројевиће.

У хартијама Државнога Архива нашао сам неколико писама рускога консула у Далмацији Антона Паладоклиса, из којијех ми дознајемо неке подробности о нападају Махмут-пашином на Црну Гору. Ова извијешћа Паладоклисова врло су важна за црногорску историју, тијем више, што их је написао очевидац овијех догађаја. Ево тијех писама. (1)

Прво писмо консула у Далмацији А. Паладоклиса Државној Колегији Иностранијех дјела:

„Са Хвара ја сам имао част писати тој славној Колегији Иностранијех дјела о утврђењима Которскога Ушћа, и о припремама, које овамошње власти са великом хитњом чине, и о томе како овамо врло често долазе превозне лађе са наученијема и новоскупљенијема солдатима, и са различнијем материјалом за поправке тврђава и различним војничким потребама. Говоре да је овамо довезено самијех пушака седамнаест хиљада. У Котору је не давно ухваћен један шпијон, у њемачким хаљинама, и послан је, свезан у оковима, у Венецију. Код њега су нађена три одијела: два монашка грчкога и римскога закона, и једно француско; у чревљама његовим нађена су некаква писма. Скадарски паша продужава своје војничке припреме, и заповједио је барскоме градоначелнику да нападне опет на Паштројевиће; но будући ови градоначелник није хтио испунити пашину заповијед, то је паша почео пријетити да ће сам ударити и да ће казнити барскога градоначелника. Друге паше, који су одређени да иду противу Вушатлије, као да се и не крећу, и чини ми се да они и немају воље ићи

(1) Овијех Паладоклисовијех писама било је више, али ја их нијесам могао сва преписати због кратковременога мога бављења у Државној Архиви у Петрограду.

противу њега, јер не налазе да је он што год скривио. Босански паша хтио је да учини опис, колико се у његовој земљи налази скота (стоке различне) и жита, али су се житељи противили овоме, и нијесу му допустили извршити намјеру. Он је почео био скупљати војску, али се зауставио. Аустријанци се крећу ка Лици, Госпићу, близу турскијех и мљетачкијех граница и шиљу тамо у бачвама рāну за војнике; али и ако тако говоре може у тијема бачвама бити и војничка муниција. Из Тријешћа и Фијуме (Ријеке) шаљу на лађама војску у Котор, у количини 10.000 војника, коју су обећали овамошњијема (мора бити Мљечанима) дати у помоћ; а може бити да је ова војска намијењена и за Дубровачку републику, коју, како говоре Дубровчани, давно очекују. Говоре и то, да Скадарски паша хоће да изјави Порти своју покорност и да је обећао намирити губитке, које су овдашњи претрпјели. Говори се да ће у Котор доћи нови мореначелник, да промијени старога, а такође и један инквизитор. Говоре да су овдашњи ухватили нечији брод и довели га у Котор. Овај брод послао је речени паша у Анкону са својијем имањем, али ја тачнога извијешћа о томе немам...“

Друго писмо А. Паладоклиса Државној Колегији Иностранијех дјела:

„Не давно дошли су у дубровачко пристаниште два турска брода, напуњени прахом, зрнима (танадима) од пушака и сухијем хљебом за војску. За превоз овога дошло је неколико стотина коња из Босне. Дошло је такође неколико бремена љекарија. Тамо на много мјеста приправљају велику количину сухога хљеба. У овдашњему пограничноме мјесту Мосху произашли су грабежи међу Турцима и овдашњијема поданицима, што у осталом бива врло често.... Морски служитељи, који су из Дубровника добе-

гли у Корчулу под заштиту нашу, а који нијесу хтјели ићи у Уцињ, куда су их шиљали, враћени су натраг са једним официром и дванаест солдата, али под уговором, да им се неће никакве казне учинити. Ове године толико је вино овђе родило да један, који га је премного направио, не имајући куда с њим т. ј. не имајући бачава, извадио је воду из једне бистијерне (цистерна), па је исту напунио вином. Ове године један инглески трговац, по имену Адолфијо, напунио је вином, али не толико добријем, два велика брода, један овђе на Хвару, а један у дубровачким владавинама, да га вози у наша црноморска пристаништа. Архимандрит паштровски, који је не давно био у Русији, долазио је код мене, још док сам био у Херцег-новом, да иште савјета хоће ли, као посланик свега тамошњега опћинства, отићи у Русију, да тражи потребне ствари за украшење цркава у племену Паштројевићеву које је поробио Махмут паша. Ја сам му одговорио, да за сада стоји у своме манастиру, који је остао сачуван при нападају Махмут-пашином, и да ту чека ријешење његове ствари. Овдашњи умножавају војску у Котору и, као што се глас проноси, ђенерал-проведитор иште да му се пошље још војске. Овдашња област са нестрпљењем очекује да ступи у трговачки обрт са Русијом, и да почну овђе долазити руски производи, у којијема се они врло нуждавају, а међу тијем они имају много вина, које би могли руски трговци куповати. Због тога, а још због једноплемености и једновјерја, руско консулство овђе се налази у вишему поштовању него ма чије друго."

Треће писмо консула А. Паладоклиса:

„По ревности и по дужности моје службе ја нијесам пропустио јавити, још из Херцегновога, вашему високографскоме сијатељству, да је долазио к мени сердар Иван

Петровић, са још неколицином, те ме је молио да јавим вама о њиховој намјери, да се преселе на живљење у Русију. При томе он је казао, да не жели ићи морем, будећи му тај пут није познат, него на Тријешће. Он је казао да ће се задовољити, ако му се даде неколико кола за превоз малољетних, а они ће ићи пјешком у Русију. Враћајући се из Котора, ја сам се нарочито видио са губернатором Иваном Радоњићем. Он ме је молио да јавим у Русију да Русија пошље у Црну Гору потребне војничке ствари, ако их Русија мисли употребљавати у ратовима против Турака, јер они немају ништа. Ако ли не, то да и он жели преселити се у Русију, али моли да му се најприје допусти, да дође у Русију да изабере прилично мјесто ђе ће се преселити, и да донесе увјерење Црногорцима да их Русија прима, и да ће им дати мјесто ђе ће се населити. У нападају пашиноме на Црну Гору они много криве своје за издајство, али се много жале и на непријатељство прама Црној Гори овдашњих власти. Као што они причају скадарски паша неће оставити на миру ни овдашње (разумије се Мљечане). Ова двојица т. ј. Петровић и Радоњић чине ми се да су усрдни, но сердар Петровић много основатељнији. Ради тога, да бих лакше могао имати с њима сношаја, згодније би ми било живјети овђе у Херцегновоме; али ма колико да је ово згодно, опет овђе не бих могао живјети без подозрења. Много би мање подозрења било кад бих ја могао живјети у Спљету, као трговачкој вароши, или у Хвару као опћему, јавноме пристаништу.“

Четврто писмо А. Паладоклиса Колегији Иностранијех дјела:

„Док сам још био у Херцегновоме ја сам имао част тој колегији писати о покретима скадарскога паше. Од тога времена многе су се ствари промијениле, о тијем

промјенама ја сам писао, још кад сам био у Дубровачком пристаништу св. Крста, нашему министру у Венецији. Тада нијесам имао прилике о томе писати држаној колегији иностранијех дјела, што овом приликом чиним, тијем прије, што сам добио још опширнија извијешћа од овдашњега капо ди маре (старешине од мора) господина Кондураки, који је мене примио врло ласкаво, а такође и начелник херцегновски. Скадарски паша, прошавши између граница својијех и мљетачијех у Црну Гору, привео је одмах к послушности и плаћању данка четири црногорске нахије, без икаквога крвопролића, митом и ласкама. Само Катунска нахија дала је отпор пашиноме брату, који је нападао на њу са више од 5.000 војника. Брат пашин био је принуђен одступити и вратити се паши, са великијем губитком своје војске. При повратку своме дао је запалити цетињски манастир, ђе се прије налазио и Стефан Чикола. Паша, враћајући се у Скадар, под видом дружбе напао ја на Паштројевиће и убио је више од стотину Паштројевића; опљачкао је цркве, манастире, домове и један је манастир изгорио. Остао је нетакнут само манастир Прасквица, у којему живи архимандрит Сава, који је био у Русији, и то због тога, како ми причаше капо ди маре, што се овај манастир налази под руском протекцијом. Пошто је он опустошио: поља, баште, куће, пет миља ширине и десет миља дужине, вратио се је у Скадар, ђе се и сада налази продужавајући свој пост Рамазан. Говоре да ће послије празника опет кренути се с војском, но куда непознато ми је. Овај свој нападај са дванаест хиљада војске, како ми причаше Капо ди маре, учинио је он оваквијем начином:

За сваком хиљадом пјешака ходила је хиљада коњаника са тајнном и војничким потребама. Пошто је пријешао преко једнога не великога језера (биће Скадарско језеро,) и преко

једне ријеке успио је одмах поткупити новцима и различнијем обећањима, што је свагда у обичају код Турака, црногорску нахију Црмницу, која не гледајући на општу народну заклетву, да ће се сви бранити до посљедњега, која је заклетва учињена, кад се чуло, да ће паша кренути на Црну Гору, ради боље тврдоће, да ће сви бранити своје отачаство, предаде се паши без икакве одбране (¹). Кад су ово виђели њихови сусједи, учинили су то исто, што и Црмничани. Кад је ово видио главни управитељ црногорски да од 8.000 војске црногорске већ у самоме почетку предаде се 3000 Црмничана, па други почеше њима сљедовати, запали своју кућу, па се измаче у високе горе. Ово је он учинио још и због тога, што је паша почео тражити Јока Станишића (то исто што и Иван Радоњић) и сердара Ивана Петровића, и давао је велику награду ономе, ко их доведе мртве или живе. Нахија Катунска, као што је више речено, бранила се противу пашине војске с помоћу сусједнијех житеља из Боке Которске. У овијем бојевима, како говоре, рањен је био пашин брат, или синовац, који је побјегао из Црне Горе са великијем губитком. Овако је било у Црној Гори. Са Паштројевићима паша је поступио овако: Он је најприје написао писмо екстраординерноме (изванредноме) провидуру которскоме, да поради краткоће пута, жели са војском проћи кроз њихове границе. У писму је молио да буде увјерен, а такође да и друге увјери у мјестима, куда ће он проћи, да он не ће ни најмање штете, нити биједе никоме учинити. Добивши допуштење, он је раздијелио своју војску на три дијела. Најпрвој војсци заповидио је, да пролази мирно и да не само никоме не учини штете, или биједе, но да прама свакоме покаже своје пријатељство. Задњој рекао

(¹) Предала се била и Ријечка и Љешанска нахија.

је, да поступа непријатељски, као што је чинила и средња, у којој је он сам био. Он је позвао главаре паштровске на поштену ријеч, и они су дошли њему, као госту са даровима. Међу овијема био је и један свештеник грчко-руске вјероисповиједи, који се звао Раде Андровић који, кад је чуо заповијед пашину да их све погубе, извади испод пазухе малу пушчицу и испали на пашу, али огањ не прихвати прах; у то му прискочи на помоћ рођак његов, те и овај испали пушку на пашу, но неки ага турски, који је био код паше и за којега говоре да је пашин стриц, баци се пред пашом као штит, те њега погоди пушка и ту остаде мртав, а паша остаде здрав читав. И ако је паша своијема пријатељскијема писмима био увјерио Паштројевиће, да се не боје, опет их је било толико на окупу, да су се жестоко побили с пашином војском. Овом приликом погинуло је 102 Паштројевића, осим жена и малољетне ђеце; а Турака погинуло је осамдесет људи и седам из саме пашине фамилије, и сувише триста Арбанаса, већином хришћана, који су се по насиљу кренули са пашином војском. Многи од Паштројевића, пошто су изгорели сву цебану, протурали су се мачем кроз трупе турскијех војника и сијекући их бјежали изван. Жене и ђеца бјежали су мору мљетачкој галери, која је у близини стојала. Ова галера могла је учинити Турској војсци велику штету, да је хтјела прискочити у помоћ Паштројевићима; али начелник од галере, по савјету официра мљетачкога, који се нашао на галери, остао је мирен гледајући што се чини. Поменути Капо ди маре чини ми се да је ваљан човјек, и поднио се јуначки при овоме случају. Он је овом приликом обилазио сва мјеста управ до Дубровника и Бара арбанашкога, пријетећи наоружаним бродовљем. Већ изодавна проносе се овуда гласови, да паша жели завладати Арбанијом Венецијанском и Дубровником;

за то Дубровник утврђује своје стијене, не пуштајући при томе никога ни у град, ни из града под фирмом бојазни од болијести. Дубровник се највише нада на аустријски Двор, којему се он, како кажу, предао. Нападај на Паштројевиће догодио се на дан св. Петра, по римскоме бројењу. Очекују овђе из Задра ђенерал-провидура."

Пето писмо А. Паладоклиса Колегији Иностранијех дјела:

„Треће писмо имам част већ писати, од јануара мјесеца, о стварима које се овамо догађају и чују. У Јануару мјесецу ја сам дошао овамо на Хвар, једно због тога да прославим наше празнике у овдашњему грчкоме манастиру, а друго и због тога, што се овђе чује више новости, него иђе, због тога, што овђе долази бродовље из различних земаља, па доноси са сваке стране новости. Све се још продужавају стари гласови, да скадарски паша прикупља војску, приправљајући у исто вријеме велики војнички тајин. Овакве војничке припреме чини такође и паша бератски, а тако исто и босански паша са другијем пашама. Говори се, да су ове две посљедње паше назначени, да иду с војском противу првога, да га оружаном силом покорности отоманској Порти приведу. Овдашњи непрестано шаљу војску, и различне војничке потребе у Котор на превозниијема лађама. Они скупљају од овдашњијех житеља војску, и то од сваке фамеље, ђе их има способнијех за оружје, по једнога или по двојицу. Проносе се гласови, да се паша скадарски ријешио покорити се Порти, и да је обећао намирити све штете које су учињене овдашњим поданицима кад је његова војска прешла преко Приморја, али вјерност овога извијешћа није потврђена. Често пута иду из Котора бродићи „гласоноше", но шта је у њима ја нијесам могао дознати. Говоре да је нарећено, да се

опет подигне Паштровска тврђава, коју су љетос Турци барски разрушили. Ради грађења поменуте тврђаве, већ је послато доста материјала на лађама, које су не давно одавде отишле ка которскијема бреговима. На границама царскијема, около Лике, не далеко Задра, сваки час прикупља се у великој количини царска војска. Људи, који су овђе дошли на марсељскијема лађама причају, да Французи наоружавају ратно бродовље, и да купе матрозе насилно између људи, који овамо долазе из Америке.“ (¹)

Пошто је владика Петар дошао на Цетиње, окупио је главаре црногорске, те им објавио о несрећама, које су се с њим догодиле за вријеме његовога путовања, по узроцима који су га принудили тако дуго задржати се у путовању. Он је представио главарима сву несрећу, која грози Црној Гори ако се продужи овакво стање ствари. „Ја ћу се не само непрестано трудити, говорио је владика, но ћу жртвовати и све моје имање ради среће моје отачбине, и слободе стада христова, које је повјерено мојој управи. Надање ваше ослоните на Бога, који ће вам дати свако добро, ако љубав и братску слогу будете имали међу собом.“ (²)

Послије овога владика је предузео путовање по Црној Гори, да на мјестима, ђе је свађа поникла успостави мир и слогу. Он је отишао у Чево те је измирио Чевљане и Бјелице, међу којијема се је нашло 74 мртве главе. За тијем отишао је у Велестово те је умирио Велестовце, међу собом и са околним племенима; и тамо се нашла 71 мртва глава. Послије тога ходио је у друге нахије и племена, те је успостављао мир и поредак. За тијем се

(¹) Прва четири писма Паладоклисова написана су године 1785, а посљедње године 1786. Исписана су из хартија Државнога архива св. 15 №-217

(²) Медаковић. Историја Црне Горе стр. 76.

владика Петар почео старати о унутрашњему уређењу и благостању народа, који је био врло пострадао од нападаја Махмут пашиног. Старао се о обновљењу разоренијех цркава и манастира, особито манастира митрополије цетињске, којега је био спалио Махмут паша. И ако су материјална средства, којијема је располагао владика Петар, била врло ограничена, опет је он успио обновити цетињски манастир, и украсити већи дио цркава. (1) Таквијем начином владика Петар постаде трећијем ктитором цетињскога манастира митрополије црногорске. (2)

Но не стоја Црна Гора дуго на миру. Године 1788 султан Селим III објави рат Русији. Узрок рата, како приповиједа историја, било је то, што се Русија почела мијешати у дјела Турске државе, а особито у дјела Грузије, која је у то вријеме била изјавила жељу ступити у Руско подaнство; и у дјела Молдавске чијем господару Маврокордату, почела је Русија показивати неку Протекцију. Осим тога Турска је имала у виду да, с помоћу Инглеске, опет поврати под своју владу Крим. (3) У овоме рату била је у савезу са Русијом и Аустрија у којој је владао цар Јосиф II, друг царице Катарине II. Може се управо рећи, да је овај рат Русија навлаш изазвала својијема задиркивањима, мислећи да ће потући Турску па испунити „Грчки пројект“ књаза Потемкина (о којему је већ била ријеч). Овај рат није прошао ни Црну Гору, која је тек три године назад опако жестоко пострадала

(1) Медаковић. Истор. Цр. Горс. стр. 77.

(2) Први ктитор био је Иван бег Црнојевић, други владика Данило, који је обновио овај манастир, пошто га је разрушио Ћуприлић 1714 године, трећи владика, Петар који га је обновио 1785. На једној плочи на доксату манастирском (доњем) нашао сам изрезану ову годину славенским цифрама.

(3) Стрјелбицки. Владѣнія турокъ на материкѣ Европы, СПетербургъ 1879 стр. 6.

од нападаја Махмут-паше Арбанашкога. Најприје је позвала Црну Гору на рат Аустрија, која је послала у Црну Гору капетана Филипа Вукасовића и официра Лудовика од Пернет са царском граматом (¹) и стотину хиљада дуката, Са овијема дошли су најприје у Црну Гору само шест солдата а послије 400. Црногорцима некако није било право, што их позива на војску Аустрија, те их се мало одазваше позиву цара Јосифа. И ако Црногорци знађаху, да је Русија у савезу са Аустријом, али опет они очекиваху руски позив. Владика Петар одговорио је Аустријским посланицима: „Ја не желим ни с ким водити рата, јер не желим да се крв мога народа пролива без користи. А ко хоће да ратује нека и ратује. Друга је то ствар кад би Русија позвала нас у рат са Турцима, ја бих тада био сагласан, и био бих савезник противу опћега хришћанскога непријатеља.“ (²) Таквијем начином Вукасовић је имао мало, или баш ни мало успјеха у дјелу покретања Црногораца на рат са Турцима.

Баш у ово вријеме, кад је Вукасовић дошао на Цетиње, владика Петар писао је рускоме посланику у Бечу о свему што се догађа у Црној Гори, и о томе како је Вукасовић дошао на Цетиње са ћесарском војском. У томе писму, између осталога, говорило се: „ако се руска царица налази у рату са Турцима, то сам и ја готов у свако вријеме подићи своје оружје, мач и животворећи крст, против непријатеља хришћанства“. Руски посланик

(¹) Ова је грамата наштампана у Милутиновићевој Историји Црне Горе стр. 113 и 114.

(¹) Медаковић. Повјесница Црне Горе стр. 78. — Морам овђе примијетити ово: Будући ја овђе не пишем научну расправу, но само имам намјеру саопћити неке нове податке за Историју Црне Горе то мислим неће ме нико прекорити за непотпуност. Што уводим нека објашњења, и неке цитате из наших историка, то је због тога, да се мало свежу догађаји међу собом, а такође и да буде нека веза међу податцима.

није почасио часа, но је одмах извијестио царицу о изјави црногорскога владике. Царица је била задовољна овом изјавом и одмах је наредила, да се пошаље у Црну Гору грамата. При овој грамати било је послано и писмо од ђенерала Заборовскога, који је био назначен заповиједати над војском, која је била одређена за Средоземно море. (1)

Неколико прије него је дошла у Црну Гору грамата царичина и писмо Заборовскога, писао је владици Петру писмо руски пуномоћни министар при Венецијанској републици Алесандар Мордвинов. Ево тога писма:

„Ревност предшаственика ваших високоме Двору мојему, а такође и ревност свега народа Црногорскога, којијем ви управљате, позната је свјема, а особито мојој монархињи. За то се и морамо надати, да ваше високопреосвештенство не ће одрећи пристати у савез с нама, тијем прије, што нас веже и закон и једноплеменост. Ево вријеме, у којему ви ово можете доказати и учинити овијем дјело угодно Богу, мојој царици и народу којијем ви тако похвално управљате. Рат, којега је Порта објавила Русији узбудио је срца свијех вјернијех подданика њенога величанства, те су се ријешили, да принуде Порту да се раскаје за свој поступак, да у будућа времена спомиње ово своје прегнуће. Надам се да и народи, који су једнога племена с нама, не ће одрећи да се присаједине к нама, тијем прије храброшћу познати Црногорци који су свагда показивали искрено учешће у слави руској. Користите се, ваше високопреосвештенство, овијем добријем расположењем вашега народа к нама, и учините име ваше бесмртним.

„Флота њенога царскога величанства, пошто дође у Срезодемно море идућега љета, учиниће вама помоћ, да

(1) Грамата царичина и писмо Заборовскога штампано је у Милутиновићевој историји Црне Горе. стр. 115—120.

испуните ово предузеће. Ја, будући министром њенога величанства при Млетачкој републици, нећу пропуштити, да не доставим њеноме величанству о вашему усрђу; такође надам се потпуно, да ваше усрђе не ће остати без достојне награде.

„Предатељ овога писма вашему Високопреосвештенству, г. Оливјери, јест један од највјернијех људи, којему можете или на ријечи, или писмено саопштити све ваше мисли и жеље, што се тиче помоћи која би се морала вама учинити, да бих ја о томе могао јавити моме Двору.... Венеција 4 фебруара 1788". (¹)

Те исте 1788 године био је послан у Црну Гору потпуковник руске службе, Србин из Боке Которске из вароши Рисна граф Марко Ивељић. Ивељићу су дане биле различне наредбе, између осталога и да пази на владику Петра, у кога је Русија у неколико сумњала због непријатности, које су му учињене биле у Русији; али главна задаћа Ивељићеве мисије састојала се је у томе да, као житељ тамошњијех страна, који зна тамошње народе, наоружа противу Турака Херцеговце и Зећане. Покрет је био произведен и у ове двије области, и многи Херцеговци и Зећани устали су противу Турака и присајединили се Црногорцима.

Црногорци су драговољно примили руску грамату. Они су с таквијем одушевљењем устали на оружје, да су сви клетву положили: не штеђети пролити крв своју за вјеру и слободу. Аустријскоме посланику није се допадало што Црногорци тако радосно дочекаше руску грамату, а међу тијем онако хладнокрвно се показаше спрам грамати Цара Аустријскога, те је Вукасовић стао у врло натегнуте одношаје спрам владике и Црногораца. Али свакојако Вукасовић је с војском својом (тј. са оне 400 солдата) отишао

(¹) Из хартија Главнога Архива министарства Иностранијех дјела у Москви св. 4. дјела о сношајима Русије са Црном Гором. —

до Загарача. Руски посланик Тутолмин, пошто је видно да је царичина грамата учинила жељени успјех, вратио се одмах у Русију. Вукасовић је из логора из Загарача почео разашиљати позивна писма како црногорскијем главарима, тако и главарима Зетским и Херцеговачким. У писму игуману острошкоме Вукасовић говори: „Сада, оче игумане, подигни Брђане противу Турака. Вјерује да ће им то учинити велику корист, јер не ће бити преварени у оно, што им се обећало. Будући ја имам на расположењу све што је за ратовање потребно, то кад бисмо се сјединили међу собом: Црногорци, Брђани, и други Хришћани, учинили бисмо све што бисмо жељели. Сада, оче игумане, можеш учинити себе срећнијем, јер вјерује мени да ћу ти ја учинити све што желиш, само не пропусти овај срећни случај, но ако можеш приправи се да једнога прекраснога јутра ударимо на Спуж и Подгорицу. Ако будемо срећни да задобијемо који од овијех градова, ти ћеш добити дара стотину дуката, а и Брђани ће добити велике дарове. Онај који ми донесе главу Мећикукића (старјешина града Спужа), добиће стотину дуката дара, а и ти ћеш тада добити дар...“ (¹) Пиперима Вукасовић је писао овако: „Ви ћете виђети из писма господина владике Петра (²) слогу и јединство, које постоји међу двије најсилније државе, које ратују за ослобођење свијех робујућијех хришћана. Ви сте разумјели и то, да сам ја донио од Ћесара много новаца и другијех ствари, које су по-

(¹) Манастир Острог налази се у племену Бјелопавлићском. У горњему манастиру почивају мошти св. Василија острошкога, бившега митрополита херцеговачкога. Игумани овога манастира свагда су се користивали великим поштовањем, и имали су велики уплив у племену Бјелопавлићском, и више пута били су предводитељи Бјелопавлића у рату са Турцима.

(²) И владика Петар био је тада с логором у Загараче.

требне за ратовање, а биће још стотину пута више дато онијема, који вјерно буду служили поменутијема двјема државама. А сада, добри јунаци, ево згодно вријеме, каквога још никада није било, а може бити више никада и неће бити у ратовању противу нашега непријатеља. Ове новце, које ја имам при себе раздијелићу свјема добријема јунацима подједнако. Но они, који се буду одликовали у јунаштву добиће још вашу награду. Сад је дошло вријеме уништити род агарјански. Сада не ће трудно бити ово извршити, кад Турци немају ни од куда никакве помоћи. Ми имамо свега, што нам је потребито, а и Турака има мало више него нас. Немојте помислити, да је ово каква год пријевара, вјерујте, да док ја будем жив нећу вас оставити. А када буде учињен мир, тада ће и за вас бити уговорени повољни услови...."

Не гледајући на сва ова, и оваквим слична, обећања Вукасовића, Црногорци се нијесу никако могли сродити са Аустријанцима. Истина један пут су се Црногорци удружили са оне 400 аустријскијех солдата и ударили заједно на град Спуж, при чему да приијетим нијесу имали готово никаквог успјеха, али опет брзо су се разашли. И ако Вукасовић у писму своме Пиперима говораше, да их никада оставити не ће, он не одржа ријеч, но их остави прије рока и земана Свршетком Августа мјесеца Вукасовић је оставио војску црногорску и вратио се натраг у домовину.

Тако Тутолмин мало раније, а Вукасовић мало доцније, тек оба посланика од двије „савезне" велике државе, Русије и Аустрије, оставише Црну Гору, а Црногорци сами, под предвођењем свога владике, продужише ратовање са Турцима све до 1791, године т. ј. док Руси закључише мир.

Овај рат није испао добро за руком ни Русији ни Аустрији. Они нијесу баш ни у колико достигли циљ, за који су рат објавили. Аустријанци су били готово свуда потучени. Код Слатине тако су били разбијени, да су са таквом брзином побјегли, да се једва цар Јосиф спасао брзијем бјежањем да не допане ропства. И руска војска с почетка није се могла похвалити успјесима. Тек послије године ратовања Руси су узели Очаков. Послије овога већ су почеле руске побједе ићи једна за другом. Суворов потуче Турке код Фокшана и Римника. За тијем освоји тврђаву Измаил. Послије опет сљедовала је побједа руска на војском серашћера Ајдос-Мехмеда, послије чега су силе турске клонуле. Турци су били принуђени искати мира који је и био закључен у Јашу у Молдавској 29 децембра 1791. године.

При свјема обећањима, да се неће ни Црна Гора заборавити, кад се буде мир чинио, у преговорима о миру не би баш ни ријечи речено о Црној Гори. Црној Гори остаде да сама рашчишћа рачуне са Турском, као што је то свагда било. Ослобођење Словена, под фирмом чега се је и водио рат, као што је то речено у граматама и војничким прогласима обје зараћене државе, остаде готово и неспоменуто при закључивању мира. Баш кад рекох „фирма ослобођење Словена“, да речем још коју, о овој фирми. Колико се разне робе продавало под овом једном фирмом. Је ли се жељело што год одвојити од Турске, то се свагда радило под фирмом ослобођења Словена, а Словени су једнако робовали. Још цар Петар ратоваше под фирмом „ослобођења Словена од ига агаренскога“, али за вријеме све његове владе, хришћани, те још како теглише на шију то иго агаренско. Па Катарина II под фирмом ослобођења Словена ратоваше за успостављење грчке царевине, на коју мишљаше зацарити „un cadet de la mai-

son“ како она зваше унука свога Константина Павловића. Па што ћу сада дуљити што се чинило под овом фирмом. Надам се да ће доћи вријеме, кад ће о овој „фирми“ бити опширнија ријеч.

Сад неколике ријечи о графу Ивељићу. За вријеме свога бављења у Боки Которској и Црној Гори, Ивељић је писао руској влади извјештаје, у којијема је описивао овамошње догађаје. Ја ћу овђе саопштити неке између тијех Ивељићевих рапората.

Први рапорат Ивељићев тајноме Савјетнику Александру Андријевићу Безборотку.

„Овога јунија 6-га ја сам срећно приспио у Рисан. Чим сам дошао почео сам се старати, како бих учинио познанство са овдашњијем пуномоћнијем ђенералом Анзељмом, што сам и достигао помоћу мога брата. Одмах послије првога познанства он се здружио са мном, и послије друге моје визите к њему, он ми је учинио велику част позвати ме на богати објед; при том је било позвато на објед још четрдесет знатнијех лица. Ја сам употребио овај случај у нашу корист и израдио сам код ђенерала да се допусти Црногорцима долазити у Котор без свакога прегледања, и да им се допусти по обичнијема цијенама куповати храну и друге потребне ствари. Ово сам ја молио због тога, што је за Црногорце био учињен карантин и прекида сваке комуникације са мљетачкијем поданицима, због чега су Црногорци трпјели велики недостатак. Ја сам увјерио господина ђенерала, да од стране Црне Горе не ће бити учињено никакве штете њиховој држави. На ово се он сагласио и наредио је тамошњему начелству, да даје Црногорцима, на моја писма, све што им је потребно. Ја сам почео испитивати о стању Црногораца и извјестио сам се, да се они налазе у великоме нереду и неслози, и

да су они подијељени на три партије: 1-ва која се држи Русије; 2-га која се држи Аустрије. Ова је врло малобројна; 3-ћа, готово најмногобројнија, која се држи Турске. Пошто сам дошао у ове крајеве, ја сам печео водити тајну преписку са господином митрополитом Црногорским, и старао сам се да се гдје год састанем с њим пријед но дођем у Црну Гору и да поговорим с њим о свему потребноме. Ја сам ово постигао. Из разговора с митрополитом видио сам, да је он привржен Русији. Такође старао сам се вијети се и с другијем главарима што сам и достигао и успио сам обратити их на моју страну и учинити од њих моју странку. Послије овога, ја сам писао писма свјема у опште, у којијема сам им јавио, да сам овамо дошао као царичин посланик са манифестом њенога величанства, и позивао сам их да изаберу прилично мјесто, на које ће се сви окупити, да им објавим манифест њенога величанства, на што су се Црногорци радо одазвали.

„Усљед мога позива било је изабрано мјесто, које се зове Стањевићи, ђе пребива и његово високопреосвештенство г. митрополит, гдје се скупило знатнијех људи: сердара и главара више од четири стотине људи. Неки дио од овијех главара дошао је мени у Котор, гдје су ме пред Котором примили са примерном поштом, приликом чега учинили су шенлук из пушака, и спровели су ме, с налазећијема се код мене официрима до вишереченога мјеста Стањевића, гдје ме је срио г. митрополит са губернатором и великим народом. Ја сам се са свјема понашао врло уљудно, разговарао се са губернатором и главарима и увјеравао их о милости и благовољењу њенога величанства, и предао сам им, у присуству свега сабрања, на којему је било двије хиљаде људи, царски манифест, који је био прочитан и саслушан са највећом пажњом, послије чега сви су једногласно повикали: „Нека буде у свему

онако како царица заповиједа". При овоме учинили су три пута паљбу из пушака.

„16-га овога мјесеца отишао сам ја, са свјема Црногорцима, који су били на Станјевићима на Цетиње, ђе бивају њихове главне скупштине, и ђе се је и овога пута налазило неколико главнијех старешина; тамо се је такође налазио и ћесарски батаљон од четири стотине људи са три официра. Тамо ме је срио заповједник овога батаљона капетан и каваљер Филип Вукасовић, који ми је јавио, како Црногорци нијесу наклоњени ћесарскоме дому, и да се он налази у великој опасности, како од паше Скадарскога, тако и од Црногораца. По поводу овога, а у име дружбе и савеза нашега царскога с ћесарским двором, молио ме је, да му ја будем пријатељски наклоњен, и да му будем при свакоме случају у помоћи. Видећи ја општу корист из добријех одношаја Црногораца прама Аустријанцима, који су овђе дошли, ја сам наредио свјема Црногорцима, да се они тако исто пријатељски односе према Вукасовићу, и његовој војсци, као према мене, и да их свагда узму у своју одбрану, јер сам ја видио невјерство паше скадарскога из овога догађаја. Ћесар је послао био поменутоме паши шеснаест хиљада дуката, да купи пушака и ножева. Паша је узео ове новце, а два Аустријска официра и једнога знатнога Црногорца, који су понијели ове новце, дао је убити и одрезати им главе. Ове је главе он исти дан послао везиру у Босну, и у исто вријеме писао је Црногорцима, да погубе мене и ћесарски корпус; новце и друго што нађу, да раздијеле међу собом, а њему само да буду покорни; и ако ово не учине, он је пријетио, да ће подићи сву своју силу противу њих и све предати жестокоме огњу и мачу. Но будући су Црногорци пријатељи Русије, то су они донијели ово писмо мени. Дознавши ја о приправама, које паша чини, да удари на Црну Гору,

ја сам предузео мјере да се приправимо за дочек паше, и наредио сам Црногорцима, да узму од ћесарскијех официра прах, олово и друге потребне ствари. Они су одмах испунили моју наредбу и узели су све што им је потребно, те су се приправили за рат, и брзо ће се почети ратовање под заповједништвом мојијем и ћесарскијех официра, те ћемо скоро ударити на пограничне турске тврђаве.

„Не могу пропустити, да не јавим вашему сијатељству опширно о мојему посланству, и о преговорима, који су били међу мноме и пашом скадарским. По наредби, која ми је била дата, ја сам писао паши још прије него сам дошао у Црну Гору и послао писмо по нарочитоме човјеку. У овоме писму ја сам му рекао да имам највишу царску заповијед, да поведем с њим преговоре у смислу војничкијех дјела противу отоманске порте. При томе увјеравао сам га, да ће бити удостојен особитога царскога благовољења, ако се покаже достојан овога.

„На ово он ми је одговорио, преко истога мога посланика, да је врло рад вијети се са мном; ако ја желим то да могу, заједно са ћесарским послаником, отићи њему на вијеће. Будући сам ја имао о њему неко подозрење, то се ја нијесам могао ријешити отићи њему, но сам опет послао нарочитога човека, да му каже: И ако оба Царска двора стоје у савезу у садашњему рату, опет ја желим с њим говорити на само и то пошто се ћесарски официри поврате натраг. Као што ће се вијети из догађаја, који су се догодили, ја сам овијем спасао себе од његовога вјероломства.

„Сви житељи грчкога и римскога вјероисповједања, који живе у Арбанији, врло су огорчени на пашу због његовога издајничкога поступка прама ћесарскијема официрима, и са нестрпљењем очекују, кад ће доћи наша флота у арбанашке воде. Без сваке је сумње то, ако дође

и не велика наша флота под Бар, или Драч, да ће ове градове лако бити узети с помоћу више речене војске.

„Што се тиче наредбе, која ми је дата, да накупим од најбољијех Словена један батаљон војске од хиљаду људи, ја сам до сада учинио у томе смислу ово: Већ сам купио за њихово издржавање четрдесет хиљада фуната ориза; осамдесет хиљада фуната сухога хљеба; сухога брављега меса четрдесет хиљада фуната; а што се тиче купљења војске, ја нијесам још објавио о мојој намјери, да не бих дао повода незадовољству овдашњему ћесарскоме корпусу, а тијем и њиховоме двору, но до септембра мјесеца успјећу у овоме потпуно. Сада имам код себе само стотину одабранијех људи из најбољијех Словена које држим на своме трошку, ради одбране у случају непријатељскога нападаја, и за друге томе сличне потребе.

„Такође сматрам за дужност јавити вашему сијатељству да сам ја, идући у Црну Гору, свратио и у Дубровник, као што ми је то и било наређено. 1-га јунија ја сам дошао у Дубровник и тамо сам остао три дана. У вријеме тога мога бављења у Дубровнику, ја сам се разговарао са најстаријема познатијема дворанима са сваким по наособ, увјеравајући их, да ће се на њих изобилно излити царско благовољење, ако тога заслуже. Пошто сам задобио на своју страну неки дио од њих, ја сам предложио Сенату, да имам највишу царску заповијед, да се обратим републици са питањем како се она мисли односити према садашњему рускоме рату са портом отоманском, и при томе увјерио сам Сенат, да ће они добити особиту царску милост и благовољење, ако они покажу овом приликом пријатељство и помоћ прама Русији.

„Међу осталијем ја сам тражио од њих пет великијех трговачкијех бродова под кирију за пристојну цијену на мјесец. На други дан послије овога, ја сам дошао у Сенат,

ће сам нашао десет најстаријих сенатора, који су ми одговорили, да ће они са највећом жељом и усрђем старати се да испуне моје тражење односно службе њеноме царскоме величанству, али моле да ово буде сачувано у тајности од Турака..... Из Црне Горе 5 јунија 1788 године."

Други рапорат Марка Ивељића истоме Александру Андријевићу Безборотку.

„Имам част јавити вашему сијатељству, да сам се ја непрестано старао од како сам овамо дошао подићи на оружје овамошњи словенски народ, противу душманина имена хришћанскога. Ја сам већ успио скупити, по заповиједи, која ми је дата од адмирала Греига, хиљаду и триста људи између овдашњијех Словена за ступање у нашу сухопутну службу. Осим тога сва провизија за ову војску већ је купљена, и приправљено све, што је за ову војску потребито, као што ћете виђети из извештаја, који при овоме придајем. Са нестрпљењем очекујем заповиједи од моје команде.

„Што се тиче овамошњега народа, а особито онога што живи у Херцеговини и Брдима, ја сам употребио сва моја старања, да га увјерим о највишему царскоме благовољењу према њему. Због овога, разумјевши сву силу царскога манифеста, којега сам им предао, подигли су они побједоносно оружје и више пута до сада нападали на Турке. У једноме од бојева био је рањен и паша скадарски и прођеран са свом његовом војском натраг. Тако смо ми у првијема бојевима с њим одржали над њим савршену побједу.

„Аустријски изасланик мајор и каваљер Вукасовић 7 Септембра без знања Црногораца побјегао је из војске и отишао у Тријешће. Због овога Црногорци се налазе у опасности и молили су мене, да дођем на Цетиње. Но бу-

дући сам ја већ био приправан, да кренем са мојијем корпусом у Архипелаг, то сам ја принуђен био одрећи им ово, а написао сам им писмо у којему сам их соколио да не падају духом, но да сви једнодушно, јуначки прегну војевати противу општега непријатеља. При томе увјерио сам их по други пут о милостивоме царичиноме благовољењу према њима. О овоме ја сам писао и његовој преузвишености господину подђенералу (мора бити Заборовскоме)... Септембра 8 дана 1788 године".

Извијешће Марка Ивељића, колико је ствари купио за његов корпус, и колико је потрошио око издржавања истога.

„1. У Котору купио сам 80 хиљада фуната сухога хљеба (галета) за осам стотина дуката.

„2. У Тријешћу купио сам ориза 40 хиљада фуната за четири стотине дуката са свјема трошковима осим врећа; а за 150 врећа, које су биле потребне за ориз и хљеб, платио сам 24 дуката.

„3. У Рисну купио сам сухога меса брављега четири хиљаде и пет стотина пуда (¹) за три хиљаде и шест стотина дуката.

„4. У Котору купио сам пића за војску хиљаду и двије стотине рускијех вједара за двије стотине дуката.

„За ово пиће купио сам 200 бачава за 66 дуката.

„Узео сам под најам три пријевозне лађе по 100 дуката на мјесец. На овима се може превести 1200 људи са свјема стварима, које су им потребите. Кад смо се погађали за ове лађе дао сам капаре три стотине дуката.

„За издржавање више поменутијех двјести људи, које сам држао код мене, од 1 Јулија до 8 Септембра, потрошио сам двјести седамдесет и шест дуката.

(¹) Један пуд око 40 фуната.

„Таквијем начином од 5000 дуката, које ми је дао адмирал Греиг за куповање тајина и за трошкове око купљења војске, потрошио сам четири хиљаде и девет стотина дуката, а остало је код мене стотина дуката.

„Сврх овога друге трошкове чинио сам од оних хиљаду дуката, који су дати мени. Ови моји трошкови учињени су за различне ствари у вријеме бављења мога у Црној Гори, и при купљењу војске; такође чинио сам трошкове са овдашњијем народом. да га боље задобијем на моју страну, и кад сам прегледао војску. За све ово потрошио сам девет стотина педесет и шест дуката, а налази се код мене од ове хиљаде дуката још четрдесет и четири.“

Као што се види из наведених рапората, Ивељић је био накупио за руску службу 1200 војника, у којијема је морало бити Црногораца, Херцеговаца, Брђана, Бокеља и др. и већ приправио све, што је било потребито да се ова војска крене на нут. Виша руска војничка власт, из узрока може бити што им војска није била више од потребе, друкчије се распоредила, него што је Ивељићу било наређено, кад је био послан у Црну Гору. Како се је све то догодило виђећемо из сљедећега трећега Ивељићевога рапорта графу А. А. Безборотку.

„Као што ми је био заповједио господин адмирал и каваљер Греиг, ја сам био приправио неку количину тајина за војску; но опет, по заповиједи, коју сам добио од господина подђенерала и каваљера Заборовскога, ја сам неки дио од овога тајина продао по истој цијени по којој сам и купио.

„Хиљаду и двјеста војника, које сам ја скупио из овамошњијех Словена ја сам прегледао од 9 до 14 Септембра, и све сам их нашао да су врло способни за војничку службу, и да су добро наоружани. Пошто сам ово

свршио ја сам одабрао људе, који су се особито трудили око купљења војске и објавио им војничке чинове, као што ми је то било речено у даној ми инструкцији, надајући се да ће, пошто се сједине са нашом флотом, бити у овијем чиновима признати од господина главнокомандујућега адмирала и каваљера Греига. Но против овога мога очекивања, 13 септембра 1788 године, добио сам од господина подђенерала и каваљера Заборовскога, заповијед, да ограничим ствар купљења војске тијем, што бих морао старати се да само располажем људе да ступе у нашу војничку службу, и да гледам да буду приправни, кад би се у будуће позвали на службу. Због овога ја сам принуђен био са лијепијема ријечима и даровима задовољити ову војску, увјеривши их о особитој царској милости према њима, и одпуштити људе својијем кућама.

„Официре, који су били са мном и који се трудише око купљења војске, брата мога, поручника Ивана Ивељића; потпоручника Алексија Сидоренкова, који је код мене испуњавао и дужност секретара; такође и друге који су изнова ступили у нашу службу између рођака мојијех графа Петра Ивељића, графа Трифуна Буровића и Николу Шпаровића, који је био у служби мљетачкој, произвео сам у ове чинове: поручника графа Ивана Ивељића у чин секонд-мајора; потпоручника Сидоренкова, графа Петра Ивељића и Трифуна Буровића у чин капетански, а Николу Шпаровића у чин потпоручника. Ово сам ја учинио, по сили дане ми инструкције, због тога што су они купили војску и мени довели 9 Септембра: Први од њих три стотине људи; други, преко секретарске дужности, коју је он вршио, сто седамдесет и пет људи; трећи сто осамдесет људи; четврти сто педесет људи, а пети шездесет и четири. Осим овога ја сам их употребљавао у различнијема пословима по служби за коју сам ја овамо послан.

„По дужности мојој ја сам ове људе препоручио његовој преузвишености Ивану Александровићу Заборовскоме, но они нијесу добили од њега никакве задовољштине. Због овога узимам слободу препоручити их вашему сијатељству, да им израдите потврду у више реченијем чиновима, да би тијем били охрабрени за још бољу и усрднију службу.

„На пошљетку имам част извијестити ваше сијатељство, да сам се свијем могућијема начинима трудио, да подигнем противу Турака народе који живе у областима: Херцеговини, Бјелопавлићима, Пиперима у чему сам ја савршено успио. Морам примијетити, да су ови народи полагали велику наду на то, да ће их узети царица у своју одбрану, и да ће флота наша, када дође у овамошње воде, учинити им велику помоћ у њиховој борби са душманима. Они су више пута ступали у борбу са околним Турцима и одржавали над њима побједе. Тако, још кад сам ја тамо бавио се, 28 септембра 1788 године, Хусеин Мећикукић ударио је са хиљаду и пет стотина људи на мене и на Пипере. Но шест стотина људи, који бјеху код мене, поклаше се са овом војском турском и потукоше је и проћераше натраг.

„Подђенерал Заборовски више пута ми је препоручавао да што могу више штедим новце. Ја сам се старао слѣдовати овој његовој препоруци; али морам примијетити: Будући се ја налазим овђе у Рисну, близу Црне Горе, то врло често долазе мени људи из побуњенијех крајева, који још једнако воде рат са Турцима, а такође долазе и Црногорци, те због овога ја се не могу уздржати од трошкова. Због овога ја сам већ молио г. Заборовскога, да ми допусти, да се премјестим из Рисна у Дубровник, ђе бих ја могао стојати до даље наредбе.

„Сто људи венецијанских поданика, који су у нашу службу ступили, по смислу наредбе подђенерала и каваљера Заборовскога, ја још држим код себе на наш

трошак. За издржавање овијех сто војника, ја трошим на мјесец сто двадесет и четири дуката. Но и за ово сто људи ја сам писао г. Заборовскоме, да их отпустим њиховим кућама, ако нијесу потребни за нашу службу, да би се таквијем начином скратио и овај трошак.“

Тако видимо из овијех рапората Ивељићевих како се свршила мисија и рускијех и аустријскијех изасланика. Тутолмин остави Црну Гору још у самоме почетку рата; Вукасовић мало доцније, а Ивељић, и ако је подуже остао у овим крајевима, опет више се бавио у Рисну и у Боци Которској, него у Црној Гори, па и он са свијем остави ове крајеве прије но се рат сврши. Црногорци и усташи из Херцеговине, пријешли су у Црну Гору. Али шта им је могла Црна Гора, која је била са свијем разорена због нападаја Махмут-пашиног, а такође и овијем ратом? Све што им је могла Црна Гора учинити, то је, што је примила усташе у своје границе, и што су дијелили с њима и посљедњи залагај хљеба. Од свијех обећања, која даде Ивељић усташима не испуни се ништа. При одласку своме оставио је Ивељић свједочанство усташима Требјешанима, у којему се говори ово: „По заповиједи њенога царскога величанства, даје се ово свједочанство главарима и народу требјешкоме у томе, да је овај вјерни и храбри народ херцеговачки ступио у поданство њенога величанства. Такође свједочи се, да су они, по сили царскога манифеста подигли оружје противу општега душманина имена хришћанскога и шест пута одржали над Турцима побједу. Септембра 8, не могући се више држати противу силе душманске, принуђени су се нашли оставити своје домове и преселити се међу Брђане, с којијема у друштву продужавају борбу са Турцима, која се увјенчава побједама. За свједочанство њиховијех храбријех дјела и даје им се

ово свједочанство, са печатом мога грба потврђено. Рисан Септембра 19, године 1789.“ (¹)

И ако Русија, чинећи мир са Турском, и не спомену Црну Гору, опет ово ратовање Црногорско имало је некијех добријех посљедица за Црну Гору. У овоме рату Брда са свијем пристадоше Црној Гори и послије били су брђани формално присаједињени Црној Гори.

Што су сада морали чинити херцеговачки усташи? На основу свједочанства, које им даде Ивељић, они се ријешише обрати се Русији и искати од ње помоћи. Они се ријеше да изаберу између себе депутацију, па да је пошљу царици руској, са прошењем од имена свијех усташа. Али прије него ће се крепути у Русију депутати усташки обрате се митрополиту Петру са молбом да их он препоручи и да са једнијем својијем писмом спроведе њихову молбу. Владика Петар одмах изјави депутатима, да је он готов за њих учинити све што је могуће. Он прими молбу усташку на име царичино, прегледа је и одобри, и напише своје писмо, којијем је спровео прошење усташа. Такође при писму приложио је у кратко садржај тражбина усташких, с којијема су се они обраћали њему. Ево што владика Петар пише: „При овоме подносим вашему царскоме величанству молбу хришћана православнога вјероисповједања, који се налазе под турском влашћу у области херцеговачкој. По сили царскога манифеста и царскијех грамата, они су подигли оружје противу Турака, и због превасходства силе турске били су принуђени оставити своје домове. При овоме Турци су плијенили, како цркве Божије и свете манастире, тако и њихове куће и

(¹) Сва ова Ивељићева писма преписана су из хартија Главнога архива министарства Иностранијех дјела у Москви. Св. IV дјела о спошајима Русије са Црном Гором.

узели им све што су имали, тако да они сада немају за себе уточишта. Због овога они су мене молили да израдим код сусједнијех држава: Царевине Аустријске, Републике мљетачке, или краљевине Наполитанске, да им се даде ђе год комад земље, ђе би се они могли населити са својијем фамилијама, при чему су молили, да им се изради слобода вјерозаконска, а чиновнијема људима да се уваже звања.

„Но ја из љубави према Русији савјетовао сам их, да у њој траже себи уточишта, и рекао сам им да се ставе под највишу царску заштиту, на шта су се они и сагласили. Шаљем вашему величанству и молбу, коју су они мени дали, и из ње ће се виђети у каквијем околностима они живе и какве муке и зулуме трпе од Турака. Тамо иду старјешине овога народа: архимандрит Аксентије Радоњић и сердар Мика Лазаревић и шиљем с њима Андрију Филотића, да их допрати тамо. Дао сам им копије с граматама које су дариване како нама Црногорцима, тако и другијема околнијема народима.... У Резиденцији Црне Горе митрополији цетињској 17 априла, 1794 године.“

Пошто су ови депутати дошли у Петроград предали су писма владике Петра, а такође и своје, графу Безборотку. Ево што они пишу у своме писму.

„Из писма његовога високопреосвештенства господина митрополита црногорскога, која смо вам предали да предате њеноме величанству могли сте већ разумјети, у чему се састоје наше жеље. Поменута у писмима херцеговачка племена, која живе по горама, свагда су осјећала особиту љубав према једновјерној и једноплеменој Русији, и више пута су по њеноме позиву дизали оружје противу општега душманина. У прошломе рату, године 1789, подигли су се они, колико им је то било могуће, и ударили на Турке, као што свједочи свједочанство господина графа и каваљера Ивељића. Будући ми нијесмо добили обећане

помоћи, то нијесмо били у стању одољети душманину, те је 200 нашијех фамилија принуђено било оставити своје домове и пребјећи из Никшића у Морачу у Црну Гору, ђе живи сада више од хиљаде душа усташа, призрењем и милостињом тамошњијех горскијех житеља. Осим овога сви житељи поменутијех мјеста налазе се у великој опасности и подвржени су турској варварској освети, због тога, што смо ми подигли оружје на Турке, те не само ових двјеста фамилија које су избјегле да се не могу вратити натраг, него и они који су остали код својијех кућа, ваља да гледају ђе ће се спасти. Налазећи се таквијем начином у стању очајничком, они су изабрали нас, те по нама послали високоме рускоме пријестолу своје најусрдније и најпокорније молбе, у којијема молимо: 1. Примити све поменуте општине у истиниту протекцију, да таквијем начином Порта не би могла чинити над њима своју освету; а ове ће опћине из благодарности за ову протекцију бити вјечно готове живот свој жртвовати за корист братске нам Русије. Такође молимо да се ђегод близу нас постави руски консул, који ће бити усрдан Русији и бити пријатељски према нама; расположен какав је био до сада консул руски у Далмацији Паладоклис. 2. Ако не би било могуће ово учинити, тада молимо да благоволите ових двјеста фамилија примити у човјекољубиву Русију, као чеда своја, и дати им средства, да се могу преселити у Русију у мјеста, која су слична овијема мјестима, која су до сада насељивали, и у исто вријеме да им се милостиво уваже сва права и привилегије које одговарају њиховим заслугама и њиховоме досадашњему стању. Будући више речених двјести фамилија налазе се у таквоме оскудноме стању, да им није могуће у истоме даље живјети, а такође и нама није могуће овђе дуго остати, то најпокорније молимо да се постарате што скорије израдити нам ову царску милост.... Архимандрит Аксен-

тије Радоњић Студенички и сердар Мика Лазаревић, оба Никшићи."

По поводу овога прошења херцеговачкијех депутата, било је наређено консулу А. Паладоклису, који се је тада бавио у Петрограду, да напише један рапорат о стању херцеговаца и другијех хришћана, који вјечном борбом са Турцима чувају своју вјеру и слободу. Рапорат Паладоклисов врло је интересан и ја ћу га овђе саопштити.

„При свршетку прошле 1794 године дошли су овђе из Херцеговине архимандрит Аксентије Радоњић и сердар Мика Лазаревић, који су послати као депутати од горскијех херцеговачкијех општина са пуномоћијем и прошењима њеноме царскоме величанству; а такође и са писмима од црногорскога митрополита. Све су ово они већ предали на надлежно мјесто, заједно са свједочанством од потпуковника графа Ивељића.

„Колико је мени познато, и колико сам ја могао дознати, како од поменутијех депутата, тако и по другијема исправама, Славено-српски народи, који живе међу Црном Гором и Херцеговином, и који слободу и независност своју храброшћу својом бране од Турака, дијеле се на 15 општина, а то су: Дрекаловићи, Васојевићи, Братоножићи, Пипери, Бјелопавлићи, Пјешивци, Ровци, Морача доња, Морача горња, Дробњаци, Пива, Језера, Црквице, Бањани и Грахово.

„Свака од овијех општина има од 1500 до 3000 домова, и имају по осам или девет старјешина т. ј. једнога војводу, а неки и сердара, и три или четири кнеза, или судије, гледајући по величини општине, и три барјактара. Тако исто и Никшићи, који су побјегли у Морачу, којијех је двјеста фамилија, имају свога војводу и сердара Лазаревића, који је дошао овђе као депутат; имају своје кнежеве, или судије; барјактаре и духовна лица. По

овоме број оваквијех старјешина у свима општинама биће од прилике до 130 људи. Између свијех овијех највишу силу и уважење имају Дрекаловићи.

„Црногорски митрополит налази се код њих у великоме поштовању, и то не по црквеноме праву, јербо они припадају митрополиту херцеговачкоме, но по једновјерју и једноплеменству, и по томе што он, као независни господар своје земље, даје им војничке потребе: прах, олово и друго; а такође даје им и савјете у вријеме каквијех год њиховијех свађа. Сви ови народи налазе се у тврдоме савезу, ради борбе са Турцима, и сви се заједнички бране кад би Турци на њих напали.“

Послије овога било је наређено Паладоклису, да тачно испита херцеговачке депутате, у чему се састоји њихова молба к руској царици. Паладоклис је ово извршио, и у његовоме рапорту о жељама херцеговачкијех депутата спомиње се исто о чему је већ била ријеч у више приведеним писмима. Овом приликом учинио је Паладоклис своје примједбе о немогућности испунити тражбине поменутијех депутата. Ево што говори Паладоклис у смислу овога.

„Прву тачку њихове молбе, т. ј. да се јавно узму под руску протекцију, и да се изради код Порте Отоманске, да их не узнемирава, није могуће испунити, јербо због постојећијех трактата, не можемо ни споменути Порти о амнестији, јербо би то било за њих још опасније, по томе што би се тијем јавно изнијело на видик, да су они подизали оружје противу Турске, и она би се онда почела жестоко светити. (1)

(1) Како се сада предвиђају све околности: и трактати и бајаги освета турска, као да се Турци и без тога доста не свете; а онда кад се позиваху, да се дигну противу Турака, и тијем да разоре своје куће и изгубе све своје имање, обећаваше се безусловна царска милост!

„Друга тачка њихове молбе такође не може се испунити, јербо није лако преселити двије стотине фамилија у Русију. Такво пресељење морало би изазвати подозрење аустријске и мљетачке владе, кроз чије би земље морали они проћи; а такође то би дознали Турци, па би се почели светити њиховијем једноплеменицима, који остају код кућа. Осим овога око њиховога пресељавања морало би се потрошити више од 50 хиљада рубаља док дођу до руске границе, и од руске границе до мјеста; ђе би се они населили неће бити доста потрошити за сваку фамилију по хиљаду рубаља; а около њиховога насељавања, грађења за њих кућа морало би се потрошити више од 100 хиљада рубаља. Таквијем начином морало би се потрошити на њих око 350 хиљада рубаља; а може бити да овај трошак може доћи и до по милиона рубаља. Па и кад би се ријешило потрошити ову суму новаца, и њих преселити у Русију, то не би било могуће испунити ово прије него би се ови усташи најприје преселили у Црну Гору на њене границе спрам мљетачке републике, и тамо стојали неколико времена, па послије кријући их пресељавати у Русију.“

Даље Паладоклис излаже своје мисли о томе, каквијем се начином могу задовољити усташи. Паладоклис каже, да би ваљало написати писмо митрополиту црногорскоме, у којему би се похвалило њихово јунаштво и њихова љубав према Русији, која ће им, у своје вријеме, уродити плодом; да се препоручи митрополиту Петру, да ових двјеста усташких фамилија насели међу Црногорце и да их Црногорци бране од турскога насиља. А да би се они још више задовољили, ваљало би даровати њиховијема старјешинама, и свјетскијема и духовнијема, медаље или друге сличне царске дарове, а такође и њиховијема депутатима, који су дошли овђе. Осим тога дати им нешто новаца за

путне трошкове, које су учинили у њиховоме путовању у Русију, и за њихов повратак натраг. Даље Паладоклис предлаже, да се учини нека помоћ и усташким фамилијама, које су онако пострадале од рата. А да би се дознало тачно њихово стање, то да се заповједи консулу, који би био у Далмацији, да пише владици црногорскоме, да овај тачно извијести о стању усташа; па и осим тога, да се пошље нарочити човјек потајно поменутијем усташима, да се на мјесту увјери о њиховоме стању. Пошто би се све ово испитало, тада да се пошљу царски дарови истоме консулу, па да их овај пошље по своме нарочитоме човјеку да их раздијели ономе народу. А ако би се жељели пресељавати по једна, или двије фамилије, то да им се у овоме не чини сметње, него да им се буде на руци.

Послије свега овога поднесен је царици извјештај о доласку херцеговачкијех депутата и њиховијем тражбинама. У овоме извјештају говори се о истоме о чему је речено у већ наведеним писмима. Наводе се исти узроци, због којих се не могу уважити тражбине депутата, и предлаже се да се учине проситељима ове милостиње:

„1. Изјавити депутатима и народу, који их је послао, највише царско благовољење, и даровати архимандриту и сердару знакове одличја и то првоме крст, а другоме медаљу.

„2. Будући су они казали, да су потрошили у времјеме свога путовања овамо 800 дуката, то да им се исплате ови трошкови и преко овога да им се изда: архимандриту, сердару, Филотићу и Року Швабићу, који се налази при њима, нека сума новаца.

„3. Дати им пасоше и писмо од господина вицеканцелара, на име црногорскога митрополита, у којему писму да се препоручи митрополиту, да их у́зме у своје призрење, и да им се даде у тамошњијем мјестима уточиште. При

томе увјерити депутате, да ако они продуже и даље показивати своје усрђе према Русији, не ће их, у своје вријеме, мимоићи царска милост.

„4. Дати упутство колегијскоме савјетнику Паладоклису, као најближему њима консулу, да подржава у тамошњијем народима усрђе према Русији, и да раздијели међу њима по заслугама, медаље, које се одовуда шаљу. Такође да потпомаже њихово пресељавање, ако би се они ријешили пресељавати се, не сви заједно, но по једна или двије фамилије. Ове фамилије, кад би дошле у Русију, да се шаљу у Тавриду.“

Послије овога изашла је највиша заповијед, да се награде херцеговачки депутати, и да се врате у своју постојбину. У писму графа А. Безборотка, које је он послао графу Ивану Андријевићу Остерману, о томе читамо ово: „Враћајући вашему сијатељству пројект писма вашега црногорскоме митрополиту, које је писмо благоизволела царица прегледати, имам част вам јавити да је царица одобрила да се херцеговачкијем депутатима даду ови дарови. Прво за сваки дан, који су они овђе провели дати за трошкове архимандриту Аксентију и сердару Мини Лазаревићу по два рубља на дан, — обојици износи свега 968 рубаља. Андрији Филотићу дати за трошкове свега 242 рубље. Року Швабићу њиховом земљаку 61 рубљу. Друго дати архимандриту и сердару за трошак за њихов повратак 1040 дуката, а Филотићу 200 дуката. Треће за знак особите царске милости, дати архимандриту крст на ланцу за ношење на врату, а сердару златну медаљу на плавој ленти. Нека ову медаљу изда господин први тајни савјетник и ђенерал-прокурор Александар Николајевић Самојлов, од онога истога кова, којим су коване да се шаљу у Србију и Архипелаг са господином подђенералом Заборовским. Тако исто и поменуте новце, нека изда исти

господин ђенерал-прокурор из државне благајне... Марта 20 године. 1795.“ (¹)

Послије овога било је предато депутатима писмо на име владике Петра Петровића (²) а послије неколико времена била је послата царска грамата на име племена, која су поменута у Паладоклисовом писму. Грамату ову дао је цар Павле Петровић, који је ступи она руски пријесто послије царице Катарине II. У овој грамати, међу осталијем говори се ово: „Ми примамо искрено учешће у свему што се до вас односи, и срдачно желимо да вам Вишњи дарује помоћ, да најбоље и најсрећније уредите ваше послове. Што се тиче ваше жеље преселити се са фамилијама вашијем у империју нашу, ми ћемо вас драге воље примити, и кад дође за то згодно вријеме наредићемо нашему посланику у Бечу, а такође и пограничним војничким и грађанским властима, да предузму све што може осигурати ово ваше пресељење. Ову нашу грамату примите као знак о свагдашњој нашој љубави и милости према вама и свему вашему народу.... Павловск 1798 године априла 30. Павле.“

Узевши новце за пут и писмо владици Петру, депутати херцеговачки кренули су се на пут у своје отачаство. С овијем депутатима била је послана владици Петру панагија украшена драгијем камењем.

И ако је Црна Гора провела у ратовању цијеле три године, од 1788 до 1791, опет и ове три године рата не прођоше без сплеткарења познатијех сплеткаша.

(¹) Сви ови документи преписани су из Главнога Архива министарства иностранијех дјела у Москви Св. IV. дјела о сношајима Русије са Црном Гором. Чуо сам да има и нека штампана књига о Требјешанима, али је ја никада нијесам имао у рукама; да ли је што год од овога тамо наштампано ја не знам.

(²) Ово писмо наштампано је у Медаковићевој Историји Црне Горе стр. 86—88.

Одмах с почетка овога рата изгладиле су се међу владиком Петром и руском владом оне непријатности, које су биле постале међу њима због рђавога дочека, који је био учињен владици Петру у Петрограду. Овај рат опет је зблизио Црну Гору са Русијом и руска царица и руска влада почели су се са поштовањем понашати према владици Петру, као што се то види из писама, која је руска влада писала владици Петру. Митрополит Петар пак са своје стране вазда се је понашао према Русији са великијем уважењем и поштовањем, и свагда је на њу полагао велике наде у дјелу ослобођења Хришћана. Како је владика Петар осјећао према Русији виђећемо из овога писма, које владика написа царици Катарини II. као одговор на њену грамату којом позиваше Црногорце у бој против Турака.

„Милост према мени и грамата нашему народу од вашега величанства преиспунили су мене и мој народ превеликом и благодарном надеждом и радошћу о благопризрењу вашему над нама. Ревност према Русији, коју сам ја наслиједио од мојијех предшаственика, која је сачувана непоколебивом, противу свијех бура и напасти, које су ударане на нас, још се све већма и већма усиљава, кад ја помислим о једновјерности и једноплеменству Руса с нама.

„Трудови моји у народу моме и војсци нашој, и топле моје молитве пред Вишњега пријестолом о срећи и здрављу вашега величанства неће се никада у моме животу прекидати.

„Помишљајући о оволикој слави велике добротворке наше, не могу наћи ријечи, којијема бих био у стању изрећи моју душевну радост и наслађење, које ја сада осјећам; за то се и језик мој, противу моје воље, веже мучањем.

„У знак моје благодарности и преданости стављам себе

и свој народ под заштиту вашега царскога величанства жељно очекујући, високомонарше, помоћи и милосрђа.“ (1)

Противницима владике Петра бјеше веома непријатно што се опет повратише добри односаји међу њим и Русијом. Кад виђеше, да им не уродише плодом прве њихове сплетке, они се ријешише опет продужити свој стари посао. На првоме мјесту, разумије се, опет бјеше губернатор Радоњић, који опет изведе на сцену већ помснутога Софронија Југовића. Он сада употријеби име народа, те се с њим узе служити за достизање смјера. Он поче писати писма Руској царици, и људима, који имају у влади руској највише уплива, како Црна Гора нема господара, па би жељела истога имати, и то у лицу Софронија Југовића. Нека од тијех писама ја ћу овђе приказати.

Прво писмо он је послао на име графа А. Безборотка и с њим је послао и писмо царици. Ево писмо Безборотку.

„Шаљем ово најпокорније писмо вашему сијатељству и припадам с преискреном жељом, да ово моје прошење милостиво примите с природним вашему сијатељству великодушјем.

„Ми и сада молимо за онога, о којему смо прије молили, и којега ми сви једнодушно желимо виђети међу нама, а то је књаз Софроније Југовић, који се налази при великоме рускоме двору.

„Ми сви Црногорци молимо ваше сијатељство: помозите нам у овоме дјелу, и молите за нас њено величанство да пошље к нама, с њенијем допуштењем и милошћу, Софронија Југовића. Молим ваше сијатељство, да предате ово писмо из вашијех рука у руке њенога величанства. Опро-

(1) Из хартија Главнога архива министарства иностранијех дјела у Москви. Св. 4 дјела о сношајима Русије са Црном Гором.

стите, милостиви господине, живите при благополучноме здрављу... У Црној Гори на Цетињу 22 децембра, 1788. Јован Радоњић губернатор црногорски."

На прошењу, које је губернатор Радоњић написао на име царице, потписан је он сам и дванаест војвода и сердара црногорскијех. Ја мислим, да је ове потписе чинио сам губернатор без знања потписанијех главара, само да прида своме писму више значаја. Но овоме писму приложен је велики народни црногорски печат. Морам примијетити, да је губернатор имао код себе народни печат, и с њим је потврђивао сва она писма, која је он од имена народа, а без знања народа, писао. Ево садржај Радоњићевог писма царици.

„Много грамата и манифеста ми смо добијали у Црну Гору преко посланика вашега величанства, и све смо ми примали са радошћу. Сада ми сви једнодушно желимо имати међу нама нашега књаза Софронија Југовића, који се налази при вашему двору, и који може у нашијема странама учинити велика дјела за корист вашега величанства. При томе ми добро знамо, да је он врло разуман човјек и да је поштен, а ми га врло љубимо због његове високе фамилије Југовића, и ако неки подли људи тамо клевећу противу њега, о чему ми врло сажаљевамо. То, што може међу нама учинити књаз Софроније, нико други није у стању учинити. Он зна наше нарави и наше обичаје, и врло љуби нас и наше отачаство. Сви други, који су долазили к нама, бавили су се мало времена међу нама, а за тијем остављају нас и без знања нашега, и послије псују и бешчасте нас свакијем начином, без икакве наше кривице. Ово они чине ради тога, да што прије добију повишење у чиновима. Нас они остављају у нужди, и на нас напада сила отоманска да нас подчини под своје варварско иго, али ми тога допуштили нијесмо, него смо се бранили при свему

томе, што смо свагда трпјели недостатак у праху и олову, и у свему, што је потребно за ратовање. Више од свега овога трпимо много тешкоћа од непријатељства нашијех сусједа Мљечана, који нам не чине мање зла, него невјерни Мухамеданци. Они границе пуне војском, градове затварају и забрањују нам куповати у њима ствари, које су нам потребне.

„Сада ми сви Срби Црногорци молимо вашу царску милост да пошљете к нама књаза Софронија Југовића. Ако он дође међу нас виђећете, каква ћемо ми дјела починити под његовом управом, противу нашега силнога душманина и тирана хришћанскога, који је разорио наша блаженства и наше мило отачаство. Нећемо поштећети пролити крв своју за ваш високославни двор руски, и једину православну вјеру у савезу са нашијем пријатељима, који се налазе под турским игом.

„Сви ми препоручујемо себе милости и покровитељству вашега царскога величанства, и повторавамо молбу да благоволите испунити ову нашу жељу за толико наше усрђе које смо свагда показивали прама царскоме рускоме престолу иза једне православне вјере... У Црној Гори, на Цетињу 22 децембра, 1788.“

Не добивши на ова писма никаквога одговора губернатор Радоњић повторио је опет ово дјело и године 1789. Јунија 22. те г. он је опет написао царици писмо истога садржаја, као и више наведено. Продужава се опширније ријеч о борби са Турцима; говори се како су устали противу Турака Срби из кнежевине Херцеговине и Зете и побјеђују свуда Турке; отимају њихово имање; робе турско робље, те су због тога Турци узели велики страх од српскога оружја. „Наши биједни Срби, говори даље Радоњић, сваки час очекују помоћ од вашега величанства. Ви сте и до сада вашом помоћу одржали нас у право-

славноме закону, и свагда се надамо, да ће вашом помоћу сав наш народ добити слободу. Да ми имамо доброга уређења и артиљерију ми бисмо сами повратили себи сву славну српску земљу, која се налази под варварским игом. У овоме помогла би нам и друга наша браћа Срби, који се сви сада налазе под оружјем, и имају намјеру са свију страна ударити на Турке.

„Сад ми сви Срби из Црне Горе, Херцеговине, Бањана, Дробњака, Куча, Пипера, Бјелопавлића, Зете, Климената, Васојевића, Братоножића, Пећи, Косова, Призрена, Арбаније, Маћедоније припадамо вашему величанству и молимо, да као милостива наша мајка пошљете к нама књаза Софронија Југовића, а послије тога ми ћемо доказати вашему величанству, шта ћемо кадри бити учинити противу љутога непријатеља и тирана хришћанскога.“

У хартијама Главнога архива министарства иностранијех дјела, у Москви одакле су преписана с оригинала ова Радоњићева писма, а такође ни у хартијама, које скупих у Црној Гори, ја нијесам нашао извијешћа, да ли је губернатор Радоњић примио одговора на ова писма. У осталом ја мислим, да су ова Радоњићева писма остала без пажње код руске владе, па за то није на њих ни давато одговора. То знамо да Радоњић са својијем књазом Софронијем није достигао сијера.

Радоњић се није ни овијем задовољио. Кад је видио да му је зло испао за руком план са Југовићем, он је истакао мало доцније некаквога графа Димитрија Вујића. Како је овај прошао вијеће се из друге моје радње, у којој је опширнија ријеч о Вујићу.

Цетиње 5 децембра, 1884.

Марко Драговић.

ТЕОФАН ЖИВКОВИЋ,

ПРАВОСЛАВНИ СРПСКИ ВЛАДИКА ГОРЊО-КАРЛОВАЧКИ.

На св. арханђела Михаила о. г. око 8 сахати у веч. умрьо је у Плашком, напрасно после дужег поболевања, православни српски горњо-карловачки владика Теофан Живковић, у својој 66. години.

Глас о његовој смрти, потресао је на час из мртвила наш овострани народ, у које је запао: које услед неуспеха од своје двадесет-годишње борбе и са јерархијом и са државном влашћу; које услед погрешака учињених и почињених за то време; које услед поцепаности и раздора некадашње слободоумне народне странке, а које услед незгодних економских неприлика и владавних политичких околности и прилика.

Смрт владике Теофана даде повода политичним листовима наших овостраних странака, којих милом Богу хвала има само три, осим оних, које не припадају ниједној од политичних странака које постоје, те у достојној пропратници својој о смрти Теофановој, не само што заносно и тужно ожалише као великог поборника пра-

славља, српске народне школе и народно-црквене самоуправе, па том приликом подсетише наш овострани народ и на оно доба, кад га је и како га је српски црквено-народни сабор 1881. изабрао за патријарха српског и за што избор његов није био потврђен.

Све то, а уз то још и та околност, што данашњим даном у карловачкој српској митрополији, нема спремних и дорасли̇х људи, како међу калуђерима, тако исто ни међу мирским свештеницима, који су спремни и који су дорасли на владичанско звање, ма да их има доста, особито међу последњима, који мисле и држе да су дорасли и теже за њим, допринело је к томе, да је наш овострани народ на час пренуо из свога мртвила.

Како су се особито листови либералне и радикалне странке „Браник“ и „Застава“, тако рећи, надметали у томе, ко ће лепше и заносније описати живот и заслуге Теофанове и ожалити смрт његову, и у томе своме надметању много што-шта рекоше, што као страначки органи, нису смели ни требали рећи, ако нису ради, да им се са основом не пребаци, ова или она недоследност. Признајем, да ми је сада, после онаког њиховог писања и хвалисања, врло тежак и немио положај, писати о владици Теофану и описати га друкчије, но што су они о њему писали, и као што су га они писали.

Ну ја, што би рекли наши старији писци „поњајући“ њихов положај, смер, и не замерам им на онаковом њиховом писању и описивању владике Теофана, и не замерајући им то, подједно допуштам и себи, да га и ја по свом мишљењу опишем и ожалим, ограђујући се у напред и против саме помисли, да је мене при овом писању руководило друго шта, до ле истина и моје особно (субјективно) мњење о њему.

Умрли владика Теофан Живковић, рођен је у Срем-ским Карловцима 8. Марта 1825., и за рана остао је сироче. Отац Јаков а и дед му Јован били су лечници у Карловцима.

Оставши му мати удовицом са три нејака синчића и једном ћерком, и видећи у својој мушкој деци дар и вољу за науком, дала их је сву тројицу на школе и њен најмлађи син Теодор (потоњи Теофан) свршио је 1842. шести гимназијски разред у Карловцима, у којима је и остали гимназијске разреде свршио, осим III. и IV, које је свршио у Сегедину; 1843. и 1844, филозофију у Пешти, 1845. 1846. и 1847, богословију у Карловцима и то са превасходним успехом. По свршетку богословије, отиде у Кечкешет и сврши права мађарска а за тим у Сомбор за професора на препарандији, где се бавио Марта и Априла 1848.

По свршетку „мађарске буне“, отиде у Беч и свршио 1849|50 и 1850|1. две године права, а 21. Октобра 1851. прими у Беочину монашки чин, из руку архимандрита Сергија Каћанског заменивши своје дотадашње име Теодор са Теофаном, 24. Октобра и. г. буде рукоположен за ђакона; 28. Септембра 1852. произведен за протођакона; 15. Децембра 1858. за архиђакона; 6. Јануара 1863. рукоположен за синђела; 6. Јануара 1864, произведен за протосинђела; 14. Новембра 1865. за архимандрита манастира Бездина у темишварској дијецези; 1. Августа 1874. синодално изабрат за епископа горњо-карловачког; 7. Септембра и. г. потврђен од круне а 17. Септембра и. г. рукоположен за епископа у Карловцима. 7. Децембра 1881, буде, пошто је круна одбацила из владике Арсенија Стојковића, од српског црквено-народног сабора са 53 гласа против владике бачког Германа Анђелића, који је добио 11 гласова, за српског патријарха

изабрат и у сабору за таковог проглашен, но круна не потврди његов избор, већ наименова Германа за патријарха, а приликом овогодишњег избора патријарха 19. Априла, добио је при гласању 11 радикалских гласова, које су га још пре избора као свога кандидата у „Застави“ прогласили.

Као придворни калуђер, предавао је Теофан у карловачкој гимназији 185$^{2}/_{3}$. природне науке од I—IV. разреда, а немачки језик у V. VI. и VII. разреду, и науку хришћанску у VII. и VIII. разреду од 185$^{3}/_{4}$ па све до 185$^{8}/_{9}$., а у богословији карловачкој од 1852. па све до 1861. појање, а од 1852, па све до Августа 1865, славенску граматику, реторику, тумачење св. јеванђеља, морал и стилистику.

У карловачкој конзисторији био је Теофан од 1853 до 1859, прво подбележник, а од то доба до 1864. бележник.

Ово је у кратким потезима описан живот умрлога владике Теофана, и овај је опис живота његовог са свим тачно и верно наведен, а сви други описи живота његовог описани до сада у овостраним листовима, мање више нетачни су и погрешни.

Сад да видимо и да проговоримо коју више о појединим цртама из Теофановог живота, и какав је он био у појединим својим положајима.

Рекох напред, да је Теодор Живковић свршио са превасходством и гимназију и филозофију и богословију, а овде ми је напоменути, да је он не само био изврстан ђак у школи, но да је поред тога за рана почео да се бави књижевношћу, и не само да је као ђак пратио оно, што се догађало за време његовог школовања у нашој књижевности, но је почео и сам да пише.

Па као што је обичај био у оно доба, да се сваки онај, који је хтео да буде „списатељ“, прво морао бацити

на „појетично поље“ и бар неколико песмица и песама у духу и начину Хорацијевих ода написати и у тадашњем белетристичном листу „Сербски народни лист“ штампати, тако је и он, још као прволетни богослов почео да прави стихове и прва му је песма изашла у 23. бр. реченог листа за 1845, с насловом „Србин на Косову“.

Под исту песму није се потписао Теодор већ Божидар Живковић и од то доба, па све док није ступио у монашки чин, звао се и писао Божидар.

Осим поменуте песме његове, изашла је у 44. бр. истог листа и г. песма његова: „Мом учитељу“; у 47. бр. за 1846. „Зима“ а 48. бр. и. г. „Дух времена“; у 18. бр. за 1847. „Евици“ (под ову песму ставио је само Божидар. Иста Евица била је кћи карловачког пароха Павла Малетића и жива је и данас. Удала се доцније за Јована Димитријевића и као удовица живи у Сасама), у 33. бр. и. г. „Спомен Димитрија Вукићевића“ (ког је на мајку Ангелину 1847. у Карловци однела бујица), у 48. бр. и. г. „Мојој цркви“; у 5. бр. 1848., „Слутње“.

У књижици „Дочек његове свјетлости г. војводе српског Стефана Шупљикца витеза“, што га је Божидар Живковић у име српске младежи (тада се младо српство још није називало „омладином“) описао и издао у Карловцима, налази се песма његова спевана у славу војводину.

У „Српским новинама“ (београдским) за 1849. у бр. 48. налази се његова песма „Народни спомени у Фрушкој Гори“, спевана у Фрушкој Гори на духове 1849.; за 1850. у бр. 11. „Спомен старе године“, спевана у Бечу 30 Децембра 1849., у бр. 22. „Опроштај са зимом“, спевана у Бечу 15. фебруара 1850. и у бр. 33. „Дух војводе Стефана“, спевана на три дана после смрти војводине, дакле 18, Децембра 1848., јер војвода је умрио 15. Децембра.

Осим ових наведених писама можда је Божидар Живковић још коју песму спевао и штампао, ну ступивши у монашки чин, престао је с певањем, и колико је мени познато, спевао је у том чину само неколико сатиричних песмица за време прве своје полемике са тадашњим синђелом Јулијаном Чокором, с којим је и 1828. и 1862. водио полемику и у којој су полемици један другог крстили Дураком односно Бураком.

Да се види разлика између песама Божидаревих, спеваних у духу Хорацијевих ода и народних песама, навешћу овде по нешто и од једне и друге песме.

Песму „Мом учитељу“ започео је Божидар овако:

У груд'ма сродним чувство успавано
Умилни гласи из сна будити;
Разуме тавно осијават'
Пољатије благотворним свјетом;

*

Духов'ма двер у просторе свјетова
Превјечни отварат' — божественог
Су својства ума, срца и твог,
Добри наставниче мој.“

А свој поздрав војводи овако је започео:

Украј тије воде студенице,
Гди но виле испирају скута,
Кад с упраше гором лов ловећи,
Гди међ собом сићан бисер љеле и т. д.

Каква разлика између једне и друге песме!

9. фебруара 1846. издао је тадашњи краљ угарски Фердинанд решење, да и римокатолици могу у источно-православну вероисповест прећи, и услед тога обдржана

су на Благовести (25. Марта) и. г. у свима источно-православнима црквама благодарења. У Карловцима представљана је тог вечера, написана од тадашњег протосинђела Никанора Грујића „Еклога“, у којој је другољетни богослов Божидар Живковић представљао Станоја.

Како је тако названа „Мађарска буна“ од 1848. затекла Божидара Живковића као професора препарандије у Сомбору, то је он по распусту исте школе 1. Маја и. г. дошао у своје родно место, те је из прва с пушком у руци, а доцније с пером у главном народном одбору и у писарници патријарха Јосифа Рајачића послужио народној ствари и 1. Новембра 1848. изабрат је био за столоначелника у народној канцеларији.

Као што рекох 1848. описао је и издао је Божидар Живковић дочек војводе Стефана 24. Септембра и. г. у Карловцима (8° VII. стр. 32), и из истог види се, да је тада и он поздравио војводу у име своје браће.

Свој поздрав овако је Божидар отпочео: Светли наш војводо! Допраћен милим звуцима народног весеља; допраћен једногласијем топли жеља народа цјелог; допраћен понајвише од младежи српске; од оне младежи, којој је мало, једанпут само будућег виновника народне среће поздравити; од оне младежи, с којом срећа народа српског к будућности корача, с којом цвјета надежда, доспјева најтврђе поуздање рода српског. Допраћен велим, од младежи, која је готова крвљу својом опрати, и очистити, ону ђагу и прашину, што је за толико тужни година нападала на оне свете наше књиге, у којима су заслуге народа нашег, крвљу праотаца наши написане; од ове јуначке младежи допраћен, стао сам на ово мјесто, да поздравим, после тако дугог сна, после тако луге сирти народње, прву звјезду зоре, првог вјесника живота народног, и срећније будућности наше и т. д.

Из овог навода може се видети, какав је говорнички дар имао Божидар Живковић још 1848., који је сваким даном све то силнији бивао, и кад би се у целини штампали сви његови говори и беседе, што их је он којегде и којекад од 1848. па до своје смрти говорио и изговорио, могао би се тек тада право оценити његов велики говорнички дар. дух и знање, и тек би се тада могла право оценити голема штета, што се он није искључиво одао на беседништво, и што није неколико књига написао и издао своје беседе, те да је и наш народ дошао до оригиналних и уметничких српских црквених и разних пригодних беседа, које би могле служити за пример и узор нашим беседницима.

За време свога школовања у Бечу, Божидар је не само прилежно слушао на свеучилишту предавања, но много је радио и на журналистици а уз то је био и катихета у инжињерској академији, а последњег течаја дневничар уредништву „државног листа.“ Тако се у „Српским новинама“, особито за 1850. налази врло много његових ствари. Од већег значаја су писма његова, писана своме пријатељу Н. у св. Гори, што су изашла у 8., 9., 10. и 11. броју.

Дданашњој нашој омладини која се учи на Вел. Школи у Београду препоручујем, да прочита у народној библиотеци тадашње радове Божидареве, а на име осим у поменута четири броја, још у бр. 17., 25., 31., 33., 39., 42., 48., 54., 57., 60., 66., 72., 81., под које је саставе стављао слова: Б. Ж., те по прочитању њиховом, уверен сам, да ће са мном заједно рећи, да је данашњим даном ретко наћи онаког детића у првој години права, који би био у стању онако писати и написати што.

8. Новембра 1850. дават је у Бечу у грчкој цркви парастос народном јунаку, пуковнику и заповеднику Срба

на Јарку Зарији Јовановићу Чичи, и на парастосу држао је беседу Божидар Живковић, која је те године и штампана у Бечу, у којој је достојно ожалио народног јунака Чичу.

У многим животописима Теофановим, што су изишли у овостраним српским листовима после смрти његове, наводи се, да је Божидар због те беседе био гоњен од бечке полиције, тобоже с тога, што је у њој пребацио незахвалност бечких власника спрам српског народа, и да је због ње морао напустити школовање и доћи у Карловце, те да га је патријарх Јосиф Рајачић наговорао да ступи у калуђере, што га је и послушао, и тиме се спасао од гоњења. Ну тај навод не стоји. Божидар је и после те беседе остао у Бечу и тек је по свршетку 2. године права (Јула, 1851.) дошао кући и тек је 21. Октобра 1851. ступио у монашки чин.

Своје време у монашком чину од Новембра 1851. до Новембра 1865. провео је Теофан у Карловцима, које у патријаршијској канцеларији, радећи у њој разне послове, за које је време у њој стекао разноврсног огромног знања и праксу за отправљање потоњег свога владичанског звања, те је за то и био за своје узвишено звање тако спреман, да је врло велико питање, да ли ће му се у томе скоро наћи равна у карловачкој митрополији, а које у предавању из прва и у гимназији и у богословији, а по том само у богословији.

Како је за време Теофановог професоровања у карловачкој богословији био обичај, да професори ђацима скоро никад ништа нису смели тумачити, но просто задавали им лекције, да их на памет од речи до речи науче, а за тим их испитивали, тако је радио и Теофан за време свога професеровања у богословији, и тек кад и кад упустио би се у тумачење појединих партија, и том су при-

ликом његови ђаци могли опазити његово велико богословско знање, а подједно и замахнути на „постојавшу систему“.

Као професор појања, пазио је Теофан да се не квари „карловачко пјеније“, и сам је врло радо и врло лепо певао, а и знао је све и велико карловачко појање. Глас је имао јасан као звоно.

Као протођакон и архиђакон служио је анђелски, и ко је видео његово служење као ђакона, а особито његово кађење и чуо његово читање јеванђеља, тај је уживао и сећао се дуго и дуго на њега. А ко је слушао и ма једанпут само чуо служити њега са блаженопокојним владиком Никанором Грујићем на богојављење при освећењу водице на карловачкој пијаци пред чесмом, тај је у тај мах држао, да не слуша људе но анђеле, и да није на земљи, но на небу.

Кад је оно 9. Јуна 1857, патријарх Јосиф Рајачић рукоположио протођакона Јулијана Чокора за синђела, који је био у чину млађи и од протођакона Теофана и архиђакона Германа Анђелића, тада су обојица поднели патријарху Јосифу писмену оставку, коју су завршили са речима „повлачимо се у приватан живот, где ћемо се за спасење цркве Богу молити,“ и отиду обојица у Нови Сад тадашњем владици бачком Платону Атанацковићу, који је у то време живео у завади са патријархом Јосифом. Платон их наговори да се покоре патријарху и да га моле за опроштење, што и учине. Тим поводом измири се патријарх са Платоном.

Теофана су као професора богословије ђаци његови волели, и првих година свога професоровања, он се крадимице с многима од њих веселио, и ако нико није био створен за калуђера, то он није био. Као што је био веселе и живе нарави, и шаљивчина на сву меру, задржало се и дан данашњи у Карловцима доста његових шаљивих

„штиклова“, што их је које кад починио, и да се покуше сви његови шаљиви „штиклови“, што их је починио, које у Карловцима, које у Бездину, Темишвару, у Плашкои и по другим местима, изашла би читава књига. Међу његовим шаљивим „штикловима“ било је не ретко и мало помасних, ну њему се све допуштало и од њега све примало. Своју шалу није до последњег часа остављао, те је и као владика по који пут учинио и онаку шалу, коју као такав није никако требао учинити, и из почетка, докле га нису у горњо-карловачкој дијецези познали и сазнали, многи су му је јако замерали и осуђивали га. Доцније су се многи на њу и сами научили и на њу смејали, а многи нису могли никако одобрити му је и захтевали су од њега, да буде онакав, какав треба да буде један владика, и какав је био Евгеније Јовановић, Петар Јовановић, Лукијан Николајевић, ну он их није могао у томе послушати, и то с тога, што је он као такав био рођен, те без шале није могао живети.

Поставши Теофан 14. Новембра 1865. архимандритом бездинским, и бавећи се у њему све до Септембра 1874, дакле пуних 9 година, за цело то време није се он ничим другим у јавности појавио, осим што је написао и издао књижицу од 82 стр. 8° с насловом: „Српска народна црква, на канонично-историчном темељу свом, с једним словом у додатку о „Побожности и народности“, Темишвар 1868.

Да ли је и у колико је за време свога архимандритовања привредио што у манастиру Бездину, који се у оно време држао за најбогатији манастир у карловачкој митрополији, непознато ми је. Знам само то, да кад се почело по политичним листовима после 1869. викати, како настојатељи манастирски не прилажу ништа у народни фонд,

да је Теофан 2000 форинти после тога у народни фонд приложио.

Теофан је још као архиђакон био на благовештенском политичном сабору 1861. као посланик фрушкогорских манастира, ну није учествовао у дебатама.

На расправном сабору 1865. није био као посланик, но као именовани од патријарха Самуила Маширевића бележник саборски, и као такав састављао је саборске записнике.

На народном сабору 1869. 1870. 1871. и 1872. био је као посланик славонских манастира Ораховице, Пакре и Лепих Вина и на сабору 1869. држао је значајан говор 26. Јуна приликом претресања несрећног питања: „Ко да буде сабору председник?“

У седници од 2. Јула п. г. предложи Теофан „да се сабор по оверовљењу на два месеца одложи, ну да за то време остане одбор од 11 лица да спреми предлоге за сабор“, који предлог повода даде расулу саборском, изјави у којој већина положи своје мандате и наступилој борби, која је трајала између народне и клерикалне странке све до смрти патријарха Германа, и која је борба допринела не само големе и ненакнадиве штете и нашем народу и нашој цркви и нашој школи, но у којој је доста што-шта учињено и с једне и с друге стране, што им није служило и не служи на част.

У 21. седници саборској од 9. Маја 1870. на предлог Теофанов, изабрат је био одбор од 9 лица мешовите српско-румунске општине у Банату, у који је одбор и сам ушао. Исти је изабрао Теофана за известиоца и у седници од 15. Јуна п. г. прочитао је Теофан извештај одборски. из ког се видило, да је он као архимандрит бездински у темишварској конзисторији много радио на томе, да се поврате српској јерархији оних 20 мешовитих општина,

што су погрешком данашњег владике бачког г. Василијана Петровића 11. Септембра 1865. уступљена румунској митрополији.

На народним саборима од 1872. који је распуштен био пре, него што је започео свој рад, и 1874. био је Теофан као изабрат посланик свештенски, изабрат од свештенства и народа у темишварској дијецези.

Поставши 15. Септембра 1874. владиком, био је по свом достојанству као природни члан у црквено-народним саборима 1874., 1875., 1879., 1881., 1885., 1886. и ове 1890., у којима је саборима мање више и сам учествовао у дебатама њиховим.

Кад је оно по закључку саборском од 20. Маја 1875, изабрат био одбор деветорице, да поднесе сабору извештај о октроисаном саборском устројству, био је и владика Теофан изабрат за члана тога одбора.

У седници саборској од 7. Јуна 1875, предложио је владика Теофан, „да се стечајноме испиту за кандидате парохијског званија, припуштају не само свештеници без обзира на године службе њихове, него и сами свршени богослови, који је предлог сабор усвојио, а круна потврдила. Дотле су том испиту били припуштани само свештеници, који су три године били као свештеници.

У седницама саборским од 1879., много је владика Теофан учествовао у дебатама. Тако је у седници од 26. Септембра држао значајан говор о уређењу епархија, у ком је исказао назоре своје о црквено-народној самоуправи; 11. Октобра приликом дебата о избору пароха, држао је такође значајан говор.

Не само из та два говора владике Теофана и из његове поменуте књижице „Српска народна црква“, но и из записника синодског од 20. Септембра 1874., синодског предлога од 1882. и синодског одговора сабору од 10.

Октобра 1886,, на којима је и владика Теофан потписан заједно са владиком односно патријархом Германом и осталим тадашњим владикама и патријархом Прокопијем Ивачковићем, може се видети, да је он имао са свим друкчије мишљење и мњење о црквено-народној самоуправи, него што је имала српска слободоумна народна странка.

Па кад човек помисли и представи себи, шта су све и како су поред свега тога листови те исте странке уздизали Теофана, неки пред последњи избор патријарха, а сви сада после смрти његове, као пријатеља и поборника народне самоуправе (у њиховом смислу), ва истину мора се као оно Крупежевић прекрстити и рукама и ногама.

Истина, владика Теофан у појединим приликама кокетирао је са вођама народне странке и он је био тако рећи први, који је почео писати „о српско-народној цркви“, ну у главним стварима и моментима, држао се он увек оног начела, ког се држао и патријар Герман.

Отишавши владика Теофан први пут у своју дијецезу, у којој је био са свим непознат и стран, те и сам не знајући и не познајући ни тамошњи народ, ни његове потребе ни мане, а слабо и свештенство, требало му је прво нешто времена, да све то проучи, и пошто је на брзо много што шта провидео и увидео, издао је и упутио је Марта 1875. посланицу на црквене општине, у којој им је у живим речма и китњастом слогу представио, како оне имају поред уживања својих самоуправних права, и уређивања свих извањских одношаја своје цркве и свога живота црквенога, и дужности издржавања и обдржавања оног друштва и друштвеног устава и реда, у коме се врши право, те предочивши им, како свештенство не добија плату своју, моли их у њој и позива, да се постарају, те да својим свештеницима уредно плату издају.

Иста је посланица штампана и у 43. бр. „Заставе“ од 1875.

Другу је посланицу своју владика Теофан издао и упутио у исто време на свештенство своје дијецезе.

У њој у уводу прича, како је судећи по живости и одушевљености, за срећно ујемчавање увета бољем успевању благочастија и просветном напретку народа, коју развијаху свештенички посланици горњо-карловачке дијецезе у црквено-народним саборима нашим, надао се кад је изабрат био за владику дијецезе горњо-карловачке, да ће у њој затећи у свештенству нарочито, црквене свести најчистије, родољубивих тежња најбесебичнијих, поштовања свакога законога угледа и реда највећег, и осећања тешких судбених искушења, са којима се борити има наша у сваком погледу најжалоснија сиротиња, најдубљег.

Надао се — рече даље — и очекивао је, да ће на престолу горњо-карловачког владичанства, са таквим свештенством и народом бити најсрећнији, јер најсрећније положен, да се са потпором обојих нај јачом, може послужити како ваља и Богу, и цару, и цркви, и народу, а судио је, да се таквој потпори свештенства и народа могао надати већ и за то, што није — рече — дошао у горњо-карловачку дијецезу да пашује, него да робује; не да ужива, већ да се лишава; не да народ плени и фанариотски милости продаје, већ да и сам, колико има и може, даје; не да разметљивим празнословљем и другим прљавим и подлим средствима и путевима грамзи и отима се за више и веће место, већ да се задовољи с оним, што му је дао Бог и цар, и црква, и народ.

Ну обишавши нека села и нарохије, и уверивши се и с друге стране, са дубоко оскрбљеном душом — рече — исповедити мора, нашао је у свештенству баш, и мно-

гога свачега, реченоме противнога, те поброја главне мане и погрешке код појединих свештеника.

У том свом набрајању примећених и опажених мана, рече како има свештеника, који се и у званичним односењима својим зову и пишу „попом"; који се не носе чино, но бешчино; који поред одређене плате, и поред тога, што ни службе божје очитати не умеју, глобе сиромашан народ, продају светаја, крсте за наплату, да само пити и у пићу највеће светиње хулити могу, а кад им се загледи у кондуиту, коју им опет свештеничко звање даје (т. ј. проте), такви су људи уредни, чиновни, тачни и живе прекрасно са народом својим; који се тужакају са својим општинама код политичне власти; који у вероисповедне школе, (којих је свега тада у целој дијецези само седам било) преко године и не завире, а на катихизацију у комуналне готово ни једанпут; који хришћане, с којима живе у завади одбијају од исповести и св. причешћа, те је у нека места морао сам да иде, и да исповеди и причести народ; који ноћу бракове венчавају код пијана више пути и младожење и невесте и обојих кумова, и кад духовна власт изда забрану, да се тако што не сме чинити, онога, који им ништа не да, одбијају са изговором забране духовне власти, а онога венчају, ко им даде 5 фор., троја кола дрва, више плећака, једног тукана и три боце вина; који за новац венчавају и оне, које без владичанског разрешења не би смели венчати и који за новце продају владичанска разрешења.

Набројивши све те мане, пита свештенство своје дијецезе, да ли може очувати и крсту част, и народу име његово, односно да ли могу да ухвате корена и донесу плода тој части, имену томе посвећене и старе основе цркве, и нове установе црквено-народне, ако се повлади наведеним из самога свештенства жалосним неприликама, да оне и апостолску

ревност осталога честитога свештенства нашега растварају и обнашају прилепчивим отровом својим, да тако углед и поштовање чина му у народу кољају и обарају?

Одговоривши сам на то питање, да би била пропаст нашег народа у горњо-карловачкој дијецези, кад би се поменута зла и на даље трпела и некажњена оставила, рече: „Ја ћу са раширеним рукама сваке архипастирске услуге, и са отворених срцем сваке духовно-отачаске љубави и милости прихваћајућ и обимљућ честито, одлично, дужностима званија свога и црквеног, и црквено-народног посвећено свештенство, моју у Христу браћу љубазнејшу, са свима средствима и са свим оружјем високога пред Богом, и царем, пред црквом и народом одговорнога положаја мога на сусрет изићи горе описаним смером и делом свештенства заборављенога, што воде пропасти нашој.

Никаквих личних обзира, никакве користи немам ја, који би ме завести кадри били, да не гледам, кад сам погледао, да не идем, куд сам пошао.

Спасење цркве и народа овога у цркви, моја је цијел, а закон пут мој.

Управи дијецезе ове исто је то и једно и друго. Па не ће ни она, док јој ја будем стајао на челу жив и будан, вршећ своје право и своје дужности по закону, никаква обзира имати ни на што с поља и узгредно, па ни на саме личне околности ичије, стерујућ у границе својих дужности свакога свештеника, који се заборавља, или не ће да је, што је: а по нужди законом обележеној, и с пута удаљавајући свакога, који би дрзнуо својим изазивањем такве по цркву нашу погибаоне нужде, изићи нам на пут к светој цијели тој.“

Ова је значајна посланица владике Теофана штампана и у 44. бр. „Заставе“ за 1875.

Из ове посланице владике Теофана, види се јасно и очито, какво је било јадно и жалосно стање у горњо-карловачкој дијецези, кад је 1874. он у њу дошао за владику.

У тако запуштеној дијецези, имао би свестан своје заклетве и дужности владика, што но реч пуне руке посла, а уз то и нужде и повода, да и дању и ноћу, ни о чему другоме не мисли и ради, но о томе, да гледа и да ради да се томе злу стане што пре на пут, и да пре свега свештенство тачно и савесно врши своје дужности и да буде узор пастви својој.

Па како је блаженопокојни владика Теофан одговорио, тој својој првој и најважнијој дужности? Истина, он је доста често одлазио у народ, а особито је радо ишао на зборове и славе црквене, ну како је као што напред рекох њему оскудевало оно, што је сваком владици пре свега нужно, ако је рад да улије у народ веру и побожност, т. ј. смерност и озбиљност, није чудо, што је од тих његових обилажења и одлажења било врло слабе користи, јер се догађало, да и он том приликом није могао и знао уздржати се, да не уради шта и не каже јавно што, што као владика није требао ни смео урадити и казати.

Иначе, за цело доста дуго време његовог владиковања у горњо-карловачкој дијецези, као да му није за руком пошло, да бар у свештенству заведе бољи ред и дисциплину, но што га је и што ју је затекао, кад је у дијецезу 1874. дошао, што се види по најбоље из тога, што му је у званичном листу „Narodnim novinama“ 1885. јавно пребачено „како је он гледао мирном душом, како се православље из пучких школа истискује, како наша школа, наша црква постепено али сигурно пропадају, пак се, ако не иноверству, а оно безверству широм врата отворају.“

Нехатност црквенога поглавара ишла је жали боже још и даље, јер се је мирном душом гледало на безбригу,

на нерад, на пустопашност свештенства, које је оставши без сваког надзора, напустило свако деловање за одржавање угледа православља и онде, где тога безуветно није смело чинити, на име у школи и цркви.

Млађи увек се угледају на старије. Видећи главу апатичну, нехајну, постали су и свештеници апатични, нехајни. Старији изговараху се на старост и болешљивост, а млађи, угледајући се на старије, на лош материјални положај, на бригу за свагдашњи крух и фацит је чињеница, да је данас (а то је после десето-годишњег владиковања Теофановог) свештеник у дијецези г. владике, који своју узвишену задаћу „као учитељ народа" врши, реткост, и да православље у Хрватској не ће пропасти нити од нехајности или умишљене зле намере владике, нити од римске пропаганде, нити од тобожње тежње за унијаћењем, али може пропасти од небриге, од нерада оних, који су позвани да га чувају и одгајају.

Морамо још констатовати, да велики, можда највећи део свештенства, које стоји под управом преосвештенога г. владике Живковића, својега звања не врши ни према дужности ни према савести.

И крштења и венчања врше се врло често у приватним становима, а спроводи на гробљима и то тада, када се већ неколицина мртваца без благослова покопа. Редовитост црквенога богослужења по селима, позна се само по традицији. „Како бих служио, кад немам певчике", тужи се и испричава свештеник. Ни један пак, или бар ретко који труди се, да неколико младића изобрази за певчике, што би се нарочито у већим местима могло врло лако учинити.

Не имајући певчике, свештеник или божје службе у опће не служи, или је служи начином таковим, који је право ругло проти узвишеному православному богослужењу,

који је све прије врстан него код слушалаца пробудити чуство побожности, те им омилити цркву. О промишљеној, сходној, поучљивој беседи нема ни говора.“

Говорећи о школи, рече му се: „Истина је, да је у већем делу општина бивше војене крајине намет толики, да би народ православне вере тешко могао смагати средства за конфесионалну школу, међу тим, ипак има доста црквених општина, које би биле кадре, конфесионалну школу издржавати. Питамо, колико је таквих школа у горњо-карловачкој дијецези основано, од како је њезиним владиком преосвештени г. Теофан Живковић? Није ни једна, али их је више, које су наши стари утемељили позатварано (1874. било је 7, а 1883. 5 вероисповедних школа), све за напредак и славу православља!

Није истина, да се је то догодило, што народ не би био вољан, издржавати своју конфесионалну школу; народ је занемарио конфесионалну школу само за то, што ју је најпре занемарио онај, којему је била прва и света дужност, бринути се за њу, а то је дотични свештеник..... Главар цркве дужан је знати, шта се у његовом подручју на пољу црквеном и школском ради и пропушта. Преосвештеном владици г. Теофану безбројно је пута и са разних крајева предочавано и представљано, да многи свештеници не служе редовно божје службе, да не иду у школе катихизирати и т. д. Али све те тужбе остале су глас вапијућег у пустињи. И онда је по представци г. владике, криза влада, крив школски закон, крива римокатоличка пропаганда, тежња унијаћења, и бог те пита, шта је све криво, да православље пропада. Истина је, да пропада, али пропада понајвише и може бити једино с тога, што је православни народ постао стадо без пастира“. (бр. 297. и 298.).

Овај је прекор грозан и ужасан, а учињен је поводом тим, што је 1885. владика Теофан упутио на кр. славонско-хрватску владу у Загребу представку од стране конзисторије, у којој се тужило на владу, како она поставља римокатолике за учитеље и на оним пучким школама, у које иду сама православна деца и како исти у њима уче децу римокатоличком вероучењу.

На ту представку одговорено је прво владици Теофану у „Narodnim novinama“ ово: „Стање, против кога се представка данас тужи, постоји од како г. Живковић обнаша част владике горњо-карловачког, дакле то је стање постојало и онда од како је барон Јоца Живковић био активни представник кр. земаљске владе, па и кашње, док је г. барон био члан народне странке. За све то време, колико нам је познато, није г. владика изишао са сличном представком на јавност, него се појави ево истом данас, кад г. барон није више одјелни предстојник, нити члан народне странке, него нека врст опозиције“, те му се на послетку пребаци и то, да је он поменуту представку издао у цели кортешовања за странку брата барона.

На овај прекор у „Narodnim novinama“, донео је „Србобран“ у своме броју од 28. Децембра 1885. у допису из Лике, међу осталим и ово: „Добићете здјелолизи и најамници мало кашње и више и од подебље стране, кад наш владика поуздано све потешкоће из црквенога и школскога живота своје дијецезе изнесе на јавност у самоме сабору, или интерпелацијом, образложеном сигурно још богатије него је представка, те се тако његовом и вољом и намером изнесу све ране наше на суд јавности“, за који допис рече уредништво „Narodnih novina“, да га је писао сам владика Живковић, те кад му је по ново пребачено, што се није тужио на жалосно стање у пучким школама, за време владавине свога брата барона Јоце Живковића,

донео је „Србобран“ 5. Марта 1886. изјаву владике Теофана, у којој међу осталим рече: „Мене и сва та радња и таква тактика „Narodnih novina“ не ће ни одвратити ни завести с пута мога и моје према цркви и народу моме дужности, у којој ћу ја и сва копља закона за обрану, па и себе самога изломити прије, него што бих доживио, да у мојој дијецези оно буде, што у другој једној нашој дијецези већ бива, гдје наша српска деца у православној цркви из хрватско-латинског рукописа апостол читају.

Радо ћу ја своје цркве ради поднијети и пакости и напаст сваку, долазила она с које драго стране, а Бог ми је милостив и снаге дотичне дао, да сам је лако и кадар поднијети, па да сам уза то кадар још и оне благосиљати, који мене проклињу?

Сви разборитији Срби и у дијецези горњо-карловачкој и иначе у српству, који су пратили ту и такову владичину полемику, с пуним правом осуђивали су га, што се упустио у такову полемику, а за то су има ли повода и сувише, јер кад се 1888. на славонско-хрватском сабору доносио нов школски закон, владика Теофан учествовао је само у две одборске седнице, и у једној приметио је народној странци „нисмо ми вероисповест то су и Чивути, ми смо и народ, који има своје право“, ну кад се у сабору расправљао сам законски предлог о школама, владика Теофан није дошао у сабор, и „Српски дневник“ донео је у то време белешку, у којој се рекло, да је владика Теофан оболео, кад је последњи пут био у Загребу, те да не ће доћи на сабор и да говори, као што је мислио о школском закону.

Сви су мисливи Срби владици Теофану у оно време јако замерали, што није отишао у сабор и у њему бранио српску школу, или ако због болести није могао отићи у сабор, што није јавно рекао своје назоре о школском пи-

тању, те да се по својој дужности и позиву ставио био на чело Срба посланика на славонско-хрватском сабору, и да је с њима заједно заступао и бранио представку српског црквено-народног школског савета од 14. Априла 1888. о ревизији школскога закона, без сумње добили би Срби у Троједници новим школским законом од 18. Октобра 1888. и друго шта, а не само то, да политичне општине могу на молбу српских црквених општина из својих прихода, по нешто дати и на издржање српских вероисповедних школа.

Што владика Теофан за цело доста дуго време свога владиковања, није био у стању међу свештенством у својој дијецези установити и завести бољи ред и дисциплину, може се у неколико приписати и неудесном и скроз и скроз погрешном „устројству епархија“.

Ну као што је владика Теофан био човек бистрог духа, могао је и требао је тражити пута и начина, да и поред таког устројства постигне онај смер, што је себи био ставио у задатак у својој поменутој првој посланици своме свештенству, а то је могао по најпре постићи тиме, да је узео себи и окупио око себе за своје помагаче људе пре свега спремне, а уз то и вољне, те да их је и сам поучавао и обучавао. А могао је по свом материјалном положају и сам бар 2—3 даровита ђака потпомоћи у школовању и узети их себи у двор, и да је тако радио, имао би око себе људе, који би му могли помоћи и олакшати посао, а уз то спремио би и оставио би после себе бар 2—3 човека, који би били кадри достојно заменити бар њега после смрти његове, и не би сада кукали и јадиковали, како немамо спремних људи за владике, и не би сада по неки удови свештеници и проте, који не могавши са парохије своју децу усрећити, смерали сада на владичанство и владичанску круну, да им она децу њихову усрећи.

Неопростиви је грех владика Теофан натоварио на своју душу, што није ни једног спремног дворског калуђера после себе оставио и однеговао. Ако ико, он је знао, шта се иште од једног владике у данашње време, па поред свега тога, радо је око себе скупљао „шестошколце". Та кад помислимо, кога је узео за бележника конзисторијалног!

Изгледа, као да је од оно доба, од како је српски народни сабор одредио нашим владикама велике плате (данашњим даном има сваки на 12000 фор., око 30000 динара и слободан стан), нека проклетиња бачена на владичанске круне, јер докле су пређашње владике са много и много мањом платом у својим дворовима имали сваки увек по 1—2 дворска калуђера и то обично биране људе, а у Карловцима било их је и више, од то доба понестаде у дворовима владичанским и патријаршији дворских калуђера, и тек их је по 1—2 било у Карловцима. Па не само то, него док су се дотле као што рекох бирали људи, који ће се у двор примити за дворске калуђере. од то доба видимо, да ако се неко и примио, да је то већим делом било што рекао др. Лаза Костић „лако перје и ивјере".

1887. рукоположи владика Теофан за свештенике Косановића и Грујића, који пре тога не беху ступили у брак, и кад су га услед тога напали не само у „Narodnim novinama", но и у српским листовима међу којима је „Застава" по најжешћа била, и осудили тај његов поступак као опасно новачење, ускосну св. канонима и законима земаљским, издао је он у Загребу одговор свој 23. Септембра 1887. с насловом: „О рукоположењу нежењених кандидата чина свештеничког" 16° стр. 15, и у њему је доказао умесност свога поступка.

У том свом одговору, владика Теофан није јасно казао, за што поменуту двојицу није одмах узео к себи у двор и закалуђерио их, већ их послао на парохију, изразивши само своју може бити намеру, да их покалуђери онда, кад се то буде дало извести.

Кад је оно 1881. ђаковачки бискуп г. Јосип Јурај Штросмајер издао своју посланицу, у којој је позивао источно-православне да приме унију, издао је владика Теофан у Плашком 31. Маја 1881. своју духовску беседу, која је наштампана и у 115. и 116. бр. „Заставе“ за 1881., и у њој је достојно и по заслузи одговорио Штросмајеру.

У њој између осталог рече и ово: „Шта траже међу нама православнима Србима, који смо водом и Духом светим омивени и просвијећени давно, који са посестримом црквом римском, ако смо и претрпјели оданде најтеже неправде, од њених негдашњих власника силних, никаква рата не водимо, и свачију светињу, па и њену часну трапезу, јер се са ње по својој вјери храни и кријепи толик божји свијет, толика браћа наша, поштујемо: ма за себе саме душевнога спаса тражимо у нашој православној вјери и цркви, кроз коју су наши Стари отишли са овога свијета у онај блажени вијек.

А што траже, то они и тако не ће наћи овудје међу нама, светога Саве народом; јер овдје им земље за сјеме њихово није; овдје им лаковјерне дјеце за варке њихове није.

Прије ће бити што још није било; Велебит се срушити у море; Пљешевица Плашки заронити, а Капела Сењ и сву Крбаву; прије ће Лика усахнути цијела, и изаћи Глина до Косиња; а Језерам Купа окренути, и Карловац пријећи на Ријеку, а Ријека под Комоговину; него што ће послушати тога гласа, и преврнут вјером својом православни српски мога града народ.“

Иста му је беседа у сваком погледу ремек дело. Из ње се по најбоље од свију његових штампаних беседа види, какав је Теофан био златоусти беседник и како је вешто владао српским језиком. И опет велим, ај што не написа и што не издаде неколико књига онаких беседа, блаженопокојни Теофане!

1883. издао је владика Теофан „Шематизам православно-српске дијецезе горњо-карловачке за 1883“., и у њега је ставио ту добру новину, што је у азбучном реду навео све српске породице у горњо-карловачкој дијецези, кад и ког која слави свеца, изјавивши уједно жељу и корист, кад би и остале дијецезе издале шематизам и у њему се навеле славе појединих српских породица.

Због издања тога шематизма, мора сваки мислива Србин владици Теофану захвалан бити, а особито онај, који зна, од какве су користи онакви шематизми.

Да остале наше овостране владике у карловачкој митрополији, нису послушале и усвојиле поменути Теофанов предлог и жељу, то се по себи разуме, и што ми до данас немамо других шематизама, осим шематизма карловачке митрополије, што га је 1878. издао парох Стеван Болманац, 1884. архидијецеза карловачка и 1889. дијецеза пакрачка, није ничија друга срамота и грехота, до ле наших досадашњих патријараха и владика.

1885. Априла 6. имала се светковати хиљадугодишњица св. Методија, старијега брата св. Кирила, и владика Теофан издао је том приликом окружницу на свештенство своје дијецезе, у којој му је назначио, како се има тај дан прославити и за што, ну услед забране патријарха Германа, морао је доцније опозвати своју окружницу.

2. Фебруара 1886., рукоположен је у Сарајеву архимандрит Георгије Николајевић за владику, а по том је

произведен за митрополита, и том је приликом чинодејствовао и владика Теофан.

У опису те свечаности у 4. бр. „Гласа истине“ за 1886. рекло се и ово: „Пошто је (о ручку) пр. г. барон Николић напио здравицу суделујућим страним епископима, дигне се владика Живковић, те изјавив како је пријатно изненађен у Сарајеву владајућом слогом свију верозакона, жали што није сада Кант жив, који је само на небу тражио мир и слогу, те да га доведе у Сарајево, да види слогу и мир међу људма.“

Неописано одушевљење завлада гостима, пљескању и узвицима „живио“ једва беше краја. Заиста је г. Теофан говорник, који разгреја слушаоце, и сви се задивише његовој речитости и дару, које је засведочио и у другој за тим здравици, као и сутра дан на части г. барона Апела, што ју је дао у почаст новом г. митрополиту и г. г. епископима. Од присутних ваљада нико нигда г. Живковића заборавити не ће“.

„Србобран“ је донео разговор, што га је владика Теофан имао о ручку код Апела са арцибискупом Штадлером, који је по њему свако текао:

Ш. Ви сте се јуче ферлајгновали.

Ж. Разумем вас, куд циљате. А зар ми сви без разлике вероисповести немамо једнога Бога и једнога оца?

Ш. Тек сте се ви ферлајгновали.

Ж. Дакле доиста сте ви оно писали, што сам читао, да православнима није Бог отац, јер им римска црква није мати?

Ш. Јесте, ја сам то тако писао, и то је истина.

Ж. Збиља?

Ш. Јест, ја то кажем.

Ж. И ви то мени кажете, и данас у XIX. веку.?

Ш. Јест, ја баш то кажем, и ја ћу баш то доказати.

Ж. Ваљада у „Католичком листу?“

Ш. Не, гђе год хоћете, ако хоћете и сада овђе за столом јавно; или ако хоћете сутра до мене да се потрудите пак ћу Вас увјерити.

Ж. А о чему ћете ме увјерити?

Ш. О томе да вам ја истину говорим.

Ж. Кад је Пилат Господа запитао: шта је истина, он му одговора не даде; а ви сте сада дошли и без мога питања да мени кажете — истину, да Бог није отац свију нас без разлике, па ни нас православних. Али молим вас, кад ви тако знате, што је истина, дела ми кажите за моје обавештење, је ли оно истина, што је Штросмајер у Риму на концилу говорио; или је оно истина, што он ономе са свим противно сада од своје куће пише?

Ш. Не знам ја Штросмајера, ни шта је он говорио, ни шта сада пише; ја знам, што ја знам, да је истина истина, и да је само једна истина. Вјера је истина.

Ж. Вјера је вјера, а истина је истина. Вјера је на овом, а истина је на оном свијету, а и овђе и онђе један је Бог и отац свију нас.

Ш. Ја баш кажем да је вјера истина, а да сте ви јуче друкчије говорили; ви сте се ферлајіновали.

Ж. О, шта ви ту мени данас не наказивасте, то нисам знао, баш вам хвала.

Ш. Боме јест, тако је.

Сви слушајући тај разговор, с приметним одобравањем повлађиваху владици, а овај ће се сада окренути на другу страну до себе седеоцима и рећи: „заиста сам свашта читајући као малко и презао од некакве пропаганде у Босни; али од сад ћу са свим мирно спавати. Ја сам нашао, да јој овђе ни трага нема, али баш да би је и било, овај мој брат поред такве своје најинтолерантније ексклузивности

није нам опасан баш ни најмање. Ово ми данас више ваља, него цијела ова част.“

После оваког разговора, морао је и сам владика Теофан увидети, да се затрчао својом здравицом о слози која влада у Сарајеву међу разним вероисповестима, и да је морао пожелети Канту, да седи где је, а да не силази с неба у Сарајево.

Владика Теофан, као што је био говорник, држао је у више прилика говоре. Тако је држао значајан говор о инсталацији патријарха Прокопија Ивачковића, при опелу владике Никанора Грујића, патријарха Германа Анђелића и у више других значајнијих прилика.

У 3. бр. „Гласа истине“ за 1889., штампан је божићни поздрав владике Теофана, који се у свему јако разликује од сличних поздрава осталих наших овостраних владика, јер докле је мање више у њиховим поздравима „црквено-словенски“ језик јако измешан са српским, Теофанов је написан само чистим српским језиком.

Српски црквено-народни сабор у два пут је бирао владику Теофана за епископског заменика у саборском одбору.

Владика Теофан, осим што је писао српски чисто као суза, знао је врло добро, говорио и писао немачки, ц.-словенски, руски, латински, а доста добро и мађарски.

Рекох у почетку, да је Теофан 17. Августа 1874. синодално изабрат био за владику, и. г. од круне потврђен био. Овде ми је сада напоменути и то, да је синод имао муке, док је с његовим избором продрьо и док је његов избор био потврђен. Влада је хтела да за горњо-карловачког владику буде изабрат мандатар исте дијецезе архимандрит сент-ђурачки Стефан Михаиловић, и да није било блаженопокојног Никанора Грујића, не би Теофан постао тада владиком. Влада, да би у неколико задовољила озло-

јеђеног Никанора, склонила се на послетку, те је потврдила избор Теофанов. Теофан је очекивао и желео, да постане темишварским владиком, ну то није могао постићи никако. Неки његови односи, направили су га немогућим за Темишвар.

Владика Теофан поред својих годишњих 12000 фор., не само да није као што рекох имао и држао у двору придворне калуђере, но он у своме двору није никад живео владичански, његов двор није изгледао на двор владичин; он се сам није носио и одевао као један владика; није се чуло, да је трошио и да је давао стипендије сиромашним добрим српским ђацима; није се чуло, да је потпомагао српску књижевност и српске књижевнике; да је чинио поклоне појединим сиромашним општинама, сиротим свештеничким удовицама и сиротама, осим што је 1880. на плашчанској цркви дао направити часовник у вредности од 420 фор., уз обвезу, да сваке године приреди на св. Николу парастос његовој умрлој матери Персиди. Па како се не чује, да је он какве легате оставио и да се после смрти његове нашло готовог новца, који би имао припасти народном фонду, и ако буде истина, да је он за живота расположио и поделио своју готовину „својима“: онда се владика Теофан још већма осудити мора, што је онако за цело време свога владиковања живео и чувао новац, и онда сва данашња кукњава за њим од либералних и радикалних листова, изгледаће потоњем нараштају, ако не узбуде он лошији од данашњег, чудна и загонетна.

Владика Теофан и ако није био бог зна каквог јаког телесног састава, био је коштуњав и здрав човек. Последње три године почео је поболевати од грудне болести и преко лета тражио је лека у разним купалиштима својој бољетици, ну заман.

Он је 8. Новембра о. г. око 8 часова у вече напрасно умрьо, загушила га је крв. Није у кревету тако рећи ни једног дана лежао. На сам дан смрти још у вече, шетао је испред двора, и на час му позли и испусти своју душу, изустивши последње речи: „ђе си, Урошу!“

Владика Теофан сахрањен је по својој жељи на плашчанском гробљу и то у обичном (незиданом) гробу, 11. Новембра.

При његовој сахрани чинодејствовао је пакрачки владика г. Мирон Николић са 12 свештеника, и том је приликом г. Мирон држао говор у коме је „уздигао велики дух и ум покојников, упоредив га са духом и умом славнога свога добротвора, покојног владике Никанора, нагласив при томе његову велику љубав према цркви, св. вери православној и народу своме“.

На спровод су послали своје изасланике кр. земаљска влада у Загребу, жупанија и многе српске црквене општине и положили на његов сандук венце.

Навео сам овде у колико ми је познато све, што је владика Теофан којегде и којекад написао, штампао и говорио. Можда сам нешто и изоставио, ну тешко. Ако је оно истина, што је „Браник“ у свом 135. бр. јавио „да поуздано зна, да је у рукопису остало више знатних дела владике Теофана“, дужност је брата Теофановог г. барона Јоце Живковића, да што пре изда све заостале Теофанове рукописе, а могао би и треба да изда и све оно, што је владика Теофан дао сам штампати, као и све његове беседе, говоре, знатније посланице, јер ако он то не учини, други учинити не ће. А штета би била, да се бар говори и беседе Теофанове у целини не штампају. Г. барон Јоца Живковић, своме брату владици Теофану, не би могао и не ће моћи вечитији и видљивији спомен подићи, но штампањем његових умних радова. Он би требало то да учини

већ и с тога, што је он својим политичним држањем допринео доста к томе, што је приликом овогодишњег избора патријарха, владика Теофан онако прошао.

Наспоменути ми је овде још и то, да је владика Теофан у своје младо доба и то све док није отишао у Бездин за архимандрита, живео са Германом Анђелићем као са братом рођеним. Доцније су један спрам другог све хладнији бивали, ну пред смрт Германову опет су се били приближили и у свом посмртном говору Герману, Теофан је дао одушке своме срцу, те је мртвом Герману изговорио, како је слушао улизице и лаже, те слушајући њих, није ни имао мира на земљи као патријар, те му је пожелео да га бар на небу узима.

Како је владика Теофан доста слаб, по највећој зими дошао у Карловце на сахрану Германа патријарха, а на патријарха Прокопија, који је умрьо у пролеће није дошао, многи су му у оно време и то јако замерили.

Код нас се води ово 20 година борба и са јерархијом и са државном влашћу, због црквено-народне самоуправе. За то време прављена су и доношена су на нашим црквено-народним саборима разна устројства, на која је нека из почетка и наша јерархија пристала, а доцније радила је на томе, да се оборе.

У своје време, наша је независна штампа жестоко осудила такав њен поступак.

Ако ико, то је наша јерархија у првом реду позвана била, а управо и дужна била, да је изашла са позитивним предлогом пред народ и владу, а не са онако препотопским предлогом, као што је изашла 1882., кога је др. Е. Радић израдио, те да је у њему од аза до ижице навела све оно, што се односи на црквено-народну самоуправу.

Тим би се народ могао уверити, шта управо јерархија хоће, а овако не зна ни дан данас шта она управо хоће.

Како је у нашој јерархији, владика Живковић био један од најдаровитијих и спремнијих владика, а уз то, како је он још као архимандрит писао, да се српска црква упоредо држала и канонског уређења и народних особина, то је он тако рећи једини био, који је могао у том духу сачинити и устројство, и што то није учинио, и што је и сам пристао на онаково устројство, као што га је 1882. г. Радић написао, за то заслужује осуду и за то је носио и однео на души неопростиви грех.

У 3. бр. „Српског народног листа“ за 1847., изишла је Живковићева песма „Ја се бољем надам.“

1. Септембра 1866. написао је у Плашком и те исте године дао је штампати у Панчеву владика Теофан своју посланицу против римске пропаганде. 8° 11.

И ако је ова посланица наштампана била, ипак по наговору владичиних пријатеља, није била разаслата по дијецези.

1877 издао је у Панчеву књижицу „Мњење о женидби удовог свештенства“. На св. Саву 1883. приредио је владика Теофан у Плашкоме парастос неумрломе српском књижевнику Ђури Даничићу и том је приликом држао говор, који је дао штампати 1883, у Панчеву, 8° 15.

Владика Теофан оставио је ове легате: плашчанској православној цркви 500 фор., а римокатоличкој 100 фор.; јеромонаху Урошу 1000 фор., ђакону Неранџићу 500 фор. и ђаку Кукићу 500 фор.

У 153. бр. „Браника“ штампано је писмо владике Теофана писато 18. фебруара 1883. једном свом пријатељу, у ком вели, да он није гласао за синодски операт од 1882.

Ну причање његово у том писму не слаже се са потписом његовим на одговор синодски од 1886.

1888. изабрао је синод владику Теофана за члана митрополитско-црквеног савета.

Уверен сам, да ће се многи и многи читаоци ових редака, који су читали некрологе у овостраним листовима о Теофану, а који га нису познавали из ближе, чудити и да ће ми замерити, што сам овакав суд изрекао о владици Теофану. Ну ја се и по други пут ограђујем и против саме помисли, да је мене при овом писању руководило друго што, до ле истина и моје особно (субјективно) мњење о њему.

Ја сам блаженопокојног владику Теофана волео и поштовао не само као некадашњега свога професора, но тако рећи као свога оца, и у њему сам уживао. И баш што сам га тако јако волео, и што сам врло добро знао, какав је он дух, какву има спрему, за то сам и желео и очекивао, да ће бар он бити онакав владика, какав треба српски владика у данашње време да буде и као каквог ја себи замишљам. Како по мом особном (субјективном) мњењу, владика Теофан није био такав, за то сам му овде и замерио све оно, што сам држао да му је требало замерити.

* * *

С владиком Теофаном умрьо је последњи ученик патријарха Јосифа Рајачића, који је држао и мислио, да је српском патријарху главна задаћа, да буде као неки политички вођ нашег овостраног народа. И имајући такве мисли у глави, заборављао је на своју цркву, на своје

свештенство, те за то је за цело време његовог митрополитовања и патријарховања и стајала богословија, да већ није могла горе стајати; за то за свештенство и није ништа друго урадио, а могао је толико и толико урадити, до ле што је 1846. установио фонд за удовице и сирочад свештеничку у архидијецези карловачкој.

Па као што је патријарх Јосиф Рајачић био немаран у отправљању баш оних својих дужности, на које је по својој заклетви дужан био сву своју снагу и старање обратити, тако су у томе били и његови ученици владика Никанор Грујић, патријарх Герман Анђелић и владика Теофан Живковић.

Дао би Бог нашој овостраној цркви и народу бар од сада, и ако не баш онаких политичара, као што је био патријарх Јосиф и Герман, и онаких велеумова и говорника, као што је био владика Никанор и Теофан, за патријархе и владике, а оно таквих мужева за патријарха и владике, који би редовно обилазили своје дијецезе, и том приликом поучавали свештенство својим дужностима и народ утврђивали у православљу; који би сами редовно одлазили у цркву, у њој што чешће служили и проповедали реч божју; који би се као што треба старали за подмладак свештенички и калуђерски; који би настајали на томе, да се једном и код нас напишу и штампају учбеници за богослове, катихизиси за средње и народне школе; да се издаје лист за свештенике и учитеље и општине црквене; да се установи народна штампарија; који би редовно сваке године скупљали се у синод, и у њему саборно договарали се о потребама цркве и свештенства; који би кадри били завести у свештенству и калуђерству ред и запт; који би један део својих прихода трошили на књижевне и просветне смерови; који би као великаши одлазили у државни и земаљски сабор, и у њима учествовали у

дебатама приликом законских предлога, који засецају у живот наше цркве и школе; који би од владичанских и патријарховог двора, направили праве дворове, те у њима и сами дворски живели; који би у својим дворовима имали што спремнији дворски подмладак и који би уза све то били и добри Срби.

И у то име завршујем ове редове са речима: Бог да ти души опрости, блаженопокојни владико Теофане, и вечан ти спомен у српству био!

У Земуну на св. првозваног Андрију.

Димитрије Руварац.

Нема више на продају ових књига.

А. ИЗДАЊА УЧЕНОГА ДРУШТВА.

	ДИН.	ПАРА
1. **Српски споменици из дубровачке архиве.** Преписао кнез Медо Пуцић. Књига II	2	40
2. **Преписка Венедикта Краљевића о унији**	—	40
3. **Деловодни протокол Карађорђев.** Грађа за новију српску историју. Део I	1	60
4. **Света Гора** са стране вере, уметности и повесница. Од Д. Аврамовића	—	80
5. **Српске народне пјесме** из Босне и Херцеговине. Скупио Богољуб Петрановић. Књига I (1867)	4	80
Књигу III (1870) издао је сам скупљач.		
6. **Мисли о важности,** правцу и средствима за унапређивање књижевности српско-хрватске. Од Огњ. Утјешеновића Острожинског	1	—
7. **Историја умног развића Јевропе,** од Ц. У. Дрепера. С енглескога превео Мита Ракић. Део I	2	20

Б. ОТИСЦИ ИЗ ГЛАСНИКА.

1. **Acta archivi Veneti.** Преписао д-р. Ј. Шафарик. Књига I и II.	4.	80
2. **Гробови српских земаља.** Нацрт М. А. Симића	—	80
3. **Предлог за изучавање живота** народа српског. Од А. Чумића	—	40

В. КЊИГЕ, КОЈЕ СУ ПРЕШЛЕ У СВОЈИНУ ДРУШТВА.

1. **Географијско-статистични речник** Србије. Од Ј. Гавриловића	1	20
2. **Српска синтакса.** Од Ђ. Даничића	4	80
3. **Богомили.** Од д-ра Б. Петрановића	1	60

BOUND

MAY 18 1955

UNIV. OF MICH.
LIBRARY

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 02045 6565